

પામતા નથી, ત્યાંમુથી આ અપાર અને અસાર એવા સંસારસાગરમાં પરિભ્રમણ કરતા જ રહે છે. ૫૩

અનાર્ણાં છલુ કહ્નું, અન્નાણાઓ ન ક્વિચિ કટુચરં ।  
ખવસાયરં અપારં, જેવાચરિજા ભર્મતિ જિઆ ॥ ૫૫ ॥

અજ્ઞાન એ જ ખરેખર મહાકષ્ટ છે. અજ્ઞાનથી અધિક બીજું કોઈ કષ્ટ-દુઃખ આ જગતમાં નથી. એ અજ્ઞાનથી ઘેરયેલા અબો અપાર સંસારસાગરમાં ભટકે છે. ૫૫

इगर्भितचवर्मिदयर्, समुच्छिन्नाजौवर्तसिपडिआणं ।  
दुलहाइ यम्मबोही, अबौहिलाभाम् जोणीसु ॥ ૫૬ ॥

જ્યાં ધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે એવી એકેન્દ્રિય-બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય - ચઈન્દ્રિય તથા સંમૂર્છિત જીવરાશિમાં પડેલા - રહેલા જીવોને બોધિલાભ થતો નથી. ૫૬

को नाश्याणं धर्मं, कड़ेइ ताण्णिं बोही दूरणं ।  
तिरिआ वि किसनना, तेणं अइदुलहो बोहिपहो ॥ ૫૭ ॥

નરકમાં રહેલા નારકીઓને પણ ધર્મનો ઉપદેશ કોણ આપે ? ત્યાં ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર કોઈ ન હોવાથી તેમને પણ બોધિલાભ થતો નથી. તિર્યંચો પણ કષ્ટથી પીડિત હોવાના કારણે તેમને પણ બોધિમાર્ગ અતિદુર્લભ છે. ૫૭

મગુઆ વિ જ્વણસવવબ્બવાવ, बहुविहअणाणिया कतो ।  
बोहिं ल्हंति मूडा, एवइणरिणासयणिमुक्का ॥ ૫૮ ॥

યવન, શક, બર્મસદિ અનેક પ્રકારના અસાર્ય માનવ હોવા છતાં દયાદિન પરિશ્રમથી રહિત બને મોડમુઠ હોવાના કારણે બોધિ ક્યાંથી પામી શકે ? ૫૮

अथा बहिहा मुग, पंगू तेगाह पीडिया विविहा ।  
न ल्हंति बोहिलाभं, पडिया पावाडवीमण्णे ॥ ૫૯ ॥

આંધળા - બહરા - મુંગા - રોગોથી પીડાતા અને પાપરૂપી અટવીમાં ભૂલા પડેલા અનેક પ્રકારના મનુષ્યોને બોધિલાભ થતો નથી. ૫૯

अने अकम्मपूणी, संभूआ न इ ल्हंति ते बोहि ।  
छप्पनंतरदीवा, बोही तेसिंपि दुल्लंभो ॥ ૬૦ ॥

બીજા કેટલાક અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ ૫૯ અંતરદીપમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યોને બોધિ દુર્લભ હોય છે. ૬૦

अने धम्मपिमुहा, धम्मसस् विसंसयं अयाणंता ।  
न ल्हंति बोहिलाभं, हिंउति कुघम्मियाणिय्पहुआ ॥ ૬૧ ॥

બીજા કેટલાક અવો ધર્મસન્મુખ થયેલા હોવા છતાં ધર્મનું વિશેષ સ્વરૂપ જાણતા ન હોવાથી બોધિલાભ પામતા નથી અને કુધર્મની જાણમાં ફસાયેલા ધર્મી બનીને સંસારમાં ભટકતા રહે છે. ૬૧

कुच्छियदंसासहग, कुलिंगवारी कुतित्त्वइ विव्वं ।  
कुच्छिअगपपभाविका, सुअमणेही न पावति ॥ ૬૨ ॥

બીજા કેટલાક હંમેશ કુદેવતા આરાધક, કુલિંગવારી સાધુઓના તથા કુતીર્યરણી તેમજ કુશાસથી વાસિત મતિલાળુ મનુષ્યો અકર્મનો બોધ પામી શકતા નથી. ૬૨

दुडुत्तणेण षडसणेण, दुविअइअपण्डित्तअनेणं ।  
संसासुअसनेण, केइ बोहिं न पावति ॥ ૬૩ ॥

દુડુત્તણેણ ષડસણેણ, દુવિઅઈઅપણ્ડિત્તઅનેણં ।  
સંસાસુઅસનેણ, કેઈ બોહિ ન પાવતિ ॥ ૬૩ ॥

વળી બીજા કેટલાક મનુષ્યો દુરુદતા, જડતા, અધકચરી પંડિતાર્થ અને સંસારની લુપ્તતાના (સંસારનું ભૂંડપણું) ડારણે બોધિ પામતા નથી. ૬૩

અભાનોવ્યવહાર અને, અને મોહેણ મોહીઆ પાવા ।  
સમગ્રજા અને, ત્રોહી તેસિ વિ દુરેણ ॥ ૬૪ ॥

વળી કેટલાક આણસુ જીવો, કેટલાક મોહથી મૂર્છિત પાપી જીવો અને બીજા કેટલાક રાગાન્ય જીવોથી બોધિ વણી દુર છે. ૬૪

અને માનોવહાર્યા, અવનવાણ અદ્રુમવધિટ્ટા ।  
ચોટિવાહિર તે વિ, હુતિ સંસારવુટ્ટિકર ॥ ૬૫ ॥

બીજા કેટલાક માનથી ઉન્નત બનેલા, નિંદાના રસવાળા અને અધકચરી ચિદ્રા બનેલા જીવો, બોધિ વગરના સંસારની વૃદ્ધિ કરવારા પામ છે. ૬૫

કોહણસીલા અને, સપ્પા હવ પિસિપિસિંતિ પંડિર્ણાવા ।  
તાર્ણં કત્તો ત્રોહી, અબોહીલાખેણ પડિવહ્તા ॥ ૬૬ ॥

બીજા કેટલાક કોપી સ્વભાવના માનવો દરેકના દુરુમન બની સર્પની જેમ ફેંફડા મારે છે. તેમને પણ બોધિલાભ ક્યોથી થઈ શકે ? તેઓ તે અબોધિલાભથી સજ્જ અધારેલા હોય છે. ૬૬

અને વિ મત્તવાલા, અને પંચંગવિસયત્તિચ્છા ।  
અને કસાવપરિગવા, અને નિત્તાલ ॥ ૬૭ ॥

પુત્રો મત્તકહાર, ચોરકહાર અને વ્યવચકહાર ।  
અચ્છંતિ વિગાહવહ્તા, આદુનહા ચોહિ તેસિં પિ ॥ ૬૮ ॥

બીજા કેટલાક માનવો મદિરાનો પાનથી છત્રી મયેલા હોય છે. કેટલાક પાંચ ઉન્નિવનના વિષયોમાં આસક્ત રહે છે. કેટલાક ચાર

કાપાથી મગધમાં રહેલા હોય છે, તો વળી કેટલાક નિદ્રા-પ્રમાદમાં ચકચૂર હોય છે અને કેટલાક ભોજનકથા - ચારકથા - દેશકથા વગેરે વિકથાઓમાં કીમતી સમય ગાળે છે. આવા જીવોને પણ બોધિ અતિ દુર્લભ છે. ૬૭-૬૮

કિવગત્તણેણ અને, ભણ્ણ નાગાવિહેણ પંડિવહ્તા ।

તે લહંતિ ચોટિલાખં, સોમેણ ચ સલ્લિઆ અને ॥ ૬૯ ॥

બીજા કેટલાક કૃપણ જીવો, અનેક પ્રકારના ભયોથી ભયભીત જીવો અને શોકનાં શક્યમશક્ય જીવો પણ બોધિલાભ પામતા નથી. ૬૯

અનાનોવહાર્યા અને, સેઅં કિરુર્ણપિ જાણ સમસરિસં ।  
તે વિ ત લહંતિ ત્રોહિ, સંસારવહ્લ્લા તે દુપવા ॥ ૭૦ ॥

બીજા કેટલાક અભાનથી અંધ બનેલા જીવો ધોળા અને કાળાને અરખું માનવારા હોય છે અર્થાત્ અત્યાસત્યનો વિવેક નહિ સમજીનારા હોય છે; તે જીવો પણ બોધિ પામતા નથી. ભરેખર તેઓ તો સંસારના બે પગના બળદ જેવા હોય છે. ૭૦

અને વિ કુકહંતિણો, દિસિદેસુઆણપલ્લયવણેહુ ।

પિચ્છણવ - ગીઅવાટ્ટઅ, અહ્હાસસિસિક્કપંડિવહ્તા ॥ ૭૧ ॥

વહુમંતંતંતચવણા, કુગહકુહેહવકુદંસણપિત્તમ્મા ।

કુણ્ણકુવિટ્ટેરેહ અ, ચોહિં ત લહંતિ હ્હામાઈ ॥ ૭૨ ॥

બીજા કેટલાક જુદી જુદી ઠિથાઓ, દેશો, ઉદ્યાનો, પર્વતો અને જંગલની સી-સીનેરી જોવાના કુતુહલવાળા, ગીન-વાજિન, નાટક અને હાસ્યરસમાં ભૂલેલા, અનેક પ્રકારના મંત્ર-તંત્રોનું સેવન કરવારા, કદમ્બદંડ; કુસંગ, અને કુદર્શનને વળગીને બેઠેલા, તેમ જ કુટુંબકોને અવધાથી કુબુદ્ધિવાળા બનેલા... આવા આવા લોકો પણ બોધિ પામી

શક્તિ નથી. ૭૧-૭૨

જહુ કણ્ણરુક્ષતરૂર્ણ, સરિસનામેણ અંતરં ગરુઝં ।

તદ્ ગ્ણાજિણધમ્મેસુ વિ, સમનામે અંતરં ગરુઝં ॥ ૭૩ ॥

જેમ કલ્પવૃક્ષ અને આકાંડાનું વૃક્ષ; બન્ને વૃક્ષ નામથી સરખાં છે પણ એમાં ઘણું અંતર છે; તેમ લોકિકધર્મ અને લોકોત્તર જિનધર્મ એ બે ધર્મનાં નામે સરખા હોવા છતાં બન્નેધર્મમાં ઘોટું અંતર છે. ૭૩

જહવચ્છટ્ટચિંતા - મળીણ પાહાણસરિસનામેહિ ।

કંચણલુટ્ટાણં તદ્, જાણિજા અંતરં ગરુઝં ॥ ૭૪ ॥

एवं च नामसात्पण्ययाह, विउसो न लगाए धम्मे ।

सुपरिविखउ ति काउं, ताउं परमत्वओ लेइ ॥ ७५ ॥

જેમ ધરની ઘંટી અને ચિંતામલિરત્ન એ બન્ને પથ્થરની જાતિનાં છે. સોનું અને ઢેકું પણ સમાનજાતિના (પૃથ્વીકાપ) છે છતાં તેમાં ઘણો મોટો તફાવત છે; તેમ નામની સમાનતાથી ભૂલા પડી વિદ્વાનો એ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતા નથી પણ સારીરીતે પરીક્ષા કરીને, પરમાર્થથી સમજીને ધર્મ શ્રદ્ધા કરે છે. ૭૪-૭૫

જો રીરીતિ કાઝણ, કંચણં લેइ चण्णनाडिअंगं ।

સો વિક્કયમિ ઘટ્ટો, ત્થુ હ્હુરુइ अणायपरमत्वो ॥ ૭૬ ॥

જે સોનાનો ઢોળ ચઢાવેલા પિત્તળને સોનું માની ખરીદે છે; પરમાર્થને નહિ જાણનારો એવો તે, વેચવા જાય છે ત્યારે ભારે પશ્ચાતાપ કરે છે. ૭૬

કાળ્યમિ જો કલિતા, કસચ્છેउं ताविज्जण तं लेइ ।

छिज्जइ न परिवखन्नु, एवं धम्मे वि जो कुसलो ॥ ૭૭ ॥

જે માણસ સોનાને પણ કપ - છેલ અને તાપથી પરીક્ષા કરીને

શ્રદ્ધા કરે છે તે કદી ઠગાતો નથી; એ જ રીતે કુશળ પુરુષ પરીક્ષા કરીને ધર્મનો સ્વીકાર કરે તો એ કદી ઠગાતો નથી. ૭૭

દોસંતિ દાણી સુહઠા, અઘ્ઘિરસા કે વિ કે વિ રૂવ્વી વિ ।  
પરમત્વાવધુગહ્ણિઠ્ઠ- લાલસા કે વિ દોસંતિ ॥ ૭૮ ॥

त्रावत्तरिकलाकुसला, कसणाए कणाययवययणणं ।

सुकंति धम्मकसणा, तेसिं वि धम्मुत्ति हुन्नेउ ॥ ७९ ॥

આ વિશ્વમાં કેટલાક દાનવીર તો, કેટલાક શૂરવીર સુભટ હોવાય છે. કેટલાક મહાવિદ્વાન તો કેટલાક રૂપરૂપના અંબાર હોવાય છે અર્થાત્ મોટા ભાગના લોકો આવા છે. પરંતુ સાચી વસ્તુ (પરમાર્થ) જાણવા - પામવાની તમાસાવાળા બહુ ઓછા લોકો હોવાય છે. પુરુષની બહોતિર કલામાં કુશળ તેમજ સોનું, રૂપું અને રત્નની પરીક્ષામાં ચતુર પુરુષો પણ ધર્મની પરીક્ષા કરવામાં ભૂલ કરે છે કારણ કે - તેવાઓને પણ ધર્મ ઓળખવાનું કામ બહુ દુષ્કર છે. ૭૮-૭૯

તે ઘના કયપુણ્ણા, જીવા તેલુક્કભવસમુદ્દમિ ।

જે ધમ્મવોહિરયણં, લહંતિ સિવસંપયનિહાણં ॥ ૮૦ ॥

ત્રણ લોકરૂપ ભવસમુદમાં તે આત્માઓ ધન્ય છે અને કૃતપુણ્ય છે (પુણ્યશાળી) કે- જે આત્માઓ મોક્ષસંપત્તિના નિધાનરૂપ ભોધિરત્નને (ધર્મરત્ન) પામે છે. ૮૦

ધમ્મોણ હોइ राथा, चक्कहरो नवनिहीसरो गरुओ ।

चउदसरयणाणहिवई, भाहउक्खंडभत्तारो ॥ ८१ ॥

ધર્મથી જ છવ નવનિધિનો મોટો સ્વામી, ચોઠરત્નનો અધિપતિ અને ભરતક્ષેત્રના છ ખંડનો ચક્રવર્તી રાજા થાય છે. ૮૧

बलदेव-वासुदेवत्तणइ, खयरतणइ पावति ।

काऊण तवविसेसं, हुंति सुरिता वि धम्मोणं ॥ ८२ ॥

ધર્મના પ્રભાવે બધાદેવપણું, વાસુદેવપણું, વિદ્યાધરપણું વગેરે અને વિશેષ તપદ્વારા ઈન્દ્રપણું પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૮૨

ધર્મને અસુવંતર - જોડસવંમાણિઅત્તણાઈં પિ ।  
લભ્યાંતિ ઈચ્છાઝાઈં, સુખઝાઈં જાઈં તેલુક્કેં ॥ ૮૩ ॥

વળી ધર્મના પ્રભાવે જીવ, અસુર - વ્યંતર - જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવ થાય છે તેમજ ગણલોકમાં જે કોઈ ઈચ્છિત સુખો મળે છે, તે સવળાં ધર્મના પ્રભાવે જ મળે છે. ૮૩

મળિમંતોસાંહવિજાઝ, જાઝ ચિચ્ઝંતિ તાઝ ધર્મણં ।  
દેવા કુર્ણંતિ આર્ણં, અમરિત્તઓ હોઝ ધર્મણં ॥ ૮૪ ॥

જન્મમાં મહિ, મન્ત્ર, ઔષધી અને વિદ્યાઓ સિદ્ધ થાય છે તે પણ ધર્મનો જ પ્રભાવ છે. દેવો પણ ધર્મ કરનારની આજ્ઞા મળે છે તેમજ ધર્મના પ્રભાવે કંઠી પરાભવ થતો નથી. ૮૪

અરોગ-સ્વ-ધન-સયણ, સંપત્તિ-વૈદ્યાઝ-સોહર્ગમં ।  
સામપવવગમ્પણં, હોઝ સુવિન્નેળ ધર્મણ ॥ ૮૫ ॥  
જત્વ ન જસા ન મચ્ચુ, ન વાહિણ્યો નેત સચ્ચત્તુલ્કારં ।  
સય સુત્ત્વમેવ ઝીતો, વસઝ નહિં સચ્ચકાલ્પિ ॥ ૮૬ ॥

સારીરીતે ધર્મ કરવાથી જીવ નિરોગીપણું, ધન, સ્વજન, સંપત્તિ, દોષ આયુષ્ય, સૌભાગ્ય, સ્વર્ગ અને અપવર્ગ (પોશ) પ્રાપ્ત છે. જ્યાં (ગોપામાં) જરા નથી, મૃત્યુ નથી, રોગ નથી, કોઈ જ પ્રકારનું દુઃખ ત્યાં નથી. હંમેશા જીવ અનંતસુખમાં મગ્ન રહે છે. ૮૫-૮૬

સમ્પત્તિમારહિવા, જાણંતિ વ્યૂવિહાર સત્તાઝ ।  
અસચ્ચ વુંવલ્લગ્ના, ધર્મંતિ સંસારકંતારે ॥ ૮૭ ॥

પણા થયા શાઓને જાણવા છતાં સમ્યક્ત્વના સારથી રહિત

જીવો ગાડાના પેડાની નાચડીમાં ભરાવેલા આરાની જેમ ભવ-અટવીમાં ભરે છે. ૮૭

સમ્પત્તપત્તઝીવા, નાર્યતિરિયા ન હુંતિ કઝઆવિ ।  
સુહમાણસદેવેહિં, ઝપ્પજિત્તા સિવં જંતિ ॥ ૮૮ ॥

સમ્યક્ત્વને પામેલા જીવો ક્યારેય પણ નારક કે તિર્યંચ થતા નથી (પૂર્વે આયુષ્યનો બંધ ન થયો હોય તો) પરંતુ સુમનુષ્યપણું અને સુદૈવપણું પામીને પરંપરાએ મુક્તિપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ૮૮

ચિંતવ રે ઝીવ ! તપ, અન્નાણવસેળ વિવેગરહિણ ।  
વિઅણાઝ અમાણાઝ, નરણસુ અણંતસો પત્તા ॥ ૮૯ ॥

હે જીવ ! તેં અજ્ઞાનવશ અને વિવેક રહિત બની સાતેય નરકમાં પારવગરની વેદનાઓ અનંતવાર પ્રાપ્ત કરી તેનો કાંઈક વિચાર કર ! ૮૯

અચ્છિનીમીલણમિત્તં, નત્થિ સુહં દુક્ખમેવ પઢિવદ્ધં ।  
નરણ નેરઝઆણં, અહોનિસં પચ્ચમાણાણં ॥ ૯૦ ॥

નરકમાં રાતદિવસ પકાવાતા નારકીઓને આંખના પલકારા જેટલું પણ સુખ નથી. એક સરખું દુઃખ જ દુઃખ ત્યાં ભોગવવું પડે છે. ૯૦

જં નરણ નેરઝયા, દુક્ખં પાવંતિ ગોચયા ! તિક્કં ।  
તં પુણ નિગોઅમજ્ઞે, અણંતગુણિઝં મુણેઅવ્વં ॥ ૯૧ ॥

હે ગૌતમ ! નરકમાં નારકી જીવો જે તીક્ષ્ણ - ધોર દુઃખો પામે છે તેના કરતા નિગોદના જીવોને અનંતગણું દુઃખ જાણવું. ૯૧

સુઢિહિં અગિવણ્ણાહિં સંખિન્નાસસ નિરાંતરં ।  
જાવઝવં ગોચયા ! દુક્કં, ગલ્ભે અટ્ટગુણં તઓ ॥ ૯૨ ॥

હે ગૌતમ ! બત્રીશવર્ષના, સશક્ત, નિરોગી યુવાનના શરીરમાં લોઢાની તપાવેલી ધગધગતી સોયો એક સાથે ખોસવામાં આવે અને જે દુઃખ થાય એનાથી આઠગણું દુઃખ ગર્ભમાં રહેલા જીવને હોય છે. ૯૨

જાયમાણસ જં દુઃખ, મારમાણસ જંતુણો ।  
તેણ દુઃખેણ સંતતો, ન સરઈ પુલ્લજાઈયં ॥ ૧૩ ॥  
જન્મતાં ને મરતાં જીવને જે દુઃખ હોય છે એ દુઃખથી સંતપ્ત જીવ પૂર્વના જન્મનું સ્મરણ કરી શકતો નથી. ૯૩

તા ધીર મા વિસીઅસુ, ઇમાસુ અઙ્ગપ્પવેઅણાસુ તુમં ।  
કો ઠત્તરિંતં જલહિ, નિબુદુણ ગુપ્પઈનીર ? ॥ ૧૪ ॥  
તેથી હે ધીર ! તું અહીની આ અલ્પવેદનાઓથી બેદ ન પામ ! આખો સાગર તર્યા પછી ગાથના પગલા જેટલા પાણીમાં કોણ ડૂબે ? ૯૪

ન પરો કોઈ દુઃખ, નેવ સુહં કોઈ કસ્સઈ દેઈ ।  
જં પુણ સુચરિઅદુચરિઅં, પરિણમઈ પુણાયં કમ્મં ॥ ૧૫ ॥  
બીજો કોઈ જ સુખ કે દુઃખ આપતો નથી પરંતુ પૂર્વે ખોતે કરેલા શુભાશુભ કર્મનું જ એ પરિણામ છે. ૯૫

ન દુ હોઈ સોઈઅલ્લો, જો કાલગઓ દહં સમાહીર ।  
સો હોઈ સોઈઅલ્લો. તવસંજમદુલ્લો જો ઠ ॥ ૧૬ ॥

જે સુંદર સમાધિપૂર્વક કાલધર્મ પામ્યો છે અર્થાત્ જેને મૃત્યુને મંગલમય - મહોત્સવરૂપ બનાવ્યું છે તેનો શોક કરવા જેવો નથી. પરંતુ જે તપ અને સંયમથી દુર્બલ - રહિત છે તેનો શોક કરવા જેવો છે. ૯૬

તિત્થયરા ગણહારી, સુસ્વઈણો ચક્કિકેસવા રામા ।  
સંહરિયા હયવિહિણા, સેસજિણસું ચ ક્કા ગણના ? ॥ ૧૭ ॥  
દુર્ભાગ્યે તીર્થકરોને, ગણધરોને, દેવેન્દ્રોને, ચક્રવર્તીઓને, વાસુદેવોને તથા બલદેવોને હરી લીધા છે. તો બીજા જીવોની શું ગણતરી ? ૯૭

જં ચિઅ વિહિણા લિહિઅં, તં ચિઅ પરિણમઈ સયલલોયસ્સ ।  
ઙ્ગા જાણિક્કણ ધીરા, વિહુરે વિ ન કાયરા હંતિ ॥ ૧૮ ॥  
જે ભાગ્યમાં લાભાયું હોય તે મુજબ જ સહુને ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. ધીરપુરુષો આ વાતને સારીરીતે સમજીને આપત્તિમાં પણ કાયર બનતા નથી. ૯૮

અન્નનદેસજાયા, અન્નનકુલેસુ વહ્ઠિઅસરીરા ।  
જિણસાસણં પવન્ના, સલ્લે તે ચંધવા ધ્મણિઆ ॥ ૧૯ ॥

ભિન્ન ભિન્ન દેશમાં જન્મેલા, ભિન્ન ભિન્ન કુલોમાં મોટા થયેલા જિનશાસનને પામ્યા પછી તે બધા સાધર્મિક ગણાય છે. ૯૯

આજમેણં તુ જં પાવં, અંધિજ્ઞા ણ્ચ્ચબંધઓ ।  
વયખં ગં કાઠમણો, તં ચેવ વ પુણો અટ્ટગુણં ॥ ૧૦૦ ॥

માછીમાર જીવનભર જે પાપ બાંધે છે તેનાથી આઠગણું પાપ પ્રતભંગ કરનારો જીવ બાંધે છે. ૧૦૦

## યોગશતક

આ મહાન શતકના રચયિતા સમર્થશાસ્ત્રકાર શ્રીહરિભદ્ર સૂરીશ્વરચુમહારાજ છે, તેઓશ્રીએ ૧૪૪૪ અંકો રચ્યા છે. એ બધા તો આપણને મળતા નથી પણ જે દોટસો (૧૫૦) આસ્પાસ અંકો મળે છે, તે મહાનઅંકો છે, તાત્વિક અંકો છે. દરેક અંકની રચના શેલી કોઈ અલૌકિક છે. યોગશતક અંકમાં તેઓએ યોગના વિષયને અદ્ભુત રીતે વર્ણવ્યો છે. સાધનામાર્ગનું માર્ગદર્શન અપૂર્વકોટિનું આપી તેઓશ્રીએ જેનશાસનનાં તપ્ત્વો કેવાં પઠાવ્યાં છે, એ દરેક અંકમાં રજૂઆતની શેલી કેવી સિદ્ધ કરી છે, તેનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન તો એ અંકોનું પરિશીલન કરનારને જ થાય.

યોગશતક અંકનું નિત્ય પરિશીલન કરવાથી આત્મામાં યોગમાર્ગની સાધનાનો અપૂર્વ પાવર પ્રગટે, તેમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી. પ્રભુ મહાવીરેવના શાસનમાં જેનદાર્મના આગમ, પ્રકરણ, વગેરે વગેરે વિષયોનું અનુપમ સંકલન કરનાર આ મહાપુરુષને પ્રથમ નંબર આપવો પડે.

સમ્યક્ ફોટોમાં સં. રણપમાં યાતુર્માસ પિટાજમાન પૂ. સા. કૌશલ્યાશ્રીચુ મ. આદિ ઠાણા-૪ની શુભનિશ્રામાં થયેલી જ્ઞાનખાતાની ઉપજમાંથી રૂ. ૬,૦૦૧ આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં પ્રદાન કરી ત્યાંની આરઘક બહેનોએ શ્રુતભક્તિનો અનુભોદનીય લાભ લીધો છે.

લિ. પૂ. પં. શ્રી પદ્મવિજયચુ ગણિવર  
જેન ગ્રંથમાળાનું ટ્રસ્ટીમંડળ

## યોગશતક

નમિરૂપ જોગિનાહં, સુઓગસંદંસગં મહાવીરં ।  
વોચ્છામિ જોગલેસં, જોગન્નયણાણુસારેણં ॥ ૧ ॥

શ્રેષ્ઠયોગના ઉપદેશક, યોગીઓના નાથ એવા શ્રીમહાવીરપરમાત્માને પ્રણામ કરીને યોગનાં અધ્યયનના (પ્રવચન પ્રસિદ્ધ યોગગ્રંથોના) અનુસારે યોગનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી કહીશ. ૧  
૧. નિશ્ચયથી યોગ :

નિચ્છયઓ ફહ જોગો, સણ્ણાણાણેણ તિણ્ણહસંબંધો ।  
મોક્ષલેણ જોયણાઓ, ણિહિટ્ઠો જોગિનાહેહિ ॥ ૨ ॥

યોગિનાથ અરિહંતભગવંતે કહ્યું છે કે - નિશ્ચય એટલે કે શીઘ્ર અક્ષેપ - ફળદાયી અથવા નિયમા ફળદાયી એવો યોગ એટલે (યોગ - ધર્મવિશેષ) સમ્યગ્જ્ઞાનનું, સમ્યગ્દર્શનનું અને સમ્યક્ચારિત્રનું એકત્ર સંગિલન તે યોગ છે. કારણ કે - તે યોગ આત્માનો મોક્ષ સાથે સંબંધ કરી આપે છે. ૨

સમ્યગ્જ્ઞાનાદિનું લક્ષણ :

સણ્ણાણં વત્થુગઓ બોહો, સદંસણં તુ તત્થ રુઠ્ઠં ।  
સચ્ચરણમણ્ણુટ્ઠાણં, વિહિ - પહિસેહાણુણં તત્થ ॥ ૩ ॥

આત્માદિ વસ્તુસંબંધી બોધ તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે. આત્માદિ પદાર્થોની સચિ તે સમ્યગ્દર્શન છે અને આત્માદિ વસ્તુ વિષયક શાસ્ત્રોક્ત વિધિ-નિષેધને અનુસરતું અનુષ્ઠાન એ સમ્યક્ચારિત્ર છે. ૩

વ્યવહારથી યોગ :

વવહારો ત્વે એસો વિનેઓ એયકારણોં પિ ।  
 વવહારો ત્વે એસો વિનેઓ એયકારણોં પિ ॥ ૪ ॥  
 જો સંબંધો સો ચિ ચ કારણ-કજોવ્યાઓ ॥ ૪ ॥  
 વ્યવહારથી સમ્યગ્જ્ઞાનાદિનો હેતુ - સાધનો (ગુરુવિનયાદિ)નો  
 આત્મા સાથે સંબંધ તે પણ, કારણમાં કાર્યના ઉપચારને આશ્રયીને  
 યોગ જ છે. તે વ્યવહારયોગ આ પ્રમાણે છે. ૪

ગુરુવિણઓ સુસ્તુસાહ્યા ય, વિહિણા ત્વે ધમ્મસત્થેસુ ।  
 ત્વે ચેવાણુદ્ગણોં, વિહિ - પડિસેહેસુ જહસંતિ ॥ ૫ ॥  
 વિધિપૂર્વક ગુરુવિનય અને શુશ્રૂષા (શાસ્ત્ર સાંભળવાની ઈચ્છા)  
 શ્રવણાદિ તથા વિધિપૂર્વક શાસ્ત્રવિહિત કાર્યોનું યથાશક્તિ પાલન અને  
 નિષિદ્ધ કાર્યોનો યથાશક્તિ ત્યાગ વગેરે અનુષ્ઠાન એ વ્યવહારથી  
 "યોગ" કહેવાય છે. ૫

એતોચ્ચિય કાલેણોં, નિયમા સિદ્ધી પચિટ્તરુવાણોં ।  
 સચ્ચણાણાઈણ ત્વે, જાવહ્ અણુબંધખાવેણોં ॥ ૬ ॥  
 આ ગુરુવિનયાદિનાં આસેવનથી યથાયોગ્ય કાળે, ઉત્તરોત્તર  
 અવિચ્છિન્નપણે વૃદ્ધિ પામતાં ક્ષાયિક સમ્યગ્જ્ઞાનાદિની અવશ્ય પ્રાપ્તિ  
 થાય છે. માર્ગાનુસારી - આજ્ઞાવિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન (સાનુબંધ) નિરંતર  
 ગુણવૃદ્ધિ કરનારું હોય છે. ૬

મયેણ ગચ્છંતો, સમ્પં સત્તીએ ઇટ્થપુરપહિઓ ।  
 જહ ત્વે ગુરુવિણયાહ્સુ, પવટ્થઓ એથ જોગિત્તિ ॥ ૭ ॥  
 ઈચ્છિત્તનગરને અનુલક્ષી શક્તિ અનુસાર માર્ગ ચાલનાર વ્યક્તિ  
 જેમ તે ઈષ્ટનગરનો મુસાફર કહેવાય છે, તેમ ગુરુવિનયાદિમાં  
 જેમ તે ઈષ્ટનગરનો મુસાફર કહેવાય છે. ૭

અહિગારિણો ઉવાણ, હોઠ્ઠ સિદ્ધી સમત્થવત્થુમ્મિ ।

ફલપચારિસમાવાઓ, વિસેસઓ જોગમગ્ગમ્મિ ॥ ૮ ॥

જેમ સર્વ સેવાદિ કાર્યોમાં યોગ્ય - અધિકારીને ઉપાયવડે પ્રકૃષ્ટ  
 ફળની પ્રાપ્તિદ્વારા સિદ્ધિ થાય છે, તેમ યોગમાર્ગમાં પણ વિશિષ્ટ  
 અધિકારીને જ ઉપાયદ્વારા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે. ૮

અહિગારી પુણ એથં, વિણ્ણેઓ અણુબંધગાહિત્તિ ।  
 ત્વે ત્વે ણિયત્તપચ્છં, અહિગારો જોગખેઓ ત્તિ ॥ ૯ ॥

અપુનર્બંધકાદિ યોગના અધિકારી જાણવા. જ્યારે કર્મપ્રકૃતિનો  
 વિશિષ્ટ-વિચિત્ર પ્રકારનાં ફળ ઉત્પન્ન કરવારૂપ અધિકાર નિવૃત્ત થાય  
 છે અર્થાત્ કર્મનું જોર ઘટે છે ત્યારે જ જીવમાં યોગને અનુરૂપ યોગ્યતા  
 પ્રગટે છે. કર્મ - યોગ્યતાના અપગમ(નાશ)ની અપેક્ષાએ એ અધિકાર  
 પણ અનેક પ્રકારનો છે. ૯

અણિયત્તે પુણ તીએ, એગંતેણેવ હંદિ અહિગારો ।  
 તપ્પરતંતો ખવરાગઓ, દહં અણહિગારિત્તિ ॥ ૧૦ ॥

કર્મપ્રકૃતિ નિવૃત્ત થયા વિના કર્મપ્રકૃતિને આધીન બનેલો અત્યંત  
 ભવરાગવાળો જીવ, યોગ માટે અનધિકારી હોય છે. સાધ્યને સિદ્ધ  
 કરવાનાં પ્રકૃષ્ટ સાધનો પણ અધિકારી-યોગ્ય વ્યક્તિને જ (ફળનિષ્પત્તિ)  
 કાર્યસિદ્ધિમાં સહાયક બને છે. તેથી જ ચારિત્રધારી આત્મા,  
 સમ્યગ્દષ્ટિ અને અપુનર્બંધક એ યોગમાર્ગના અધિકારી છે. ૧૦

તપ્પોગલાણ તગ્ગહણ - સહાવાવગમઓ ચ એયંતિ ।  
 ઇવ દદટ્થવ્વં, ત્વે વંધાઈ ન જુજંતિ ॥ ૧૧ ॥

કર્મનાં પુદ્ગલો (કાર્મણવર્ગણા)નો જીવને વળગવાનો સ્વભાવ  
 અને જીવનો કર્મપુદ્ગલ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ દૂર થવાથી

કર્મપ્રકૃતિનો અધિકાર નિવૃત્ત થાય છે અને તેથી યોગનું અધિકારીપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કર્મનો અને જીવનો ઉપરોક્ત સ્વભાવ માનવામાં ન આવે તો બંધ-મોક્ષ આદિ ઘટી શકે નહિ. ૧૧

एवं पुणं निच्छयओ, अइसवणाणी विवाणए णवरं ।  
एवं पुणं निच्छयओ, उवउत्तो तेण भणिण्हि ॥ १२ ॥

પૂર્વોક્ત યોગનું અધિકારીપણું નિશ્ચયથી દેવળક્ષ્મણી જ જાણી શકે અને બીજા છાન્દસ્યજીવો દેવલી કથિત યથોક્ત ચિહ્નોવડે જ્ઞાનોપયોગવાળા બની અનુમાનથી જાણી શકે છે. ૧૨

अपुनर्बंधकुं लक्षः  
पावं न त्विक्वभावा कुणइ, ण बहुमन्इ भवं चोरं ।  
उचियट्ठई च सेवइ, सव्वत्थ वि अपुणबंधोत्ति ॥ १३ ॥

તે અપુનર્બંધકું લક્ષણ :  
(૧) જે તીવ્ર-સંક્રિષ્ટ ભાવથી પાપ ન કરે (૨) ભયંકર એવા સંસારમાં ગાઢ આસક્તિ ન રાખે. અને (૩) સર્વ ધર્મોદિ કાર્યોમાં ઉચિત વ્યવસ્થા જાળવે અર્થાત્ ઔચિત્યપૂર્વક માર્ગોનુસારી પ્રવૃત્તિ કરે, તે અપુનર્બંધક છે. ૧૩

सम्यग्दष्टिनुं लक्षणः  
सुस्तस धम्मराओ, गुरुदेवाणं जहासमाहीए ।  
चेयावच्चे णियमो, सम्मदिट्ठिठस्स लिगाइं ॥ १४ ॥

સમ્યગ્દષ્ટિનું લક્ષણ :  
(૧) ધર્મ સાંભળવાની ઈચ્છા (૨) ધર્મરાગ - ધર્મ પ્રત્યે પ્રીતિ તથા (૩) દેવ અને ગુરુની યથાસમાધિએ વેધાવસ્થા - સેવાનો નિયમ એ સમ્યગ્દષ્ટિનાં ચિહ્નો છે. ૧૪

ચારિત્રીનાં લક્ષણો :  
મગ્ગણુસારી સન્દો, પળવણિજ્ઞો કિયાપરો ચેવ ।  
મગ્ગણુસારી સવ્કારંખ - સંગઓ તહય ચારિત્તી ॥ ૧૫ ॥

(૧) માર્ગોનુસારી : મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરનાર (આ ગુણ ચારિત્રમોહનીયના શયોપશમથી પ્રગટે છે અને તે તત્ત્વપ્રાપ્તિનો અમોઘ હેતુ છે. (૨) શ્રાદ્ધ - મિથ્યાત્તરુપી કલેશનો સર્વથા શાય થવાથી તત્ત્વની અપૂર્વ શ્રદ્ધાવાળો હોય (૩) પ્રજ્ઞાપનીય - સુખપૂર્વક પ્રતિબંધ પામનારો (૪) ક્રિયાતત્પર - સદનુષ્ઠાનમાં તત્પર હોય. (૫) ગુણરાગી - વિશુદ્ધ આશયવાળો હોવાથી ગુણોનો અનુરાગી હોય (૬) શક્યારંભ સંગત - નિષ્કળ આરંભની નિવૃત્તિ થઈ હોવાથી શક્ય ધર્મકાર્યનો પ્રારંભક હોય. ઉપરોક્ત ગુણોવાળો ચારિત્રી કહેવાય. ૧૫

एसो सामाइयसुदिधभेयओ णोगहा मुणेयव्वो ।  
आणापरिणइभेया, अंते जा वीचरागो ति ॥ १६ ॥

સામાયિકની શુદ્ધિના ભેદથી ચારિત્રી અનેક પ્રકારનો હોય છે. જિનાજાપાલનના પરિણામથી પડેલા આ ભેદો છે. એનો છેલ્લો ભેદ વીતરાગભાવ છે. ૧૬

पडिसिद्धेसु अ देसे, विहिएसु य इसिरागभावे वि ।  
सामाइयं असुद्धं, सुद्धं समयए देसुं वि ॥ १७ ॥

પડિસિદ્ધેસુ અ દેસે, વિહિએસુ ય ઇસિરાગભાવે વિ ।  
સામાઇયં અસુદ્ધં, સુદ્ધં સમયાએ દેસું વિ ॥ ૧૭ ॥

एवं विसेसणाणा, आवरणावगम भेयओ चेव ।  
इय दट्ठव्वं पढमं, भूसणटाणाइयत्तिसमं ॥ १८ ॥

એવં વિસેસણાણા, આવરણાવગમ ભેયઓ ચેવ ।  
ઇય દટ્ઠવ્વં પઢમં, ભૂસણટાણાઇયત્તિસમં ॥ ૧૮ ॥

વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાન અને ચારિત્રમોહનીયનું આવરણ દૂર થવાથી આ સામાયિક શુદ્ધ જાણવું. પ્રથમનું સામાયિક ભૂષણ - સ્થાનાદિની પ્રાપ્તિ તુલ્ય છે. ૧૮

કિરિયા ૩ દંડજોગ, ચક્રભ્રમણં વ હોઇ એવસ્ય ।

આજોગા પુલ્વાણુ-વેહઓ ચેવ જાવં તિ ॥ ૧૯ ॥

સમભાવરૂપ સામાયિકવાણા મુનિને શાસ્ત્રાજ્ઞાના યોગે દેડના

યોગથી ચાકના ભ્રમણની જેમ ભિક્ષાટનાદિ ક્રિયા હોય છે. અથવા

વાસીચંદનકળ્પો, સમસુહદુસ્ક્રો મુળી સમસ્ક્રાઓ ।

ધવમોસ્ક્રાપડિવદરો, અઓ ચ પાણ સલ્લેસુ ॥ ૨૦ ॥

પૂર્વ નિદિષ્ટ સામયિકના યોગથી મુનિ, વાસી (છરી) અને ચંદનમાં

અમાનભાવવાળા તથા સુખ-દુઃખમાં સમાનવૃત્તિવાળા, સંસ્કાર અને મોક્ષમાં

પણ પ્રાયઃ અપ્રતિભદ્ર - અનાસક્ત હોય; એમ શાસ્ત્રોમાં કહે છે. ૨૦

એવં તિવ્યગિચમ્ભુમિવાણ, ડચિવં જામલ્યડાનુટુટાણં ।

આગામયસંચુત્તં, તે સર્વં ચેવ યોગે તિ ॥ ૨૧ ॥

આ અપુનર્ભદ્રથી વીતરાગદશાસુધીના જીવોમાં સ્વ સ્વ ભૂમિકાને

ઉચિત, આશારૂપી અમૃતચુક્ત જે સદનુષ્ઠાન હોય છે; તે સર્વ યોગ

જ છે. ૨૧

તલ્લસ્કલ્પણયોગાઓ ૩, ચિત્તવિત્તીણોત્તરો ચેવ ।

તહ કુસલપવિત્તીણ, મોક્ષેણ ૩ જોવણાઓ તિ ॥ ૨૨ ॥

સદનુષ્ઠાનમાં (૧) સર્વત્ર ઉચિતપ્રવૃત્તિ, (૨) ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ

અને (૩) કુશલપ્રવૃત્તિ - આ ત્રણે યોગનાં લક્ષણો ઘટતાં હોવાથી

સદનુષ્ઠાન એ પણ યોગ જ છે. ૨૨

એવં તિ પિ ચ પાવં, ચક્ષુણાયાઓ ૩ ડચિવમ્મિ ।

સદનુષ્ઠાન એ પછી તહ સુપરિસુદ્ધ તિ ॥ ૨૩ ॥

ગુરુણા લિંગોર્હિં તઓ, એવંસિં ભૂમિગં મુળેકળ ।

ડવણસો ડાયવ્વો, જહોચિવં ઓસહાડહરણા ॥ ૨૪ ॥

અપુનર્ભદ્રક આદિ જીવોને પ્રાયઃ કરીને બાહ્યઆજ્ઞાયાયોગ

જિનવચનના ઉપદેશથી જ સ્વયંચાલુ અનુષ્ઠાન (પાપ-અકરણ વગેરે)માં

પરિશુદ્ધપ્રવૃત્તિ થાય છે. તેથી શાસ્ત્રવેત્તા ગુરુએ તે તે જીવોની ભૂમિકાને

પૂર્વે ખતાવેલાં ચિહ્નો દ્વારા જાણી ઔપધની જેમ યથોચિત ઉપદેશ

આપવો જોઈએ. ૨૩-૨૪

અપુનર્ભદ્રક યોગ્ય દેશના :

પઠમસ લોગધમ્મે, પરપીડાવજ્જણાઈ ઓહેજં ।

ગુરુદેવાડાતિહિપૂયાઈ, ડીણદાણાઈ અહિગિચ્ચ ॥ ૨૫ ॥

યોગના પ્રથમ અધિકારી અપુનર્ભદ્રકને, બીજાને પીડા ન

આપવી, સાચું બોલવું.... ગુરુ, દેવ અને અતિધિજનનો પૂજા-સન્કાર

કરવો તથા દીન વગેરેને દાન આપવું, રાત્રિભોજન ત્યાગ વગેરે

લોકધર્મવિષયક સામાન્ય ઉપદેશ આપવો પરંતુ વિક્ષેપણી કથા ન

કરવી. ૨૫

એવં ચિવ અવવારો, જાયઈ મગમ્મિ હંદિ એવસ્ય ।

રણ્ણે પહપભટ્ટો-ડવટ્ટાણ વટ્ટમોવરહ ॥ ૨૬ ॥

જેમ અટવીમાં માર્ગભ્રષ્ટ મુસાફર કેડીદારા માર્ગ ઉપર આવી

જાય છે. એ પ્રમાણે અપુનર્ભદ્રકનો, ઉપરોક્ત ઉપદેશાદિદ્વારા

સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ સન્માર્ગમાં પ્રવેશ થાય છે. ૨૬

સમ્યગ્દષ્ટિ યોગ્ય દેશના :

ચીવસ્ય ૩ લોગુત્તર-ધમ્મમ્મિ અણુચ્ચવાઈઅહિગિચ્ચ ।

પરિસુદ્ધાણાયોગા, તસસ તહા ભાવમાસજ્જ ॥ ૨૭ ॥

બીજા યોગના અધિકારી સમ્યગ્દષ્ટિજીવને શાસ્ત્રાશા મુજબ, તેના મનના પરિણામને જાણી અણુવ્રત, ગુણવ્રત, શિક્ષાવ્રત વગેરે લોકોત્તર ધર્મ વિષયક ઉપદેશ આપવો. ૨૭

તત્સાઽસપ્તજ્ઞાણઔ તમિમ્ દઠં પક્ષવાયજોગાઔ ।  
સિચ્યં પરિણામાઔ સમ્મં પરિપાલ્નાઔ ચ ॥ ૨૮ ॥

એ સમ્યગ્દષ્ટિને ગુણસ્થાનકના ક્રમે શ્રાવકધર્મ નજીકમાં છે, તેથી તેમાં તેનો અત્યંત પક્ષપાત હોય છે અને પક્ષપાતના યોગે શીઘ્ર ક્રિયામાં પરિણમે છે તથા સૂત્રોક્ત વિધિપૂર્વક પાલન કરી શકે છે માટે પ્રથમ શ્રાવકધર્મનો ઉપદેશ આપવો યોગ્ય છે. ૨૮

ચારિત્રી યોગ્ય દેશના :

તદ્વયસ્મ પુણ વિચિત્તો, તદ્દુત્તર સુજોગસાહગો ચૌઔ ।  
સામાઙ્ગ્યાઙ્ગવિસઔ, ણચર્ણત્તણં ભાવસારો ત્તિ ॥ ૨૯ ॥

યોગના ત્રીજા અધિકારી દેશવિરતિ ચારિત્રીને સામ્પ્રાયિક આદિ સંબંધી વિવિધ પ્રકારના ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ યોગોનો સાધક બને એવો ઉપદેશ, ગુરુએ નયની ઘટનાપૂર્વક સંવેગયુક્ત બની આપવો જોઈએ, કારણ કે પ્રાયઃ ભાવથી જ ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૨૯

સદ્ધમ્માણુવરોહા, વિત્તી દાણં ચ તેણ સુવિશુદ્ધં ।  
જિણપૂય-ભોવણવિહી, સંઙ્ગાણિયમ્મો ચ જોગંતો ॥ ૩૦ ॥

(૧) સદ્ધર્મને અનુરૂપ (બાધ ન પહોંચે તે રીતે) કર્માદાનનો ત્યાગ કરી, આજીવિકા ચલાવે. (૨) દાન પછ સદ્ધર્મથી વિશુદ્ધ, યથાશક્તિ, શ્રદ્ધા, સન્કાર, કાલ, મનિવિશેષ અને નિઃસ્પૃહતાપૂર્વક નિત્ય કરે (૩) જિનપૂજા વિધિનો (૪) ભોજનવિધિનો (૫) સંઘ્યા નિયમનો (જિનમંદિર જવું વગેરે) (૬) રાતના વિધિત્ર પ્રકારની

ભાવના ઈત્યાદિનો ઉપદેશ શ્રાવકને આપવો જોઈએ. ૩૦  
ચિદ્વંદન જઙ્ગવિસ્સામણા ચ, સવળં ચ ધમ્મવિસચંતિ ।  
ગિહિણો ઇમો વિ જોગો, કિં પુણ જો ચાવણામણો ? ॥ ૩૧ ॥

ચૈત્યવંદન, સાધુસેવા, ધર્મશ્રવણ વગેરે શ્રાવકનું અનુષ્ઠાન એ પણ યોગ જ છે. તો પછી પરમધ્યાનના અંગભૂત અનિત્યાદિ ભાવનાઓ યોગરૂપ હોય તેમાં શી નવાઈ ! અર્થાત્ એ પણ યોગરૂપ જ છે. ૩૧

इमाङ्गवन्धुविसओ, गिहीण उवएस मो मुणेयव्वो ।  
जङ्णो उण उवएसो, सामायारी जहा सव्वा ॥ ३२ ॥

આ પ્રમાણે બીજો પણ વ્રત, નિયમવિષયક ઉપદેશ શ્રાવકને આપવો જોઈએ અને દીક્ષિત સાધુને તેના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે, શિષ્ટ પુરુષોએ આચરેલી સર્વ સામાયારીનો ઉપદેશ આપવો. ૩૨

સામાયારીનું વિશેષ સ્વરૂપ :

गुरुकुलवासो गुरुतंतयाय, उच्चिवणिणयस्स करणं च ।  
वसहीपमज्जणाइसु, जत्तो तह कालवेक्खाए ॥ ३३ ॥

ગુરુપરતંતયા પૂર્વક ગુરુકુલવાસમાં રહેવું, યથાયોગ્ય ઉચિત વિનયનું સેવન કરવું, અને યોગ્યકાળે વસતિ-ઉપાશ્રય આદિની પ્રમાર્જનાદિ કાર્યમાં પ્રયત્ન કરવો. ૩૩

अणिगूहणा बलमि, सव्वत्थ पवत्तणं पसंतीए ।  
नियलाभचिंतणं सइ, अणुगहो मे त्ति गुरुवयणे ॥ ३४ ॥

શારીરિક શક્તિ છુપાવ્યા વિના પડિલેહ્યાદિ સઘળાંય ધર્મકાર્યમાં નિર્જરાનો મહાન લાભ માની સમતાભાવપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી અને જેમ વિચિત્ર પ્રકારના રોગથી પરાભવ પામેલાને સાચી સલાહ

આપનાર વેદનો યોગ દુર્લભ છે એ રીતે, ગુરુઆજ્ઞા કરે ત્યારે મારા ઉપર મહાન અનુગ્રહ કર્યો; એમ માનવું. ૩૪

સંવર્ણિચ્છિદ્ધાન્તં, સુદ્ધૃજ્જીવણં સુપરિસુદ્ધં ।

વિહિસન્જ્ઞાઓ મરણાદવેક્ષણં જહ્જણવૃણ્ણસો ॥ ૩૫ ॥

કર્મને આવવાના માર્ગોને બંધ કરવા રૂપ સંવર કરવો. આધાકર્માદિ દોષરહિત આધારાદિ ગ્રહણ કરવો, વંદનાદિ વિધિપૂર્વક વાચનાદિ સ્વાધ્યાય કરવો. મરણનું તેમજ પ્રમાદજનિત કર્મનાં ફળ વગેરેનું ચિંતન કરવું. ૩૫

ઠવણ્ણસોઽવિસયમ્મિ, વિસણ્ણ વિ અર્ણીણ્ણસો અણુવણ્ણસો ।

બંધનિમિત્તં ણિયમા, જહોહ્ણઓ પુણ ભવે જોગો ॥ ૩૬ ॥

ભવાભિનંદી - સંસારરસિકને આપેલો ઉપદેશ તે શ્રોતાને નિયમા અનિષ્ટ ઉત્પન્ન કરનારો હોવાથી અનુપદેશ જ છે. તેમજ અપુનર્બંધક્રાદિ યોગ્યને તેની યોગ્ય ભૂમિકાથી વિપરીતરીતે આપેલો ઉપદેશ તેના ક્ષયોપશય અનુસાર નહિ આપવાથી અને તેથી જ સ્વકાર્યનો સાધક નહિ હોવાથી અનુપદેશ જ છે અને તેવો ઉપદેશ શ્રોતાને અનર્થ કરનાર હોવાથી તથા આજ્ઞાની વિરાધના થવાથી ઉપદેશકને કર્મબંધનું નિમિત્ત બને છે પરંતુ શાસ્ત્રોક્ત વિધિપ્રમાણે આપેલો ઉપદેશ, જીવને મોક્ષ સાથે સંબંધ જોડનાર હોવાથી “યોગ” કહેવાય છે. ૩૬

વિપરીત ઉપદેશથી થતો મહાન અનર્થ :

ગુરુણો અજોગિજોગો, અચ્ચંતવિવાગદારુણો જોઓ ।

જોગિગુણહીલણા, ણટ્ઠણાસણા ધમ્મલાઘવઓ ॥ ૩૭ ॥

વિપરીત ઉપદેશ કરનારા ગુરુએ અયોગ્યને આપેલો ઉપદેશ મહાન અનર્થકારક બને છે. કારણ કે તે વિપરીત ઉપદેશદ્વારા કોઈ

વિડંબક વ્રત સ્વીકારીને તેનું પાલન ન કરે તો તેનાથી યોગીના ગુણોની હીલના થાય છે. તથા અયોગ્ય આત્માઓ વિપરીત ઉપદેશદ્વારા નાશ પામે છે. અર્થાત્ ધર્મભ્રષ્ટ થાય છે અને વિપરીત ઉપદેશથી તેઓને તત્ત્વપ્રતિપત્તિ ન થવાના કારણે ધર્મનું વિપરીતરીતે સેવન કરીને ધર્મનું લાઘવ કરે છે. ૩૭

પરિપકવ ભૂમિકાવાળાને વિશિષ્ટ ઉપદેશવિધિ :

एयमि परिणयमि, पवत्तमाणस्स अहिगठाणेषु ।

एसविही अइनिउणं, पावं साहारणो णेओ ॥ ૩૮ ॥

અપુનર્બંધક્રાદિને ઉપર મુજબ ઉપદેશ આપાવથી એ ઉપદેશ પરિણામ પામ્યા પછી, યોગમાર્ગમાં આગળ વધવાની ઇચ્છાવાળા જીવ માટે અત્યંત હિતકર સર્વસામાન્ય ઉપદેશનો વિધિ નીચે મુજબ જાણવો. ૩૮

નિયસસહાવાલોચણ - જળવાયાવગમજોગસુદર્શીહિ ।

ઝચિવત્તં ણારુણં, નિમિત્તઓ સહ પવટ્ટેજ્ઞા ॥ ૩૯ ॥

(૧) પોતાના સ્વભાવની વિચારણા કરે, અર્થાત્ મારો સ્વભાવ કયા ગુણસ્થાનકને અનુરૂપ છે ? (૨) શિષ્ટ પુરુષો મારા માટે શું અભિપ્રાય ધરાવે છે ? કયા ગુણસ્થાનકની સંભાવના કરે છે, તે જાણવું. (૩) કાયયોગાદિશુદ્ધિનો વિચાર કરી શુકનાદિના વિચારપૂર્વક ધર્માનુષ્ઠાનની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. ૩૯

યોગશુદ્ધિની રીત :

गमणाइएहि कायं, णिरवज्जेहि वयं च भणिएहि ।

सुहचिंतणोहि व मणं, सोहेज्जा जोगसुदिध ति ॥ ૪૦ ॥

ઉઢહં અહિગુણોર્હિ, તુલ્લગુણોર્હિ ચ ણિચ્ચ સંવાસો ।  
તમ્ગુણઠાણોચિચ્ચિકરિય - પાલનાસહસમાવત્તો ॥ ૪૪ ॥  
દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિનાં વ્રતો સ્વીકાર્યા બાદ પોતાનાથી અધિક  
ગુણ કે સમાન ગુણવાળા સાથે સહવાસ કરવો. તેમજ તે ભૂમિકાને  
ઉચિત ક્રિયાનું પાલન કરવું. ૪૪

ઉત્તરગુણબહુમાણો, સમ્મં ભવરુવચિંતણં ચિત્તં ।  
અરહંપે અહિગયગુણે, તદ્દા તદ્દા જત્તકરણં તુ ॥ ૪૫ ॥

પોતાનાથી અધિક ગુણીના ગુણનું બહુમાન કરવું તથા વૈરાગ્ય  
વાસિત અન્તઃકરણથી વિચિત્ર એવાં સંસારસ્વરૂપનું ચિંતન કરવું.  
તેમજ ક્યારેક અશુભકર્મના ઉદયે સ્વીકારેલાં વ્રતાદિમાં અરતિ ઉત્પન્ન  
થાય તો, તેવા ભાવથી અરિહંતાદિના શરણનો સ્વીકાર વગેરે ઉપાયો-  
વડે તે અરતિને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો. ૪૫

અકુસલકમ્પોદયપુલ્લ - સ્વવંસા જઓ સમ્મકઙ્કાયા ।  
સો પુણ ઝવાયસન્ઙ્કો, પાણ ભવાહસુ પસિન્ઙ્કો ॥ ૪૬ ॥

પ્રસ્તુત ગુણસ્થાનકમાં પૂર્વના અશુભકર્મના ઉદયથી ક્યારેક  
અરતિ થાય છે પણ તે અશુભકર્મોદય, પ્રાયઃ ભયાદિ પ્રસંગોમાં યોગ્ય  
ઉપાયોથી દૂર કરી શકાય છે. ૪૬

સરણં ભણે ઝવાઓ, સેમે ક્કિરિયા વિસમ્મિ મંતે ત્તિ ।  
એણ વિ પાવકમ્પો - વલ્લકમ્પેયા ઝ તત્તેણં ॥ ૪૭ ॥

ભયમાં અન્યથી દુઃખ ઉત્પન્ન થવાની શક્યતા હોય ત્યારે સમર્થ  
વ્યક્તિનું શરણ સ્વીકારવું. રોગની ઉત્પત્તિમાં તેને યોગ્ય ચિકિત્સા  
કરવી અને સ્થાવર કે જંગમ વિષની અસર વખતે મંત્રોચ્ચાર એ  
જ તેના નાશનો સરળ ઉપાય છે કારણ તે શરણાદિ પરમાર્થથી ભય

ગમન, આસન, સ્થાનાદિ વડે ક્રયાને, સત્ય, પ્રિય અને હિતકર  
વચનોવડે વાણીને, તથા શુભધ્યાનવડે મનને શુદ્ધ બનાવે અને એ  
યોગશુદ્ધિ જાણીને તે અનુસાર ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે. ૪૦

અન્યમતે યોગશુદ્ધિનો વિચાર :

સુહસંતાણા અણ્ણે, કાવં વાયં ચ સુહસરેણં તુ ।  
સુહસુવિણેહિ ચ મણ્ણ, જાણેજ્ઞા સાહુ સુદિથ ત્તિ ॥ ૪૧ ॥

(૧) કાયશુદ્ધિ : શુભ આકારથી (ઉન્માન-માન-ગતિની પ્રશસ્તતા  
દ્વારા) કાયાની શુદ્ધિ (૨) વચન શુદ્ધિ : ગંભીર, મધુર આદિ શુભસ્વર  
વડે વચનની શુદ્ધિ જાણવી. (૩) મનશુદ્ધિ : સકેદ પદાર્થોનું દર્શન,  
સમુદ્ર, નદી વગેરેમાં તરવું આદિ શુભસ્વપ્નો દ્વારા મનશુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ  
છે; એમ જાણવું. ૪૧

ગુણસ્થાન (વ્રત) ગ્રહણની વિધિ :

એથ ઝવાઓ ચ હમ્પો, સુહદલ્લાહસમવાયમાસજ્ઞ ।  
પહિવજ્ઞહ ગુણઠાણં, સુગુરુસમીવમ્મિ વિહિણા તુ ॥ ૪૨ ॥

ઉપર પ્રમાણે પોતાની યોગ્યતાનો વિચાર કર્યા પછી શુભદ્રવ્ય,  
ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને પ્રાપ્ત કરી સદ્ગુરુ પાસે વંદનાદિ, વિધિપૂર્વક,  
પોતાને યોગ્ય આગળની ભૂમિકાનાં વ્રતનો (ગુણસ્થાનકોનો) સ્વીકાર  
કરવો જોઈએ. ૪૨

વંદનામાર્ગે ઝ વિહી, ણિમિત્તસુલ્લી પહાણ મો જોઓ ।  
સમ્મં ઝવેલ્લિલ્લવલ્લા, એસા હ્હરા વિહી ણ ભવે ॥ ૪૩ ॥

ચૈત્યવંદન, જિનપૂજન વગેરે વંદનની વિધિમાં પણ નિમિત્તશુદ્ધિની  
પ્રધાનતા છે; એમ જાણી નિમિત્ત શુદ્ધિની પણ અપેક્ષા અવશ્ય રાખવી  
જોઈએ, અન્યથા વિધિપૂર્વકની ક્રિયા ન થાય. ૪૩

મોહનીયાદિ અશુભકર્મપ્રકૃતિઓને નિવારવાનો પ્રકાર વિશેષ છે. ૪૭

સર્ણં ગુરુ ડ્ ઇત્યં, કિરિયા ડ્ ત્વો ત્તિ કમ્મરોગમ્મિ ।  
મંતો પુણ સન્નાઓ, મોહવિસવિણાસણો પયડો ॥ ૪૮ ॥

પ્રસ્તુત ગુણસ્થાનકર્મના ઉદયથી વ્રતભંગાદિના ભય વખતે ગુરુનું શરણ સ્વીકારવું. કર્મવ્યાધિની પીડા સમયે છટ્ટ આદિ તપ રૂપ ચિકિત્સા કરવી અને કર્મજનિત અજ્ઞાન-વિપના નાશમાટે મોહવિષ વિનાશક એવા શાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય કરવો એ જ તેના નિવારણનો યોગ્ય ઉપાય છે. ૪૮

एएसु जत्तकरणा, तस्सोवक्कमणभावओ पायं ।  
नो होइ पच्चवाओ, अवि य गुणो एस परमत्थो ॥ ४९ ॥

આ પ્રમાણે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર પ્રયત્ન કરવાથી અરતિ ઉત્પાદક કર્મનો નાશ થાય છે; તેથી અરતિ વગેરે વિધનો તો ઉત્પન્ન થતાં નથી પરંતુ તે સિવાય અન્ય કર્મોના અનુબંધના વિચ્છેદનો ધ્યાન થાય છે. ૪૯

चउसरणंगमणं, दुक्कडगरिहा, सुकडाणुमोयणा चैव ।  
एस गणो अणवरयं, कायव्वो कुसलहेउ त्ति ॥ ५० ॥

ચારશરણનો સ્વીકાર, દુષ્ટતર્કાર્થ, અને સુકૃતઅનુમોદના આ સમુદાયનું (આરાધનાનાં ત્રણ અંગોનું) વારંવાર સેવન કરવું એ એક કલ્યાણ પ્રાપ્તિનો હેતુ છે. ૫૦

पडमाण-पवत्ताणं, जोगीणं जोगसाहणोवाओ ।  
एसो पहाणतरओ, णवरं पवत्तस्स विण्णेओ ॥ ५१ ॥

પટમાણ (અપુનર્બંધક) અને પ્રવૃત્તયોગી (ભિન્નસ્રધિવાણા)ને

યોગસાધનાનો આ ઉપાય ઉપયોગી છે. તથા પ્રવૃત્તયોગીને આગળ કહેવાશે તે ઉપાય શ્રેષ્ઠ જાણવો. ૫૧

भावणसुवपाढो, तित्थसवणमसतिं तयत्थजाणमि ।

ततो य आयपेहण-मतिनिउणं दोसवेक्खाए ॥ ५२ ॥

ભાવના, શ્રુતપાઠ, તીર્થસ્વરૂપ આચાર્યાદિ પાસે અનેકવાર શાસ્ત્રાર્થશ્રવણ અને ત્યારબાદ રાગ, દ્વેષ, મોહ-આ દોષોની અપેક્ષાએ ખૂબ કાળજીપૂર્વક પોતાના આત્માનું નિરીક્ષણ કરવું. ૫૨

रागो दोसो मोहो, एए एत्थाऽऽयदूसणा दोसा ।

कम्मोदयसंजणिया, विण्णेया आयपरिणामा ॥ ५३ ॥

રાગ-દ્વેષ-મોહ એ આત્માને દૂષિત કરનારા દોષો છે અને તે કર્મોદયજનિત આત્માના પરિણામરૂપ છે. ૫૩

કર્મનું સ્વરૂપ :

कम्मं च चित्तपोगाल-रूवं जीवस्सज्जाह संबद्धं ।

मिच्छत्तादिनिमित्तं, णाएणमतीयकालसमं ॥ ५४ ॥

મિથ્યાત્વાદિ (મિથ્યાત્વ-અવિરતિ-ક્રધા અને યોગ) હેતુઓ દ્વારા એ કર્મ જીવસાથે અનાદિકાળથી સંબદ્ધ છે. જેમ અતીતકાળ અનાદિ છે, તેમ કર્મનો સંબંધ પણ અનાદિ છે. ૫૪

अणुभूयवत्तमाणो, सब्वो वेसो पवाहओऽण्णादी ।

जह तह कम्मं णेयं, कयकत्तं वत्तमाणसमं ॥ ५५ ॥

જે એકવાર વર્તમાન રૂપે હતો તે સમગ્ર ભૂતકાળ, જેમ પ્રવાહથી અનાદિ છે; તેમ કર્મ પણ વર્તમાનકાળની જેમ કૃતક એટલે કર્મરૂપે નવું બંધાયેલું હોવા છતાં પ્રવાહથી અનાદિ છે. ૫૫

પુત્રેણમમુત્તિસમઓ, ઉવઘાયાડણુગઘા વિ જુજ્જતિ ।  
જહ વિણ્ણાણસ્સ, ઇહં મઙ્ગરાણાણોસહાદીહિં ॥ ૫૬ ॥

જેમ લોકમાં મદિનાપાન વગેરેથી જ્ઞાનનો ઉપધાત - નાશ થાય છે અને શ્રાહ્મી વગેરે ઔષધિના સેવનથી જ્ઞાનનો વિકાસ થાય છે; તે રીતે અરૂપી જીવને પણ રૂપીકર્મવડે ઉપધાત અને અનુગ્રહ (નુકશાન-લાભ) ઘટી શકે છે. ૫૬

૧૫૫. એવમણાદી એસો, સંબંધો કંવણોવલાણં વ ।

૧૫૬. ઈયાણમુવ્ણણં, તહ વિ વિઓગો વિ હવઙ્ગ ત્તિ ॥ ૫૭ ॥

આ પ્રમાણે જીવ અને કર્મનો સંબંધ, માટી અને સોનાની જેમ અનાદિનો છે. તો ય સમ્યગ્દર્શનાદિ ઉપાયવડે તેનો વિયોગ પણ થઈ શકે છે. ૫૭

૧૫૭. એવં તુ વંધમોક્ષા વિણોવયારેણ દો વિ જુજ્જતિ ।

૧૫૮. સુહ-દુક્ષાઙ્ગ ય વિદ્ઠ્ઠા, ઇહરા ણ કયં પસંસેણ ॥ ૫૮ ॥

આ રીતે ઉપચાર કર્યા વિના પણ બંધ અને મોક્ષ ઘટી શકે છે અને સર્વજનસંમત સુખ-દુઃખ પણ ઘટી શકે છે. બીજી રીતે ઘટે નહીં આ વિષયમાં વિશેષ કંઈ કહેવાની જરૂર નથી. ૫૮

૧૫૯. તત્થાભિસંસો છલ્લ, રાગો અપ્પીહલ્લક્ખણો દોસો ।

૧૬૦. અણ્ણાણં પુણ મોહો, કો પીઠઙ્ગ મં દહમિમેસિં ॥ ૫૯ ॥

આસક્તિ એ રાગ છે, અપ્રીતિ એ દ્વેષ છે અને અજ્ઞાન એ મોહ છે. આ દોષોમાંથી મને કયો દોષ વધુ હેરાન કરે છે? બાધક છે? ૫૯

૧૬૧. ણાકણ તત્તો તત્તિવ્વસય-તત્તપરિણઙ્ગ - વિવાગદોસે ત્તિ ।

૧૬૨. ચિંતેજ્ઞાડણાણ, દહં પઙ્ગિક્કે સમ્મમુવત્તો ॥ ૬૦ ॥

એ રીતે આત્મવિચારણા કરતાં રાગાદિ દોષોની ઉત્કટતા જાણી એ રાગાદિનાં નિમિત્તો સ્વરૂપ - પરિણતિ અને કટુવિપાકોનું શાસ્ત્રવચનના આધારે એકંતમાં બેસી જ્ઞાનોપયોગપૂર્વક ચિંતન-મનન કરે. એ રાગ સ્ત્રી આદિ સંબંધી હોય તો એના મળ-મૂત્રાદિયુક્ત અશુચિ શરીર, રોગ, વૃદ્ધાવસ્થા વગેરે પરિણતિ અને કટુકળરૂપે નરકાદિની ધોર વેદનાનો વિચાર કરવો. ૬૦

પૂર્વવિધિ :

૧૬૩. ગુરુદેવયાપણામં, કાઠં પઠમાસણાઙ્ગઠાણેણ ।

૧૬૪. દંસ-મસગઙ્ગ ક્કાણ્ણ, અણ્ણેત્તો તમ્મયડ્ડજ્ઞાપ્પો ॥ ૬૧ ॥

દેવ અને ગુરુને નમસ્કાર કરીને, પદ્માસનાદિ આસન બેસીને, કાયા ઉપર આવતા ડાંસ-મચ્છર વગેરેને ગણકાર્યા વગર, ચિંતને એકાગ્ર બનાવી રાગાદિના વિષયનું- તત્ત્વનું, પરિણતિનું અને વિપાકનું ચિંતન કરે. ૬૧

૬૨ :

૬૩. ગુરુ-દેવયાહિ જાયઙ્ગ, અણ્ણુગ્ગહો અહિગ્ગવ્વસ્સ તો સિદ્ધી ।  
૬૪. એસો ય તત્તિમત્તો, તઠ્ઠાડ્ડયભાવાઓ વિણ્ણેઓ ॥ ૬૨ ॥

દેવગુરુને નમસ્કાર કરવાથી તેમનો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત થાય છે અને અનુગ્રહવાળાને તત્ત્વચિંતનની શિક્ષિ થાય છે. દેવ-ગુરુના બહુમાન અને આલંબનથી શુભભાવ પ્રગટ થતો હોવાથી તે દેવગુરુનો જ અનુગ્રહ છે, એમ જાણવું. ૬૨

૬૫. દેહાંતદ્ધારા સંમર્થન :

૬૬. જહ ચેવ મંત-ચ્ચણાઙ્ગણ્ણિ, વિહિસેવગ્ગસ્સ ભવ્વસ્સ ।

૬૭. ઉવગારાભાવમ્મિ. વિ, તેસિં હોઙ્ગ ત્તિ તહ એસો ॥ ૬૩ ॥

જેમ મંત્ર અને રત્નાદિ પાસેથી સ્ત્રીઓ લાભ - ઉપકાર ન થવા છતાં વિધિપૂર્વક સેવા કરનાર ભવ્યજીવ ઉપર તે મંત્રાદિનો અનુગ્રહ થાય છે; તે જ રીતે દેવ-ગુરુનો અનુગ્રહ સમજવો. ૬૩

પદ્માસનાદિનું ક્ષણ :

ઠાણા કાર્યનિરોહો, તત્કારીસુ बहुमाणभावो य ।  
दंसादिअणायमि वि, वीरियजोगो च इट्ठफलो ॥ ૬૪ ॥

પદ્માસનાદિથી કાયાનો નિરોધ થાય છે. તેમજ તે આસનાદિ કરનાર ગૌતમીદિ પૂર્વપુરુષોનું બહુમાન થાય છે. ડંસાદિને અવગણતો હોવાથી ઈષ્ટફલ - ઈષ્ટયોગની સિદ્ધિ કરનાર વીર્યોલ્લાસ વધે છે અને તત્ત્વમાં પ્રવેશ થાય છે. ૬૪

તમગચિત્તસ ત્હો-વઓગઓ તત્તભાસણં હોતિ ।

एयं एथ पहाणं, अंगं खलु इट्ठसिद्धिए ॥ ૬૫ ॥

ધ્યેયપદાર્થમાં એકાગ્રચિત્તવાળાને, તેવાપ્રકારનો ઉપયોગ હોવાથી તત્ત્વભાસન વાસ્તવિક સ્વરૂપે સમજાય છે, અને તે તત્ત્વભાસન જ ઈષ્ટસિદ્ધિનું પ્રધાન-શ્રેષ્ઠ કારણ છે. ૬૫

તત્ત્વભાસનની પ્રધાનતા :

एयं खु तत्तणाणं, असप्पवित्ति - विणिवित्तिसंजणं ।

થિરચિત્તગારિ લોગ-દુગસાહગં વૈત્તિ સમયણૂ ॥ ૬૬ ॥

આ તત્ત્વજ્ઞાન જ અસત્ત્વૃત્તિનું નિવર્તક અને ચિત્તને સ્થિર બનાવનાર છે તથા ઉત્સુકતાની નિવૃત્તિથી આલોકનું અને પુણ્યના અનુબંધ દ્વારા પરલોકનું સાધક છે; એમ શાસ્ત્રજ્ઞ પુરુષો કહે છે. ૬૬

સ્ત્રીસ્વરૂપ ચિંતન:

શ્રીરાગમ્મી તત્ત્વં, તાસિં ચિત્તેજ્જ સમ્મબુદ્ધીએ ।

કલમલ - મંસ-સોણિય - પુરીસ-કંકાલપાયં તિ ॥ ૬૭ ॥

સ્ત્રીનો રોગ હોય તો સમ્યક્બુદ્ધિથી તેનું મૂળસ્વરૂપ વિચારવું કે - તેનું શરીર માત્ર મળ-માંસ-લોહી-વિષ્ટા અને હાડકાં વગેરેનું બનેલું છે. ૬૭

રોગ-જરાપરિણામં, નરગાદિવિવાગસંગવં અહવા ।

ચલરાગપરિણતિં, જીવનાસણવિવાગદોસં તિ ॥ ૬૮ ॥

વળી સ્ત્રીશરીર રોગ તેમજ વૃદ્ધાવસ્થા પામનારું છે, નરકાદિ ભયંકર કટુક્ષણ આપનારું છે. તેનો રાગભાવ પણ અસ્થિર છે અને આ જીવનમાં જ પ્રાણનાશરૂપ ક્ષણને આપનારું છે. ૬૮

અચેતન ધનાદિનાં સ્વરૂપનું ચિંતન

અત્થરાગમ્મિ ડ, અજ્જણાહુક્કલસયસંકુલં તત્તં ।

ગમણપરિણામજુત્તં, કુગહવિવાગં ચ ચિંતેજ્જા ॥ ૬૯ ॥

ધનના રાગમાં વિચારવું કે - તેને મેળવવામાં, તેનું રક્ષણ વગેરે કરવામાં સેંકડો દુઃખો છે. તે ગમન પરિણામ - વિનાશી સ્વભાવવાળું છે અને પરિણામ દુર્ગતિ આપનારું છે. ૬૯

દેષ પ્રતિકારની ભાવના :

દોસમ્મિ ડ જીવાણં, વિભિણ્ણવં એવ પોગલણં ચ ।

અણવટ્ટિયં પરિણતિં, વિવાગદોસં ચ પાલોએ ॥ ૭૦ ॥

ચેતન કે જડ પદાર્થ ઉપર દેષ જાગે ત્યારે એમ વિચારવું કે જીવ અને પુદ્ગલ જુદાં છે. તથા જીવ અને પુદ્ગલ અસ્થિર છે. એના પર્યાયો શાશ્વત નથી. તથા પરલોકમાં દારુણ વિપાકને આપનાર છે. ૭૦

મોહપ્રતિકારની ભાવના :

ચિંતેજ્ઞા મોહમિમ્, ઓહેજં તાવ વચ્ચુનો તત્તં ।

उपपाय - વય - ધ્રુવજુયં, અણુહવજુતીંણ સમ્મં તિ ॥ ૭૧ ॥

મોહના ઉદયમાં સામન્યથી વસ્તુમાત્ર ઉત્પાદ-વ્યય-ક્રીડ્યયુક્ત છે; એમ તે તે પ્રસંગે થતા અનુભવથી યુક્તિપૂર્વક સારીરીતે વિચારવું.

૭૧

અનુભવયુક્તિનું સામાન્યસ્વરૂપ :

નાભાવોચ્ચિવ્ય ભાવો, અતિપ્પસંગેણ જુજ્ઞહ કયાહ ।

ण य भावोऽभावो खलु, तहासहावत्तऽभावाओ ॥ ૭૨ ॥

અભાવ ક્યારેય ભાવસ્વરૂપને પામતો નથી કેમ કે એવું થાય તો અતિપ્રસંગ દોષ આવે. તે જ રીતે ભાવ પણ અભાવને (સત્ અસત્ને) પામતો નથી કેમ કે તથાપ્રકારના સ્વભાવનો તેમાં અભાવ છે. ૭૨

સ્વપક્ષની સિદ્ધિ :

एवस्स उ भावाओ, णिवित्ति-अणुवित्तिजोगओ होंति ।

उपपायादी णेवं, अविगारी वणुणहववितोहा ॥ ૭૩ ॥

તથાસ્વભાવવાળી વસ્તુની નિવૃત્તિ અને અનિવૃત્તિ થતી હોવાથી ઉત્પાદાદિ પરિણામો થાય છે. તેથી યુક્તિપૂર્વક વિચારતાં સાબિત થાય છે કે - આત્મા એકાંતે અવિકારી નથી. (તેમ એકાંતે વિકારી પણ નથી.) કેમ કે અનુભવમાં વિરોધ આવે છે - એવું માનવું અનુભવ વિરુદ્ધ છે. ૭૩

આશાદાર :

आणए चिंतणमि, तत्तावगमो णिओगओ होंति ।

भावगुणगरबहु-पाणसो य कम्मक्खओ परमो ॥ ૭૪ ॥

શાસ્ત્રવચનદ્વારા ચિંતન કરવાથી તત્ત્વનો ભોધ અવશ્ય થાય છે. (રાગાદિ ઝેર ઉતારવા માટે શાસ્ત્ર એ પરમમંત્રરૂપ છે.) ભાવગુણના ભંડાર એવા અરિહંતપરમાત્માના બહુમાનથી વિશિષ્ટ કર્મસય થાય છે ! ૭૪

એકાંતસ્થાનની મહત્તા :

पड़रिक्के वाधाओ, न होइ प्रायेणं योगवसिचा य ।

जायइ तहा पसत्था, हँदि अणत्तथजोगाणं ॥ ૭૫ ॥

પ્રાથમિક અભ્યાસીને એકાંતસ્થાનમાં પ્રાપ્તિ વ્યાઘાત થતો નથી - વિઘ્ન આવતાં નથી. બહેકે યોગાભ્યાસના સામર્થ્યવાળી પ્રશસ્ત એવી યોગસ્વાધીનતા-યોગાભ્યાસની વિશિષ્ટશક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૫

ઉપયોગદાર :

उवओगो पुण एत्थ, विण्णेओ जो समीपजोगो त्ति ।

विहियकिरियागओ खलु, अक्खिहभावो उ सव्वत्थ ॥ ૭૬ ॥

પ્રસ્તુતમાં ઉપયોગ એટલે સમીપ, યોગવ્યાપાર અર્થાત્ વિહિત કરેલાં સ્થાનાદિમાં યથેક્ત ભાવનું સેવન એ જ સમીપયોગ છે. ૭૬

ઉપસંહાર - ૬૫ :

एवं अब्भासाओ, तत्तं परिणमइ चित्तथेज्जं च ।

जायइ भवाणुगामी, सिवसुहसंसाहगं परमं ॥ ૭૭ ॥

આ રીતે અભ્યાસ કરવાથી તત્ત્વ પરિણામ પામે છે તથા અન્યજન્મમાં સાથે આવનાર અને મોક્ષપુખનું સાધક શ્રેષ્ઠ ચિત્તસ્થૈર્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૭

બીજો પ્રકાર :

અહવા ઓહેળં ચિવ, ધળિયવિહાણાઓ ચેવ ધાવેજા ।  
સત્તાહ્ણસુ મેત્તાહ્ણ, ગુણે પરમસંવિગ્નો ॥ ૭૮ ॥

અથવા સામાન્યથી પૂર્વે કહેલ સ્થાનાદિના વિધાનથી પરમસંવેગવાળો બની, સર્વજીવો વગેરે ઉપર મૈત્ર્યાદિ ભાવનાઓ ભાવવી. ૭૮

મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવના :

સત્તેસુ તાવ મેત્તિં, તહા પમોયં ગુણાહિણસું તિ ।  
કરુણા-મન્જાત્થે, કિલિસસમાણાઝવિણેણસુ ॥ ૭૯ ॥

સર્વજીવો ઉપર મૈત્રી ભાવના, ગુણાધિક - અધિકગુણી ઉપર પ્રમોદભાવના, પીડાતા જીવો ઉપર કરુણા ભાવના અને અવિનીત પ્રત્યે ઉપેક્ષા ભાવના ભાવવી જોઈએ. ૭૯

ભાવનાઓનો ક્રમ :

ણ્ણો ચેવેત્ત કામો, ઝચિવપવિત્તીણ વળિણઓ સાહૂ ।  
હ્ણાઠ્ણસમંજસત્તં, તહા તહાઠ્ણાણ વળિણઓગા ॥ ૮૦ ॥

આ ભાવનાવિધિમાં તીર્થંકર-ગણધરભગવંતોએ આ જ ક્રમ શોભન કર્યો છે. માટે એ રીતે જ સ્વીકાર કરવો. અન્યથા અસ્થાને ભાવનાઓનો પ્રયોગ કરવાથી અનર્થ થાય છે, ન્યાયવિરુદ્ધતા થાય છે. ૮૦

સામાન્યવિધિ :

સાહારણો પુણ વિહી, સુવકાહારો હ્ણમસ વળિણઓ ।  
અળ્ણાત્થઓ ચ ણ્ણો ઝ, સવ્વસંપક્કરી ધિવ્વખા ॥ ૮૧ ॥

યોગીએ શુક્લ-શુદ્ધ આહાર ગ્રહણ કરવો એ સર્વ અવસ્થાની અપેક્ષાએ સાધારણવિધિ જાણવો. “શુદ્ધલાહારનો” વ્યુત્પત્તિ અર્થ સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા (દાતા અને ગ્રાહક બંનેને હિતકર) છે. ૮૧

દૃષ્ટાન્તથી પુષ્ટિ :

વળલેવોવમ્મોણં, ઝચિવત્તં તગયં તિઓણં ।  
ણ્ણં અવેક્કિણ્ણવ્વં હ્ણરાઠ્ણઓ તિ ઠોસફલો ॥ ૮૨ ॥

વ્રજ્રલેપની જેમ આહાર સંબંધી ઔચિત્ય અવશ્ય ઈચ્છનીય છે. નહીંતર - ઉચિત આહાર ન મળે તો પરિણામ વિપરીત આવે. ૮૨

ઉચિત આહારનો લાભ :

જોગાણુધાવઓ ચ્ચિવ, પાયં ણ ચ સોહણસસ વિ અલ્લાધો ।  
લદ્ધીણ વિ સંપત્તી, હ્ણમસસ જં વળિણવા સમ્મ ॥ ૮૩ ॥

યોગના પ્રભાવથી જ પ્રાયઃ કરીને શોભન આહારનો લાભ થાય છે. કારણ કે લબ્ધિઓની સંપત્તિ, યોગના પ્રભાવે મુનિઓને પ્રાપ્ત થાય છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. ૮૩

રત્નાદિ લબ્ધિઓ :

રવણાઈ લદ્ધીઓ, અળિમાદીયાઓ તહ ચ ચિત્તાઓ ।  
આમોસહાહ્ણયાઓ, તહા તહા યોગવુહ્ણિહ્ણ ॥ ૮૪ ॥

ઉત્તરોત્તર યોગવૃદ્ધિ થવાથી સુવિહિત મુનિઓને રત્નાદિ લબ્ધિઓ, અણિમાદિ સિદ્ધિઓ અને આમર્ષોપધિ વગેરે લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ૮૪

એતીએ એસ જુતો, સમ્મં અસુહસ્સ ઠાવગ મો જોઓ ।  
 ફરસસ બંધગો તહ, સુહેળમિય મોક્ષગામિ સ્તિ ॥ ૮૫ ॥  
 યોગ કે ભાવનાની વૃદ્ધિથી યુક્ત મુનિ, સમ્યગ્રીતે અશુભકર્મનો  
 અવશ્ય ક્ષય કરે છે અને શુભકર્મનો બંધ કરે છે તથા  
 શુભશુભતરપ્રવૃત્તિદારા પરંપરાએ મોક્ષ પામે છે. ૮૫

અન્યમતની પરિભાષા સાથે સમન્વય :

કાર્યકારિયાએ દોસા, ઠાવિયા મંડુક્કચુળ્લ સ્તિ ।  
 તે ચેવ ભાવળાએ, નેયા તચ્ચારસરિસ સ્તિ ॥ ૮૬ ॥  
 એવં પુણ્ણપિ દુહા, મિમ્મવ-કળયકલસોવમં ભળિયં ।  
 અણ્ણોહિ વિ ઇહ મળ્ણે, નામવિવજ્જાસભેણં ॥ ૮૭ ॥  
 તહ કાયપાઇળો ણ પુણ, ચિત્તમહિકિચ્ચ બોહિસત્ત સ્તિ ।  
 હોતિ તહભાવળાઓ, આસવયોળેણ સુદ્ધાઓ ॥ ૮૮ ॥  
 એમણ્ણ જહોઇવ-ભાવળાવિસેસાઠ જુજાએ સવ્વં ।  
 મુક્કાહિનિવેસં ઠાવત્તુ, નિરુવિયવ્વં સવુદ્ધીએ ॥ ૮૯ ॥

શાસ્ત્રનિરપેક્ષ અને ભાવશૂન્ય કાયિકી ક્રિયાથી જે દોષો નાશ  
 પામ્યા હોય કે શમ્યા હોય તે દેડકાનાં ચૂર્ણ જેવા જાણવા. તથા જે  
 દોષો ભાવસહિતની ક્રિયાવડે ક્ષય પામ્યા હોય તે દેડકાની ભસ્મ જેવા  
 જાણવા. (૧) એ રીતે માટીના કળશ જેવું અને (૨) સોનાના કળશ  
 જેવું એમ પુણ્યના બે પ્રકાર યોગમાર્ગમાં અન્યોએ - બોદ્ધોએ  
 નામભેદથી સ્વીકાર્યા છે. બોધિની પ્રધાનતાવાળા આંતરિક શુદ્ધિવાળા  
 પ્રાણીઓ કદાચ કાયપાતી - કાયથી દોષ સેવનારા હોય તો પણ  
 ચિત્તપાતી નથી હોતા. કારણ કે તેવા પ્રકારના ગંભીર આશયના  
 યોગથી તે વિશુદ્ધ ભાવનાવાળા હોય છે.

આ પ્રમાણે યથોક્ત ભાવનાથી અન્યયોગીને પણ સર્વ યોગવૃદ્ધિ  
 થતી શકે છે. માટે નિરાશ્રયપણે સ્વબુદ્ધિથી નિરુપણ કરવું.... ૮૬ થી ૮૯

એળ પગારણં, જાયઙ્ઙ સામાઇયસ્સ સુરિદ્ધ સ્તિ ।  
 તત્તો સુવકકજ્ઞાણં, કમ્મેણ તહ કેવલં ચેવ ॥ ૧૦ ॥

આ રીતે સામાયિકની શુદ્ધિ થાય છે. ત્યારબાદ શુકલધ્યાન અને  
 ક્રમે કરીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ૯૦  
 સામાયિક જ મોક્ષનું પ્રધાન અંગ :

વાસી-ચંદળકમ્પં તુ, એત્ય સ્પિદ્ધં અઓ વ્ચિવબુદ્ધેહિ ।  
 આસયરચણં ભળિયં, અઓડણ્ણહા ઈસિ દોસો વિ ॥ ૧૧ ॥

એટલા માટે જ પંડિતોએ આ વિષયમાં સર્વમાધ્યસ્થ રૂપ 'વાસી-  
 ચંદન કલ્પ જેવા ચિત્તરત્નને શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. એનાથી વિપરીત (અપકારી  
 ઉપર અપકાર કરવાની) બુદ્ધિવાળાનું આશયરત્ન - ચિત્તરત્ન થોડું  
 દૂષિત હોય છે.' ૯૧

જહ તલ્લભવેળ જાયઙ્ઙ, જોગસમત્તી અજોગયાએ તઓ ।  
 જમ્માદિદોસસહિજા, હોઙ્ઙ સદેવંતસિદ્ધિ સ્તિ ॥ ૧૨ ॥

જો તે જ ભવમાં યોગની સમાપ્તિ થઈ હોય તો તે યોગી શૈલેષી  
 અવસ્થાદારા જન્માદિ દોષથી રહિત એકાંત વિશુદ્ધિરૂપી મુક્તિને પામે  
 છે. ૯૨

યોગની સમાપ્તિ ન થાય તો...

અસમત્તીય ઠ ચિત્તેસુ, એત્થ વાળેસુ હોઙ્ઙ ઠપ્પાઓ ।

તત્થ વિ ય તવળુબંધો, તત્ત્સ તહડલ્લાસાંજોં ચેવ ॥ ૧૩ ॥

યોગની સાધના એક ભવમાં અધૂરી રહી જાય તો વિશિષ્ટ  
 કુલાદિ-શ્રેષ્ઠસ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં પણ પૂર્વભવના  
 અભ્યાસથી યોગધર્મનો અનુબંધ તે યોગીને યાદુ રહે છે. ૯૩

દૃષ્ટાંતથી સમર્થન :

જહ ખલુ દિવસઠબ્ધત્થં, રાતીએ સુવિળાયમ્મિ પેચ્છંતિ ।

તહ ઈહજમ્મઠબ્ધત્થં, સેવંતિ ભવંતરે જીવા ॥ ૧૪ ॥

જે રીતે દિવસે અભ્યસ્ત કરેલું કાર્ય રાત્રે સ્વાપ્નમાં દેખાય છે; તે રીતે આ જન્મમાં અભ્યસ્ત કરેલો યોગ, જીવો ભવાંતરમાં પણ સેવે છે. ૯૪

તા સુદ્ધજોગમ્મગ્ગો-ચ્ચિયમ્મિ ઠાળમ્મિ એથ વટ્ટેજ્ઞા ।

ઇહ-પરલોગેસુ દહં, જીવિય-મળોસુ ય સમાણો ॥ ૧૫ ॥

તેથી આ જન્મમાં યોગીએ શુદ્ધ નિરવધ યોગમાર્ગને અનુરૂપ સંયમસ્થાનમાં એ રીતે વર્તવું જોઈએ; કે જેથી આ લોક અને પરલોકમાં અથવા જીવન અને મરણમાં સમાનવૃત્તિ રહે ! (આ મુક્તાવસ્થા પામવાનું શ્રેષ્ઠ બીજ છે) ૯૫

મૃત્યુ નજીક આવે ત્યારે...

પરિસુદ્ધચિત્તરયણો, ચણ્જ દેહં તહંતકાલે વિ ।

આસણમિણં ણાઠં, અણસણવિહિણા વિસુદ્ધેણં ॥ ૧૬ ॥

પરિશુદ્ધ ચિત્તરત્નવાણો મુનિ, મરણકાળને નજીક જાણી વિશુદ્ધ વિધિપૂર્વકના અનશનથી કાયાનો ત્યાગ કરે ! ૯૬

મરણકાળ જાણવાનો ઉપાય :

વાણં ચાડગ્ગમ-દેવચ-પહ્ઠ્ઠા-સુમિણંધરાદડિદ્દિઠ્ઠીઓ ।

ણાસ-ડચ્છિ-તારગા-દંસણાઓ કણ્ણગ્ગડસવણાઓ ॥ ૧૭ ॥

આગમ - દેવતા - પ્રતિભા (સ્વયં-સ્ફુરણા) સ્વાપ્નદર્શન-અરુન્ધતી (તારા) વગેરે ન જોવાથી, નાસિકા તથા આંખની કીકીના

અદર્શનથી, કાનના અગ્રભાગથી શ્રવણ ન થવાથી મૃત્યુ નજીક છે; એમ જાણી શકાય. ૯૭

અણસણસુદ્ધીએ ઇહં, જત્તોડતિસયેણં હોઠ્ઠ કાયલ્લો ।

જલ્લેસે મરઠ્ઠ જઓ, તલ્લેસેસું તુ ઠવવાઓ ॥ ૧૮ ॥

પ્રસ્તુતવિષયમાં અનશનની શુદ્ધિમાટે અતિશયયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે - જે લેશ્યામાં જીવ મરે છે, તે લેશ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૯૮

લેસાય વિ આણા-જોગઓ ઠ આરાહગો ઇહં નેઓ ।

ઇહરા અસતિં એસા ? વિ હંતાડણાઠ્ઠમ્મિ સંસારે ॥ ૧૯ ॥

શુભલેશ્યામાં પણ આશાધોગથી જ જીવ આ શાસનમાં ચારિત્રધર્મનો આરાધક થાય છે. બાકી તો આશાધોગવિનાની શુભલેશ્યા તો અનાદિ સંસારમાં અનેકવાર પ્રાપ્ત થઈ છે. ૯૯

ઉપસંહાર :

તા ઇય આણાજોગે, જહ્યવ્વમ્મજોગઅત્થિણા સમ્મં ।

એસોચ્ચિય ભવવિરહો, સિદ્ધીએ સયા અવિરહો ય ॥ ૧૦૦ ॥

તે કારણથી અધોગી અવસ્થાના અર્થએ આશાધોગમાં સમ્યક્પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે - આ આશાધોગ જ જીવનમુક્તિ - સંસારવિરહ અને સિદ્ધિના સદા સંયોગરૂપ છે. ૧૦૦

## ધ્યાનશતક

આ શતકના રચયિતા પૂર્વધર મહર્ષિ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજ છે. પૂર્વધર મહર્ષિની રચનાની ભવ્યતામાં કહેવાનું શું હોય? એના ગંભીરભાવોને પ્રગટ કરવા, ૧૪૪૪ ગ્રંથના રચયિતા પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજએ એના ઉપર સંસ્કૃત ટીકા રચી છે. એના ગૂઢભાવોને સ્પષ્ટ કરવા ન્યાયવિશારદ પૂ. પરમગુરુદેવ આ. ભ. શ્રીમદ્ વિજયભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજએ ગુજરાતીમાં સુંદર વિવેચન કર્યું છે. એમાંથી માત્ર મૂળગાથાઓ અર્થ સાથે અહીં પ્રકાશિત કરી છે. બે શુભ અને બે અશુભધ્યાનની માર્મિકતા સમજવા માટે અને વારંવાર એના સ્વાધ્યાયહારા હૃદયને ભાવિત કરવા માટે આ શતક ખૂબ ખૂબ ઉપયોગી છે.

આ મહાનગ્રંથના પ્રકાશનમાં પૂ. સાહવીજી શ્રીદિવ્યચાશા શ્રીજીમની શુભનિશ્રામાં થયેલી જ્ઞાનપાતાની ઉપજમાંથી રૂપિયા ૧૦,૦૦૦ વિવેક ડુપ્લેક્ષની આરાધક બહેનો તરફથી પ્રાપ્ત થયા છે. એમના આ મહાન સુદૃઢતની ભૂરિ ભૂરિ અનુમોદના.

લિ.-પૂ.પં.શ્રીપદ્મવિજયજી ગણિવર જેન  
ગ્રંથમાળા ટ્રસ્ટનું ટ્રસ્ટીમંડળ

## ધ્યાનશતક

વીરં સુક્ર-જ્ઞાણિગિ - દડ્ઢકામિંધણં પળમિક્કણં ।  
જોઈસરં સરણં, જ્ઞાણજ્ઞવણં પવક્કામિ ॥ ૧ ॥

શુકલધ્યાનરૂપી અગ્નિથી કર્મઈંધનને બાળી તાપનાર યોગીશ્વર અને શરણ કરવા યોગ્ય શ્રીવીરપ્રભુને નમસ્કાર કરીને હું ધ્યાનનું અધ્યયન કરીશ. ૧

જં થિરમજ્જવસાણં, તેં જ્ઞાણં, જં ચલં તવં ચિત્તં ।  
તેં હોજ્જ ભાવણા વા, અણુપેહા વા અહવ ચિંતા ॥ ૨ ॥

જે સ્થિર મન છે, તે 'ધ્યાન' છે. જે ચંચળ (મન) છે, તે ચિત્ત છે. એ ચિત્ત ભાવનારૂપ હોય, અનુપ્રેક્ષારૂપ હોય અથવા ચિંતા સ્વરૂપ હોય. ૨

અંતોમુદ્દુત્તમેતં, ચિત્તાવત્થાણમેગવત્થુમિ ।

છઠમત્થાણં જ્ઞાણં, જોગનિરોહો જિણાણં તુ ॥ ૩ ॥

એક વસ્તુમાં ચિત્તની સ્થિરતા માત્ર એક અંતમુદ્દુર્ત રહે છે. આ ધ્યાન છપ્પસ્યોને હોય છે. વીતરાગસર્વજને યોગનિરોધ તામનું ધ્યાન હોય છે. ૩

અંતોમુદ્દુત્તપરઓ, ચિંતા જ્ઞાણંતરે વ હોજ્જાહિ ।

સુચિરંપિ હોજ્જ બહુ-વત્થુસંકમે જ્ઞાણસંતાણો ॥ ૪ ॥

(છ) ધ્યયને ધ્યાનના) અંતર્મુદૂર્ત બાદ ચિંતા અથવા ભાવના અનુપ્રેક્ષાનું અંતર પડી તરત ધ્યાન લાગે. આમ બહુ વસ્તુ પર ક્રમશઃ ચિંતાનું સ્થિરપણે અવસ્થાન દીર્ઘકાળસુધી પણ ચાલ્યા કરે, તેને ધ્યાન સંતતિ - ધ્યાનધારા કહેવાય. ૪

અટું રુદ્ધ ધર્મ, સુક્કં જ્ઞાણાઈ, તત્ત્વ અંતાઈ ।

નિલ્વાણસાહજાઈ, ભવકારણમટ્ટરુદ્ધાઈ ॥ ૫ ॥

આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ નામના ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન છે. એમાં અંતિમ બે (ધર્મ-શુક્લ) ધ્યાન યોક્ષ સુખનાં સાધન છે, અને આર્ત - રૌદ્ર એ બે સંસારનાં કારણ છે. ૫

અમણુણાણં સહાઈ-વિસયવલ્ચૂણં દોસમહલસસ ।

ધણિયં વિઓગચિંતણ - મસંપઓગાણુસરણં ચ ॥ ૬ ॥

દેખથી મલિન જીવને અણગમતા શબ્દાટિ વિષય અને એવી વસ્તુના વિયોગનું ગાઠ ચિંતન યા અસંયોગનું ગાઠ ધ્યાન રહે; એ આર્તધ્યાનનો પહેલો પ્રકાર છે. ૬

તહ સૂલસીસરોગાઈ - વેયણાઈ વિજોગપણિહાણં ।

તદસંપઓગચિંતા, તપ્પહિઆરાગલમણસ ॥ ૭ ॥

તથા શૂળ, શિરોવ્યાધિ વગેરેની વેદનામાં તેના નિવારણના ઉપાયમાં વ્યાકુળ મનવાળાને; એ વેદના કેમ જાય અગર ભાવિમાં ન આવે એની દંઠ ચિંતા એ આર્તધ્યાનનો બીજો પ્રકાર છે. ૭

રૂઢાણ વિસવાઈંણ, વેયણાઈ ચ રાગત્તસ 。

અવિઓગડ્ઝવસાણં, તહ સંજોગાખિલાસો અ ॥ ૮ ॥

ઈષ્ટ વિષયો વગેરેમાં કે ઈષ્ટ વેદનામાં રાગરક્ત જીવને એના અવિયોગ ઉપર મનની ચોંટ, તથા ન મળેલા માટે એના સંયોગની

ઈચ્છારૂપ દંઠ અધ્યવસાન (પ્રશિધાન) થાય. એ આર્તધ્યાનનો ત્રીજો પ્રકાર છે. ૮

દેવિંદચક્કવટ્ટિત્તણાઈ, ગુણરિહ્ધિપલ્લ્યાણામઈંચં ।

અહમં નિયાણચિંતણ - મણ્ણાણાણુગયમચ્ચંતં ॥ ૯ ॥

દેવેન્દ્ર, ચકવર્તીપણાનાં સૌંદર્યાટિ ગુણની અને સમૃદ્ધિની યાચનાસ્વરૂપ નિયાણાનું ચિંતન થાય છે તે અધમ છે, અત્યંત અજ્ઞાનતાભયું છે. એ ચોથા પ્રકારનું આર્તધ્યાન છે. ૯

એવં ચત્ત્વિહં, રાગદ્વેસમોહંકિવસસ ઝીવસસ ।

અટ્ટજ્ઞાણં સંસાર - વદ્ધણં તિરિયાગઇમૂલં ॥ ૧૦ ॥

આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનું આર્તધ્યાન રાગ-દ્વેષ - મોહથી કલુષિત જીવને થાય છે. એ સંસારવર્ધક છે અને તિર્યચગતિનું કારણ છે. ૧૦

મન્ઝાલ્લસસ ડ મુણિણો, સકમ્મપરિણામજ્ઞિયમેયંતિ ।

વલ્લુસસખાવચિંતણ - પરસસ સમ્મં સહંતસસ ॥ ૧૧ ॥

કુણઓ વ પસથાલંબણસસ પહિયામડ્ડપ્પસાવજં ।

તવસંજમપહિવારં ચ, સેવઓ ધમ્મમણિવાણં ॥ ૧૨ ॥

પરત્તુ (૧) 'આ પીડા તો મારા કર્મવિપાકથી ઊભી થયેલી છે' એવા વસ્તુ સ્વભાવના ચિંતનમાં તત્પર અને સમ્યક્ સહન કરતા મધ્યસ્થ (રાગદેષ રહિત) મુનિને (૨) અથવા (રત્નત્રયીની આરાધનાનું) પ્રશસ્ત આલંબન રાખી નિરવધ કે અલ્પ સાવધ (સપાય) ઉપાયને કરતા મુનિને તથા (૩) નિરાશંસભાવે તપ અને સંયમને પ્રતિકાર તરીકે સેવતા મુનિને ધર્મધ્યાન જ છે, આર્તધ્યાન નહિ. ૧૧-૧૨

રાગો દોસો મોહો ચ, જેણ સંસારહેયવો મ્હણિયા ।

અટ્ટંપિ ચ તે તિણ્ણિ ચિ, તો તે સંસારતરુઠ્ઠીઅં ॥ ૧૩ ॥

જે કારણથી રાગ-દ્વેષ અને મોહ એ સંસારનાં કારણ કહ્યાં છે, અને આર્તધ્યાનમાં એ ત્રણેય છે, તેથી આર્તધ્યાન એ સંસારવૃક્ષનું બીજ છે. ૧૩

કાવોચ-નીલ-કાલા-લેસ્સાઓ નાઇસંકલિદ્વાઓ ।  
અદુઝ્ઞાણોવગયસ્સ, કમ્પરિણામજ્ઞિયાઓ ॥ ૧૪ ॥

આર્તધ્યાન કરનારને અતિસંકલિષ્ટ નહિ એવી કાપોત - નીલ-ક્રમ્બ લેશ્યાઓ હોય છે, તે લેશ્યા કર્મપરિણામથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૪

તસ્સડક્કંદણ-સોચણ-પરિદેવણ-તાડણાઇ લિંગાઇ ।  
ઇદ્ધાનિદુવિઓગા-વિઓગવિચયણાનિમિત્તાઇ ॥ ૧૫ ॥

નિંદઇ ચ નિજકયાઇ, પસંસઇ સવિહ્વઓ વિમ્મૂઝંઓ ।  
પત્થેઇ તાસુ રજ્જઇ, તચજ્ઞણપસાયણો હોઇ ॥ ૧૬ ॥

સહાઇવિસયગિહ્લો, સદ્દમ્પપમ્મહો પમાયપતો ।  
જિણમયમણવેક્કંતો, વઢ્ઢઇ અદ્દમિ ઝાણમિ ॥ ૧૭ ॥

આર્તધ્યાનનાં લિંગ (ચિહ્ન) છે - આકંઠ, શોક, ઉકળાટ, કૂટવું વગેરે. એ ઇષ્ટ વિયોગ, અનિષ્ટ અવિયોગ તથા વેદનાને કારણે થાય છે. (વળી એમાં) પોતાના કરેલા કર્યની (અલ્પ ફળ આવતાં કે નિષ્ફળ જતાં) હલકાઈ બોલે છે અને બીજાની સંપત્તિની વિસ્મિત હૃદયે પ્રશંસા કરે છે, અભિલાષા કરે છે, એમાં જ રક્ત બને છે અને એને ઉપાર્જવામાં લાગી જાય છે, શબ્દાટિ વિષયોમાં ગૃહ-મુચ્છિત બને છે, કષ્માટિ ચારિત્રધર્મથી પરાર્સુખ રહે છે અને મઘાટિ પ્રમાદમાં આસક્ત થાય છે. આર્તધ્યાનમાં વર્તતો જીવ જિનાગમથી નિરપેક્ષ બને છે. ૧૬-૧૭

તદવિચય - દેસવિચય - પમાયપસંજયાણું ઝાણું ।  
સવ્વપ્પમાયમૂલં, વજ્જેયવ્વં જઇજ્ઞણેણં ॥ ૧૮ ॥

અર્થાત્ એ આર્તધ્યાન, અવિરતિમાં રહેવાને કે દેશવિરતિધરને અને પ્રમાદનિષ્ટ સંપન્નધરને હોય છે. એને સર્વ પ્રમાદનું મૂળ સમજી સાધુજનોએ એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧૮

સત્તવહ-વેહ-બંધણ-હહણંકણ-મારણાઇ-પણિહાણં ।  
અઙ્કોહરગહપ્પત્થં, નિષ્ણણમણસોહમવિવાગં ॥ ૧૯ ॥

જીવોને મારવા-વીધવા-બાંધવા-બાળવા-નિશાન કરવા અને મારી નાખવા વગેરેનાં સંકલ્પવાળું અત્યંત ક્રોધરૂપી ગ્રહથી ગળાએલું, અધમ (નરકાટિ પ્રાપ્તિના) ફળવાળું નિર્દય હૃદયવાળા માણસનું આવું ધ્યાન તે રોદ્રધ્યાન છે. ૧૯

પિસુણા સભ્બાસભ્બૂચ-ભૂચયાચાઇવચણપણિહાણં ।  
માયાવિણોહ્સંધણ-પરસ્સ પચ્છન્નપાવસ્સ ॥ ૨૦ ॥

ચાડીયુગલી, અનિષ્ટસૂચક વચન, ગાળ વગેરે અસત્ય વચન, અસત્યવચન, જીવધાતના આદેશ વગેરેનું પ્રહિધાન (એકાગ્ર માનસિક ચિંતન એ રોદ્રધ્યાન છે.) એ માયાવીને કે ઠગાઈ કરનારને અથવા ગુમ પાપીને થાય છે. ૨૦

તહ તિવ્વકોહલોહાહાહલસ્સ, ખૂઓવઘાયણમણજં ।  
પરવ્વહરણચિત્તં, પરલોચાવાચનિરવેક્કં ॥ ૨૧ ॥

તીવ્રક્રોધ અને લોભથી વ્યાકુળ તેમજ પરલોકના અનર્થની પરવા વગરના જીવને પર દ્રવ્ય ચોરવાનું અને એ માટે જીવધાત કરવા સુધીનું અનાર્થ દંઢચિંતન એ ત્રીજું રોદ્રધ્યાન છે. ૨૧

સદાઇવિસયસાહણ-ધણસારક્કણપપાવણમણિહં ।  
સવ્વાભિસંકણપરો-વઘાયકલુસાહલં ચિત્તં ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાટિ વિષયોનાં સાધનભૂત પૈસાના સંરક્ષણમાં તત્પર અને

સર્વની શંકા તથા ભીજા (એના પર તાકનાર)ના ઘાતની કલુષિત બુદ્ધિથી વ્યાકુળ ચિત્ત-ચિંતન એ ચોથું સંરક્ષણાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે. ૨૨

ઠ્યકરણકારણાણુમુઙ્-વિસવમણુચિંતણં ચઠઞ્ચેયં ।  
અવિરવદેસાસંજવ - જણમણસંસેવિવમહણ્ણં ॥ ૨૩ ॥

આ પ્રમાણે સ્વયં કરવું, ભીજા પાસે કરાવવું અને કરતાને અનુમોદવા સંબંધી પર્યાલોચન: ચારે પ્રકારના રૌદ્રધ્યાનમાં સમાય. એના સ્વામી અવિરતિ મિથ્યાદંષ્ટિઓ, સમ્યદંષ્ટિઓ અને દેશવિરતિધર શ્રાવકો સુધીના જીવોનાં મનથી આ ધ્યાન થઈ શકે છે અને તે અહિતકર - નિંધ પાપ છે. ૨૩

ઠ્યં ચઠઞ્ચિહં રાગ-દોસ-મોહાહલસસ જીવસસ ।  
રોદ્ધ્જ્ઞાણં સંસાર-વન્દ્ધણં નાયગમૂલં ॥ ૨૪ ॥

આ ચાર પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન રાગ, દેહ અને મોહથી વ્યાકુળ જીવને થાય છે. એ સંસારની વૃદ્ધિ કરનારું અને નરકગતિનું મૂળ છે. ૨૪

કાવોચ-નીલ-કાલા લેસસાઓ તિવ્વસંકિલિટ્ઠાઓ ।  
રોદ્ધ્જ્ઞાણોવગચસસ, કમ્મપરિણામજણિયાઓ ॥ ૨૫ ॥

રૌદ્રધ્યાનમાં ચડેલાને તીવ્રસંકલેશવાળી કાપોત-નીલ અને કૃષ્ણ લેશ્યાઓ હોય છે, અને તે કર્મપરિણામથી ઉત્પન્ન થનારી છે. ૨૫

લિંગાઙ્ઠ તસસ ડસસણ-બહુલ-નાણાવિહામણદોસા ।  
તેસિં-ચિચ હિંસાઙ્ઠસુ, આહિરકરણોવઠતસસ ॥ ૨૬ ॥

રૌદ્રધ્યાનીનાં લિંગ-ચિહ્ન છે - ૧ ઉત્પન્ન દોષ, ૨ બહુલ દોષ, ૩ નાનાવિધ દોષ અને ૪ આમરણ દોષ, (રૌદ્રધ્યાનનાં ૧ એક

પ્રકારમાં સતત પ્રવૃત્તિ, ૨ ચારે પ્રકારમાં બહુ પ્રવૃત્તિ, ૩ હિંસાહિના ઉપાયોમાં અનેકવાર પ્રવૃત્તિ અને ૪ સ્વ કે પરના મૃત્યુસુધીનો પણ અ-સંતાપ). આ લિંગો હિંસા-મૃષાદિમાં બાહ્ય સાધન વાણી-કાયાદ્વારા પણ લાગેલાને હોય. ૨૬

પરવસણે અહિંન્દઙ્ઠ, નિસવેક્કો નિદ્ધઓ નિરણુતાવો ।  
હરિસિજ્ઞઙ્ઠ કવપાવો, રોદ્ધ્જ્ઞાણોવગચિત્તો ॥ ૨૭ ॥

૫ ભીજાની આકૃત-સંકટ પર પુશી ધાય, ૬ અહીંના અને પરલોકના ભયપ્રત્યે બેપરવા હોય, ૭ નિર્દય હોય, ૮ પશ્ચાત્તાપ રહિત હોય, અને ૯ પાપ કરીને પુશી થતો હોય; રૌદ્રધ્યાન પામેલું ચિત્ત આવું હોય છે. ૨૭

ઙ્ઞાણસસ ભાવણાઓ, દેસં કાલં તહાડસણવિસેસં ।  
આલંબણં કરમં, ઙ્ઞાઙ્ઠયવ્વચં જે ચ ઙ્ઞાવારો ॥ ૨૮ ॥  
તત્તોડણુપ્પેહાઓ, લેસસા લિંગં ફલં ચ નાકજં ।  
ધમ્મં ઙ્ઞાઙ્ઠજ્ઞ મુણી, તમ્મગવજોગો તઓ સુક્કં ॥ ૨૯ ॥

ધ્યાનની ૧ ભાવના, ૨ દેશ, ૩ કાળ, ૪ અસુક જ આસન, ૫ આલંબન ૬ કર્મ, ૭ ધ્યેય યાને ધ્યાનનો વિષય, ૮ ધ્યાતા, ૫છી ૯ અનુપ્રેક્ષા, ૧૦ લેશ્યા, ૧૧ લિંગ તથા ૧૨ ફળને જાણીને મુનિ એમાં ચિત્ત સ્થાપી ધર્મધ્યાન કરે. ત્યારબાદ શુક્લધ્યાન કરે. ૨૮-૨૯

પુષ્વકવચ્ચાસો, ભાવણાહિ ઙ્ઞાણસસ જોગચમુવેઙ્ઠ ।  
તાઓ ચ નાણ-દંસણ-ચરિત્ત-વેરમ્મણિવતાઓ ॥ ૩૦ ॥

ધ્યાનની પૂર્વે ભાવનાઓથી અથવા ભાવનાઓમાં અભ્યાસ કર્યો હોય એ ધ્યાનની યોગ્યતાને પામે છે. તે ભાવનાઓ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વૈરાગ્ય- એમ ચાર પ્રકારની છે. ૩૦

ગાળો ણિચ્ચભાસો, કુળઇ મળોધારણં વિસુદ્ધિં ચ ।  
ગાળગુણ-મુણિચસારો, સો ઝાઇ સુનિચ્ચલમઈઓ ॥ ૩૧ ॥

‘શ્રુતજ્ઞાનમાં હંમેશાં પ્રવૃત્તિ રાખે, એના દ્વારા મનને અશુભ વ્યાપાર અટકાવી ધરી રાખે, સૂત્રાર્થની વિશુદ્ધિ કરે, ‘ચ’ શબ્દથી ભવનિર્વેદ કેળવે, એમ પાંચ જ્ઞાનથી જીવ-અજીવના ગુણ-પર્યાયના સાર-પરમાર્થને જાણે. અથવા જ્ઞાનગુણથી વિશ્વતા સારને સમજે ત્યાર પછી અતિશય નિશ્ચયબુદ્ધિવાળો બની ધ્યાન કરે.’ ૩૧

સંકાઇદોસરહિઓ, પસમથેજ્ઞાઇગુણગણોવેઓ ।  
હોઇ અસંમૂઢમળો, દંસળસુઢીએ ઝાણંમિ ॥ ૩૨ ॥

સર્વજ્ઞવચનમાં શંકા આદિ દોષરહિત, અને સર્વજ્ઞાશસ્ત્ર - પરિચય, પ્રશ્નમ, સમ્યક્ત્વમાં સ્થિરતા, સાથે પડતાનું સ્થિરીકરણ વગેરે ગુણસમૂહથી સંપન્ન પુરુષ સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિથી ધ્યાનમાં સંમોહરહિત સ્થિર ચિત્તવાળો બને છે. ૩૨

નવકમ્પાણાચાર્ણ, પોરાણવિણિજ્ઞરં સુભાયાણં ।  
ચારિત્તભાવણાઇ, ઝાણમયત્તેણ ચ સમેઈ ॥ ૩૩ ॥

ચારિત્રભાવનાથી (૧) નવાં કર્મનું અગ્રહણ (૨) જૂનાં કર્મની નિર્જરા અને (૩) નવાં શુભકર્મનું ગ્રહણ તથા (૪) ધ્યાન સહેલાઈથી પામે છે. ૩૩

સુવિદિયજગસસભાવો, નિસ્સંગો નિભ્મઓ નિરાસો અ ।  
વેરગભાવિયમળો, ઝાણંમિ સુનિચ્ચલો હોઇ ॥ ૩૪ ॥

વેરાગ્ય ભાવનાથી ભાવિત મનવાળો જગતના સ્વભાવને સારી રીતે જાણનારો, નિસ્સંગ, નિર્ભય અને આશારહિત બની ધ્યાનમાં સુનિશ્ચય થાય છે. ૩૪

નિચ્ચં ચિવ જુવઇ-પસુ-નપુસાગ-કુસીલવજિચં ઝઇળો ।  
ઠાળં વિવણં મળિયં, વિસેસઓ ઝાણકાલંમિ ॥ ૩૫ ॥

પતિને હંમેશા સ્ત્રી-પશુ-નપુંસક અને કુશીલ ભાણસોઘી રહિત સ્થાન જોઈએ અને ધ્યાનકાળે વિશેષ કરીને નિર્જન - એકાંત સ્થળ જરૂરી કહ્યું છે. ૩૫

ચિરકચજોગાણં પુણ, મુળીણ ઝાણે સુનિચ્ચલમણાણં ।  
ગામંમિ ઝણાઇળે, સુળે રળે ત્ત ન વિસેસો ॥ ૩૬ ॥

ત્યારે સંઘયાત્ર અને ધૃતિભળવાળા અભ્યસ્ત યોગી, જીવાદિ પદાર્થનું મનન કરનાર વિદ્વાન તથા ધર્મધ્યાનમાં અત્યંત નિબ્ધકર્પ મનવાળા મુનિને તો લોકોથી વ્યાપ્ત ગામમાં કે શૂન્યસ્થાનમાં યા અરણ્યમાં (ગમે ત્યાં ધ્યાન કરે એમાં) કોઈ તકાવત નથી. ૩૬

જો (તો) જલ્થ સમાહાણં, હોજ મળો-વવ-કાલજોગાણં ।  
મૂઓવરોહરહિઓ, સો દેસો ઝાવમણસ ॥ ૩૭ ॥

તેથી ધ્યાન કરનારને જ્યાં મન-વચન-કાયાના યોગોની સ્વસ્થતા રહે, એવું જીવસંઘટ્ટાદિની વિરાધનાવિનાનું સ્થાન (યોગ્ય) છે. ૩૭

કાલો ચિ સોચ્ચિય, જહિં જોગસમાહાણસુત્તમં લહઇ ।  
ન ત્ત દિવસ-નિસાવેલાઇ-નિયમણં ઝાઇળો મળિયં ॥ ૩૮ ॥

ધ્યાન કરનારને કાળ પણ એવો જોઈએ કે જેમાં યોગસ્વસ્થતા ઉત્તમ મળતી હોય. પરંતુ દિવસ અથવા રાત્રિ જ યોગ્ય વેળા છે એવો નિયમ નથી, એમ તીર્થંકર - ગણધરદેવોએ કહ્યું છે. ૩૮

જચ્ચિય દેહાવત્થા, જિયાણ ઝાણોવસોહિણી હોઇ ।  
ઝાઇજ્ઞા તદવત્થો, ઠિઓ નિસળ્લો નિવળ્લો વા ॥ ૩૯ ॥

અભ્યાસ કરેલી જે કોઈ દેહાવસ્થા ધ્યાનને પીડા કરનારી ન બનતી હોય, તે અવસ્થામાં રહીને ધ્યાન કરે, ચાહે ઊભા (ક્રાયોત્સર્ગ અવસ્થામાં) રહીને, યા (વીરાસનાદિએ) બેઠા રહીને કે લાંબા - ટૂંકા સૂઈ રહીને. ૩૯

સર્વાસુ વટ્ટમાણા, મુણઓ જં દેસ-કાલ-ચેટ્ટાસુ ।  
ચરકેવલાહ્લાખં, પત્તા વહુસો સમિયપાવા ॥ ૪૦ ॥

દેશ-કાળ- આસનનો નિયમ નથી. કારણ કે મુનિઓ બધી ય દેશ-કાળ- શરીરાવસ્થામાં રહ્યા પાપને શમાવીને અનેકવાર પ્રધાન કેવળજ્ઞાનાદિને પામ્યા છે. ૪૦

તો દેસકાલચેટ્ટાવિમો, જ્ઞાણાસસ નૈથ સમયંમિ ।  
જોગણં સમાહાણં, જહ હોઇ તહા જહ્યવ્વં ॥ ૪૧ ॥

એટલા માટે ધ્યાનના દેશ-કાળ-શરીરચેષ્ટા અમુક જ જોઈએ એવો નિયમ આગમમાં નથી. માત્ર યોગોની સ્વસ્થતા જે રીતે થાય તે રીતે પ્રયત્ન કરવો, આટલો નિયમ છે. ૪૧

આલંબણાઇ વાયણ - પુચ્છણ-પરિયટ્ટણાડ્ણવિંતાઓ ।  
સામાઇયાઇ સદ્દમ્માવસસવાઇ ચ ॥ ૪૨ ॥

ધર્મધ્યાનમાં ચડવા માટે નિર્જરા નિમિત્તે કરાતી સૂત્રની વાચના યાને પઠન-પાઠન, શંકિતમાં પૃચ્છા, પૂર્વ પઠિતતું પરાવર્તન તથા અનુચિંતન - અનુસ્મરણ અને ચારિત્રધર્મનાં સુંદર અવશ્ય - કર્તવ્ય સામાયિક પડિલેહણાદિ સાધુસમાચારી એ આલંબન છે. ૪૨

વિસમંમિ સમગોહઇ, દહદહ્વાલંબણો જહા પુરિસો ।  
સુત્તાઇકયાલંબો, તહ જ્ઞાણવં સમારુહઇ ॥ ૪૩ ॥

જેવીરીતે માણસ નીચાસ્થાનમાં રહેલો કોઈ મજબૂત દોરડાદિ દ્રવ્યના આલંબને ઊંચે ચઢી જાય છે, તેવીરીતે સૂત્રાદિનું આલંબન કરનારો ઉત્તમ ધ્યાન (ધર્મધ્યાન) પર ચડી જાય છે. ૪૩

જ્ઞાણપ્પડિપત્તિકમો, હોઇમણોજોગનિગહોઇઓ ।

મવકાલે કેવલિણો, સેસાણ જહાસમાહીણ ॥ ૪૪ ॥

ધ્યાનપ્રાપ્તિનો ક્રમ મોક્ષમનની અતિનિકટના સંસારકાળે કેવળજ્ઞાનીને મનોયોગનિગ્રહ આદિ હોય છે, બાકીનાને સ્વસ્થતાનુસાર હોય છે. ૪૪

સુનિડણ મણાઇનિહણં, ધૂયરિયં ધૂવમાવણમણવં ।

અપિયમજિવં મહત્થં, મહાણુખાવં મહાવિસયં ॥ ૪૫ ॥

જ્ઞાજ્ઞા નિરવજ્ઞં, જિણાણમાર્ણં જગ્ગ્યઈવાર્ણં ।

અણિડણજણટુણેયં, નય-ખંમ-પમાણમગહણં ॥ ૪૬ ॥

(જિનાશા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યાદિ મત્યાદિની નિરૂપક હોઈ) ૧ અત્યંત નિપુણ, (દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ) ૨ અનાદિ અનંત, ૩ જીવ કલ્યાણરૂપ, (અનેકાંત બોધક) ૪ સત્યભાવક, ૫ અનર્થ - અમૂલ્ય (અથવા ઋણજન-કર્મનાશક) હોઈ (અર્થથી) ૬ અપરિમિત (યા અમૃત, કેમકે મીઠી, પથ્થ, અથવા સંજીવ યાને ઉત્પત્તિભ્રમ), (અન્યવચનોથી) ૭ અજિત, પ્રધાન અર્થવાળી (અવિસંવાદી, અનુયોગદારાત્મક, નયદટિત હોઈને (૧) મહાર્થ, યા (૨) મહત્ત્વ - મોટા સમકિતી જીવોમાં રહેલ, યા (૩) મહાસ્થ - પૂજા પામેલ), ૮ મહાન અનુભાવ-પ્રભાવ સામર્થ્યવાળી (ચોટપૂર્વી સર્વલલ્લિસંપન્ન બનતા હોઈને પ્રધાન, તથા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન અને મોક્ષસુધીનાં પુષ્કળ કાર્ય કરતું હોવાથી પ્રભૂત) ૧૦ મહાન વિષયવાળી, ૧૧ નિરવધ-દોષ-પાપરહિત, અનિપુણ લોકોથી દુર્લેપ, તથા નય-બંધી-પ્રમાણ - ગમ (અર્થમાર્ગો)થી ગહન એવી જગતના દીવા સમાન જિનેશ્વરભગવાનની આજ્ઞાનું (નિરવધ) ધ્યાન કરે. ૪૫-૪૬

तस्य च मइदुब्बलेणं, तन्विहायसिय विरहओ वा वि ।  
जेयगहणत्तणेण य, णाणावरणोदणं च ॥ ४७ ॥

हेकदाहरणासंभवे य, सइ सुदुदं जं न बुझेजा ।  
सव्वण्णुमयमवितहं, तहावि तं चिंतए मइमं ॥ ४८ ॥

अणुवकयपरणगुहपरयणा, जं जिणा जगप्पवरा ।  
जिवरागजेसमोहा य, णउण्णहावादिणो तेणं ॥ ४९ ॥

(१) बुद्धिनी सभ्यगु अर्थावधारणनी भेदताये, (२) सभ्यकु यथार्थं तन्वप्रतिपादनमां कुशण आचार्यं न भणवाथी (३) शेष्य पदार्थनी गहनताने लीधे, (४) ज्ञानावरणीयकर्मनो उदय थवाथी या (५-६) हेतु - उदाहरण न भणवाथी, आ जिनज्ञाना विषयमां जो कंई सारीदीते न समजाय तो पञ्च बुद्धिमान पुरुष अेम चिंतये के, 'सर्वज्ञ तीर्थकरोनुं वचन असत्य होय नहि. करण के यशस्वर जगतमां श्रेष्ठ श्री जिनेश्वरत्वगवंतो, अेमना पर भीजाओअे उपकार न कर्यो होय तोय, अेना पर उपकार करवामां तत्पर रहे छे. अेमछे राग-द्वेष-मोह (अज्ञान)ने छती लीधा छे, तेथी (असत्य श्रोलवानां करणो ज नहि होवाथी) तेओ अन्यथावादी याने असत्यवाथी होय नहि.' ४७-४८-४९

रागद्वेषकसाया उउसवादिकिरियासु वट्टमाणानं ।  
इहपरलोयावाए, झाइजा वज्जपरिवज्जी ॥ ५० ॥

राग, द्वेष, कषाय अने आश्रवादि उियाओमां वर्तताछवोने आलोक परलोकांना अनर्थ केवा आवे छे ते, वश्य (अकृत्य)नो त्यागी थ्यावे, अेकाग्रताथी विचारे. ५०

पयइठिइएसा-उणुभाविभिनं सुहासुहविहत्तं ।  
जोगाणुभावजणियं, कम्मविवाणं विचिंतेजा ॥ ५१ ॥

प्रकृति-स्थिति-भ्रंश - अनुभावना विभागीय विभ्र लिभ्र, (अे दरेक पाछ) शुभ-अशुभना विभागीय विभ्र लिभ्र तथा योग अने कषयादिथी उन्मत्त कर्मविपाकने चिंतये. ५१

जिणदेसियाइ लक्खण-संठाणा-उउसण-विहाण-माणाइ ।  
उपाय-ठिइ-भंगाइ-पजावा जे य दव्वाणं ॥ ५२ ॥

पंचथिकायमइयं, लोगमणाइनिहणं जिणक्खायं ।  
णामाइभेयविहियं, तिविहमहोलोचभेयाइं ॥ ५३ ॥

खिइ-वल्लय-दीव-सागर-नरव-विमाण-भवणाइसंठाणं ।  
दोसाइपइट्टाणं, निययं लोगडिइ विहाणं ॥ ५४ ॥

उवओग लक्खणमणाइ-णिहणमत्थंतरं सरिराओ ।  
जीवमरूविं कारि, भोयं च सयस्स कम्मस्स ॥ ५५ ॥

तस्स य सकम्मजणियं, जम्माइजलं कसाययायालं ।  
वसणसयसावयमणं, मोहावत्तं महाभीमं ॥ ५६ ॥

अण्णाणमारूरिय-संजोगविजोग-वीइसंताणं ।  
संसारसागरमणोर-परमसुहं विचिंतिजा ॥ ५७ ॥

तस्स च संतरणसहं, सम्मदंसणसुबंधणं अणयं ।  
णाणमवकण्णधारं, चारित्तमयं महापोयं ॥ ५८ ॥

संवरकयनिच्छिहं, तवपवणाइद्धजइणतत्वेगं ।  
वेरग्गमग्गपडिअं, विसोत्तियावीइ निक्खोभं ॥ ५९ ॥

आरोधुं मुणिवणिया, महग्घसीलंगरयणपडिपुनं ।  
जह तं निव्वाणपुरं, सिग्घमविग्घेण पार्वति ॥ ६० ॥

तत्थय तिरयण - विणिओगमइयमेगितियं निराबाहं ।  
साभाविंयं निरुवमं, जह सोक्खं अवस्खयपुवेत्ति ॥ ६१ ॥

किं बहुणा सव्वं चिय, जीवाइपयत्थवित्थरोवेयं ।  
सव्वनवसमुहमयं, झाएजा समयसब्भवावं ॥ ६२ ॥

ચોથા 'સંસ્થાનવિયય'માં શું ચિંતવવું ? તે બતાવે છે. જિનેશ્વર ભગવાને ઉપદેશેલ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોનાં લક્ષણ, આકૃતિ આધાર, પ્રકાર, પ્રમાણ અને ઉત્પાદ-લ્થય - ક્રૌવ્યાદિ પર્યાયો ચિંતવે વળી

જિનોક્ત અનાદિ - અનંત પંચાસ્તિકાપ્રથમ લોકને તામાદિ-  
નામ-સ્થાપના - દ્રવ્ય - ક્ષેત્ર - કાળ - ભાવ-પર્યાય-લોક ભેદથી ઠ  
પ્રકાર તથા અધો - મધ્ય - ઉર્ધ્વ એમ ત્રણ પ્રકારે ચિંતવે, એમાં  
- ધમ્મા આદિ સાત પાતાલ ભૂમિઓ, ધનોદઘિ આદિ વલયો,  
જંબૂદ્વીપ-લવણાદિ અસંખ્યદ્વીપો - સમુદ્રો, નરકો, વિમાનો, દેવતાઈ  
ભવનો તથા વ્યંતરનગરોની આકૃતિ, આકાશ-વાયુ આદિમાં પ્રતિષ્ઠિત  
શાશ્વત લોકલ્યવસ્થાનો પ્રકાર ચિંતવે, વળી સાકાર, નિરાકાર ઉપયોગ  
સ્વરૂપ, અનાદિઅનંત, તથા શરીરથી જુદો, અરૂપી, સ્વકર્મનો કર્તા-  
લોકના જીવ ચિંતવે, વળી જીવનો સંસાર, સ્વકર્મથી નિર્મિત, જન્માદિ  
જળવાળો, કપાયરૂપી પાતાલવાળો, સેંકડો વ્યસનો (વ્યસન-દુઃખો)  
રૂપી જળચર જીવોવાળો, (બ્રમણકારી) મોહરૂપી આવર્તવાળો,  
અતિભયાનક, અજ્ઞાનપવનથી પ્રેરિત ઈષ્ટ અનિષ્ટ સંયોગ - વિયોગરૂપી  
તરંગમાળાવાળો અનાદિઅનંત અશુભસંસાર ચિંતવે. વળી તેને તરી  
જવા માટે સમર્થ, સમ્યગ્દર્શનરૂપી સારા બંધનવાળું, નિષ્પાપ, અને  
જ્ઞાનમય સુકાનવાળું ચારિત્રરૂપી મહાજહાજ, ચિંતવે તે પણ આશ્રવ  
- નિરોધાત્મક સંવર (ઢાકણો)થી છિદ્રરહિત કરાયેલું, તપરૂપી પવનથી  
પ્રેરિત અધિક શીઘ્ર વેગવાળું, વૈરાગ્યરૂપી માર્ગે પડેલું, અને  
દુર્ધ્યાનરૂપી તરંગોથી અશોભાયમાન, મહાકિમતી શીલાંગરૂપી રત્નોથી  
ભરેલા (તે મહાજહાજ) પર આરૂઢ થઈને મુનિરૂપી વેપારીઓ જે  
રીતે શીઘ્ર નિર્વિદ્રે મોક્ષનગરે પહોંચી જાય છે, વળી એ નિર્વાણનગરમાં  
જ્ઞાનાદિ ત્રણ રત્નના વિનિયોગમય એકાન્તિક, બાધારહિત, સ્વાભાવિક,  
અનુપમ અને અક્ષયસુખને જે રીતે પ્રાપ્ત કરે છે, તે ચિંતવે વધુ  
શું કહેવું ? જીવાદિ પદાર્થના વિસ્તારથી સંપન્ન અને સર્વ નયસમૂહમય  
સમસ્ત સિદ્ધાંત - અર્થને ચિંતવે. પરથી દર.

સવ્વપ્પમાયવરહિઆ, મુળી ધીણોવસંતમોહા ચ ।

જ્ઞાવારો નાણધ્રગા, ધમ્મજ્ઞાણસ્સ નિદ્ધિઠ્ઠા ॥ ૬૩ ॥

સર્વ પ્રમાદથી રહિત મુનિ, તથા શીઘ્ર યા ઉપશોંત થવા લાગ્યો  
છે મોહ જેનો (અર્થાત્ શપક અને ઉપશામક નિર્ગ્રન્થ 'ચ' શબ્દથી  
બીજા પક્ષ અપ્રમાદી) એવા જ્ઞાનરૂપી ધનવાળાને ધર્મધ્યાનના ધ્યાતા  
કહેવામાં આવ્યા છે. ૬૩

एण्चिय पुव्वाणं, पुव्वधरा सुप्पसत्थसंघयणधरा ।

दोण्ह संजोगाजोगा, सुक्काण पराण केवल्लिणो ॥ ६४ ॥

આ જ અપ્રમાદી મુનિ શુક્લધ્યાનના પહેલા બે પ્રકારના  
અધિકારી છે, માત્ર એ પૂર્વધર અને શ્રેષ્ઠ વજ્રઋષભનારાય સંઘયણને  
ધરનારા હોવા જોઈએ, ત્યારે શુક્લધ્યાનના 'પરાણ' પાછલા બે  
પ્રકારના ધ્યાતા તો સયોગી - અયોગી કેવલજ્ઞાની હોય છે. ૬૪

ज्ञाणोवरमे वि मुणी, णिच्चमणिच्चाइभावणापरमो ।

होइ सुभावियचित्तो, धम्मज्जाणेण जो पुव्विं ॥ ६५ ॥

ધ્યાન ચાલ્યું જાય ત્યારે પણ મુનિ હંમેશા અનિત્યાદિ ભાવનામાં  
રમે અને ચિત્તને પૂર્વની જેમ સારું ભાવિત કરે. ૬૫

होति कमविसुद्धाओ, लेसाओ पीय-पक्क-सुक्काओ ।

धम्मज्जाणोवगवस्स, तिव्वमंदाइ-धेयाओ ॥ ६६ ॥

ધર્મધ્યાનમાં રહેવાને તીવ્ર મંદ યા મધ્યમ પ્રકારવાળી પીત-  
પદ્મ-શુકલલેશ્યા હોય છે. એ ક્રમસર વધતી વિશુદ્ધિવાળી છે. ૬૬

आगम-उव्वरसा-उज्जाणा-जिसग्गओ जं जिणप्पणीयाणं ।

भावणं सद्वणं, धम्मज्जाणास्स तं लिंणं ॥ ६७ ॥

જિનેશ્વરભગવંતે કહેલ (દ્રવ્યાદિ પદાર્થની) આગમ-સૂત્ર,

તદનુસારી કથન, સૂત્રોથી પદાર્થ યા સ્વભાવથી શ્રદ્ધા કરવી, એ ધર્મધ્યાનનું શાપક ચિહ્ન છે. ૬૭

જિણસાદુગુણકિત્તણ - પસંસણાવિણાયદાણસંપન્નો ।  
સુઅસીલસંજમરઓ, ધમ્મન્હાણી મુણેયલ્લો ॥ ૬૮ ॥

જિનેન્દ્ર, તીર્થકરદેવ તથા મુનિઓના (નિરતિયાર સમ્યગ્દર્શનાદિ) ગુણોનું કીર્તન, ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ, વિનય, એમને આધારાદિનું દાન - એનાથી સંપત્ર અને જિનાગમ, વ્રત, સંયમ (અહિંસાદિ) એમાં ભાવથી રક્ત ધર્મધ્યાની છે, એમ જાણવું. ૬૮

અહ ચંતિ-મદ્વ-ડજ્જવ-મુત્તીઓ જિણમયપ્પહાણાઓ ।  
આલંબણાં જેહિં, સુલ્લન્હાણં સમારુહ્ણ ॥ ૬૯ ॥

હવે (આસન દ્વાર પછી) જિનમતમાં મુખ્ય-શમા - મૃદુતા-ઋજુતા - નિર્લોભતા એ આલંબનો છે. તેથી શુકલધ્યાન ઉપર ચઢાય છે. ૬૯

તિહુયણવિસવં કમસો, સંચિવિટ મણો અણ્ણિમિ છત્તમલ્લો ।  
જ્ઞાય્ઙ સુનિપ્પકંપો, જ્ઞાણં અમણો જિણો હોઙ્ ॥ ૭૦ ॥

છપ્પસ્થ આત્મા ત્રિલોકના વિષયમાંથી ક્રમશઃ મનને સંકોચી પરમાણુ ઉપર સ્થાપિત કરીને અતીવ નિશ્ચલ બનેલો શુકલધ્યાન ધ્યાવે, (છેલ્લા બે પ્રકારમાં) જિન મનરહિત બને છે. ૭૦

જહ સલ્લસરીરગવં, મંતેણ વિસં નિરુભ્ણં ડંકે ।  
તત્તો પુણોડવણિજ્ઞઙ્, પહાણયરમંતજોણં ॥ ૭૧ ॥  
તહ તિહુયણતણ્ણવિસવં, મણોવિસં જોગમંતલ્લજુલ્લો ।  
પરમાણ્ણિમિ નિરુભ્ણં, અવણેઙ્ તઓ વિ જિણવિજ્જો ॥ ૭૨ ॥

ડસારિયેધણમ્મરો, જહ પરિહાઙ્ કમસો હુયાસુલ્લ ।  
શ્ચોવિંધણાવસેસો, નિલ્લાઙ્ તઓડવણ્ણીઓ ય ॥ ૭૩ ॥

તહ વિસંધણહીણો, મણોહુયાસો કમેણ તણ્ણયંમિ ।  
વિસંધણે નિરુભ્ણં, નિલ્લાઙ્ તઓડવણ્ણીઓ ય ॥ ૭૪ ॥

તોયમિવ નાલિયાણ, તત્તાયસમાયણોદસ્થં વા ।  
પરિહાઙ્ કમેણ જહા, તહ જોગિમણોજલં જાણ ॥ ૭૫ ॥

જેવી રીતે આખા શરીરમાં વ્યાપેલું ઝેર મંત્રવડે (સંકોચીને) ડંબ - પ્રદેશમાં લાવી મૂકવામાં આવે છે, (અને ત્યાર પછી) શ્રેષ્ઠતર મંત્રના યોગથી ડંખદેશમાંથી પણ દૂર કરવામાં આવે છે. તેવી રીતે ત્રિભુવનરૂપી શરીરમાં પ્રસરેલા મનરૂપી ઝેરને (જિનવચનનાધ્યાનરૂપી) મંત્રના સામર્થ્યવાળો પરમાણુમાં લાવી મૂકે છે, (અને પછી) જિન-કેવળજ્ઞાનરૂપી વેદ એમાંથી પણ (અર્થિત્ય પ્રયત્નથી મનોવિષયને) દૂર કરે છે. જેવી રીતે ક્રમશઃ કાષ્ઠસમૂહ દૂર થવાથી અગ્નિ ઓલવાતો આવે છે, ને થોડાં જ ઈંધણ પર થોડો જ અગ્નિ રહે છે, તે થોડું પણ ઈંધણ દૂર થયે શાંત થઈ જાય છે, એવી રીતે વિષયરૂપી ઈંધણ ક્રમશઃ ઓછું થતું આવતાં મનરૂપી અગ્નિ થોડા જ વિષયરૂપી ઈંધણ પર સંકોચાઈ જાય છે, અને તે થોડા પણ વિષય-ઈંધણ પરથી ખસેડી લેતાં શાંત થઈ જાય છે. જેવી રીતે (કાચી) ઘડીમાં અથવા તપેલા લોઢાના વાસણમાં રહેલ પાણી ક્રમશઃ ઓછું થતું આવે છે. તે પ્રમાણે યોગીનું મનરૂપી જળ જાણ. (એ પણ અપ્રમાદરૂપી અગ્નિથી તપેલા છવરૂપી વાસણમાં રહ્યું ઓછું થતું જાય છે.) ૭૧ થી ૭૫

एवं चिय वयजोगं, निरुंभं कमेण कायजोगंपि ।  
तो सेलेसोव्व थियो, सेलेसी केवली होइ ॥ ७६ ॥

આ વિષ આદિ દષ્ટાન્તોથી વાચ્યોગનો નિરોધ કરે છે, તથા ક્રમશઃ કાયયોગનો નિરોધ કરે છે. ત્યારબાદ કેવળજ્ઞાની મેરુની માફક સ્થિર શૈલેશી બને છે. ૭૬

उष्पाव-द्विभंगइ - पञ्जयाणं जमेगत्वर्थुमि ।  
नाणानयाणुसरणं, पुब्बगयसुवाणुसारेणं ॥ ७७ ॥

સવિચારમત્યર્થવંજન - જોગંતઓ તવં પઠમસુક્તં ।  
હોઙ પુહુત્તવિતકં, સવિચારમરાગભાવસસ ॥ ૭૮ ॥

એક (અણુ-આત્માદિ) દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ-સ્થિતિ - નાશ વગેરે પર્યાયોનું અનેક નયોથી પૂર્વગત શ્રુતના અનુસારે જે ચિંતન, તે પણ પદાર્થ, દ્રવ્ય, શબ્દ (નામ) અને યોગ (મનોયોગાદિ)ના ભેદથી સવિચાર અર્થાત્ એ ત્રણેમાં એક પરથી બીજા પર સંકમણવાળું ચિંતન, એ પહેલું શુક્લધ્યાન છે. એ પણ વિવિધતાએ શ્રુતાનુસારી હોઈ સવિચાર છે અને તે રાગભાવ રહિતને થાય છે. ૭૭-૭૮

જં પુણ સુણિક્કંયં, નિવાયસરણપ્પઈવમિવ ચિત્તં ।

उप्याय-द्विइ - भंगइयाणमेगीपि पज्जाए ॥ ७९ ॥

અવિચારમત્યર્થવંજન-જોગંતઓ તવં ચિત્તિયસુક્તં ।

પુવ્વાગયસુયાલંબણ-મેગત્તવિતક્કમવિચારં ॥ ૮૦ ॥

ત્યારે પવનરહિત સ્થાનમાં રહેલા સ્થિર દીવાની જેમ જે ઉત્પત્તિ - સ્થિતિ - નાશ વગેરે પૈકી ગમે તે એક જ પર્યાયમાં સ્થિર ચિત્ત છે, તે બીજા પ્રકારનું શુક્લધ્યાન છે. એ અવિચાર યાને અર્થ - વ્યંજન - યોગના ફેરફારથી (થનારા) સંકમણ વિનાનું તથા પૂર્વગત શ્રુતના આદંબને થનારું (તેમજ એકત્વ યાને અભેદવાળું હોઈ) એકત્વ - વિતર્ક - અવિચાર ધ્યાન છે. ૭૯-૮૦

નિવ્વાણમણકાલે, કેવલિણો દત્તનિરુદ્ધજોગસસ ।

સુહુમકરિચાડ્ઞનિચઢ્ઠિં, તઇવં તણુકાયકરિચસસ ॥ ૮૧ ॥

તસ્સેવ ચ સેલેસીગયસસ, સેલોલ્લ નિપ્પકંપસસ ।

તોચ્છિન્નકરિચમ-પ્પઙ્ગિવાઇ ઝ્ઞાણં પરમસુક્કં ॥ ૮૨ ॥

જ્યારે મોક્ષ પામવાનો અવસર થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાનીને (મનોયોગ-વચનયોગનો સર્વથા નિરોધ કર્યા પછી) કાંપયોગ અડધો નિરુદ્ધ થયે સૂક્ષ્મ કાયક્રિયા રહે સૂક્ષ્મક્રિયા અનિવર્તા નામનું ત્રીજું

ધ્યાન હોય છે. એમને જે શૈલેશી પામતાં મેરુની જેમ તદન સ્થિર (નિશ્ચલ આત્મપ્રદેશ) થયે વ્યુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામનું ચોથું શુક્લધ્યાન હોય છે. ૮૧-૮૨

પઠમં જોગે જોગેસુ વા, મયં ચિત્તિયમેકજોગમિ ।

तइयं च कायजोगे, सुक्कमजोगमिं य चउत्थं ॥ ८३ ॥

પહેલું શુક્લધ્યાન એક યા સર્વયોગમાં હોય, બીજું એક (જ) યોગમાં હોય, ત્રીજું સૂક્ષ્મ કાયયોગ વખતે અને ચોથું અયોગ અવસ્થામાં હોય છે. ૮૩

જહ છઠમત્યસસ મણો, જ્ઞાણં મણ્ણઇ સુનિચ્ચલો સંતો ।

तह केवलिणो काओ, सुनिचचलो भण्णए ज्ञाणं ॥ ८४ ॥

જેવીરીતે છઠમત્યને મન સુસ્થિર થાય એને ધ્યાન કહે છે, એમ કેવળજ્ઞાનીને સુસ્થિરકાયા એ ધ્યાન કહેવાય છે. ૮૪

પુવ્વપ્પઓગઓ ચિય, કમ્મવિણિજરણહેત્તો વાવિ ।

सहस्य बहुताओ, तह जिणचंदागमाओ य ॥ ८५ ॥

ચિત્તાભાવે વિ સયા, સુહુમોવચયકરિચાઇ મણ્ણંતિ ।

जीवोपओगसब्बावओ, भवत्थसस ज्ञाणाइं ॥ ८६ ॥

(અયોગમાં ધ્યાન કેવી રીતે ? તો કહે છે કે) (૧) પૂર્વ પ્રયોગના વીધે, (૨) કર્મનિર્જરાનો હેતુ હોવાથી, અથવા (૩) શબ્દના અનેક અર્થ થતા હોવાથી તથા (૪) જિનેન્દ્રભગવાનના આગમમાં કહ્યું હોવાથી. સૂક્ષ્મક્રિયા અને વ્યુચ્છિન્નક્રિયા, - આ બે અવસ્થા ભવસ્થ કેવલીને ધ્યાનરૂપ હોય છે. જો કે ત્યાં ચિત્ત નથી છતાં જીવનો ઉપયોગ પરિણામ (ભાવમન) હાજર હોવાથી, ભવસ્થકેવલીને, ધ્યાનરૂપ કહેવાય છે. ૮૫-૮૬.

સુક્કજ્ઞાણસુભાવિઅ-ચિત્તો ચિંતેઇ જ્ઞાણવિરમેડવિ ।

णिवयमणुपेहाओ, चत्तारि चरित्तसंपत्तो ॥ ८७ ॥

હોતિ સુહાસવ-સંવર-વિણિજ્જરાડમરસુહાઈ વિડલાઈ ।

જ્ઞાણવરસ ફલાઈ, સુહાણુબંધીણિ ધમ્મસ ॥ ૧૩ ॥

ઉત્તમ ધ્યાન 'ધર્મધ્યાન' ના ફળ વિપુલ શુભઆશ્રવ, સંવર, નિર્જરા અને દિવ્યસુખો હોય છે, અને તે શુભ અનુભંધવાળા હોય છે. ૯૩

તે વ વિસેષેણ, સુભાસવાદોડુણુત્તરામરસુહાઈ વ ।  
દોણં સુક્ષ્ણ ફલં, પરિનિવ્વાણં પરિલ્લાણં ॥ ૧૪ ॥

આ જ વિશિષ્ટ સ્વરૂપવાળા શુભાશ્રવાદિ અને અનુત્તરદેવનાં સુખ એ પહેલાં બે શુક્લધ્યાનનું ફળ છે, અને છેલ્લાં બેનું ફળ મોક્ષગમન છે. ૯૪

આસવદારા સંસાર-હેયવો જં ણ ધમ્મસુક્કંસુ ।  
સંસારકારણાઈ, તઓ ધુવં ધમ્મ-સુક્કાઈ ॥ ૧૫ ॥

સંવરવિણિજ્જરાઓ, મોક્ષસ પહો તવો પહો તાસિ ।  
જ્ઞાણં ચ પહાણં તવસ, તો મોક્ષહેજ્જયં ॥ ૧૬ ॥

આશ્રવનાં દારો એ સંસારના હેતુ છે. જે કારણથી એ સંસાર હેતુઓ ધર્મ - શુક્લધ્યાનમાં હોતા નથી, તેથી ધર્મ, શુક્લધ્યાન નિયમ સંસારના પ્રતિપક્ષી છે. મોક્ષનો માર્ગ સંવર અને નિર્જરા છે. એ બેનો ઉપાય તપ છે. તેનું પ્રધાન અંગ ધ્યાન છે, તેથી (એ ધ્યાન) મોક્ષનો હેતુ છે. ૯૫ - ૯૬

અંબર-લોહ-મહીણં, કમસો જહ મલ-કલંક-પંકાણં ।  
સોન્ઝાવણયણસોસે, સાહેતિ જલાણલાઈચ્ચા ॥ ૧૭ ॥

તહ સોન્ઝાઈસમથ્થા, જીવંબર-લોહ-મેઙ્ગિણિયાણં ।  
જ્ઞાણ-જલા-ડળલ-સુરા, કમ્મમલ-કલંક-પંકાણં ॥ ૧૮ ॥

શુક્લધ્યાનથી ચિત્તને જેણે સારું ભાવિત કર્યું છે એ ચારિત્ર સંપન્ન આત્મા, ધ્યાન બંધ થવા છતાં પણ અવશ્ય ચાર અનુપ્રેક્ષાનું ચિંતન કરે છે. ૯૦

આસવદારાણ તહ, સંસારાસુહાણુભાવં ચ ।  
ભવસંતાણમણંતં, વત્થુણં વિપરિણમં ચ ॥ ૯૧ ॥  
મિથ્યાન્વાદિ આશ્રવદારોના અનર્થ, સંસારીનો અશુભ સ્વભાવ, ભવોની અનંતપરંપરા, અને (જડ-ચેતન) વસ્તુના પરિવતન સ્વભાવ-અશાન્થતાનું ચિંતન કરે. ૯૧

સુક્કાણ લેસાણ દો, તત્તિયં પુણ પરમસુક્કલેસાણ ।  
ધિરયાજિયસેલેસં, લેસાણયં પરમસુક્કં ॥ ૯૨ ॥

પહેલાં બે ધ્યાન શુક્લલેશ્યામાં, ત્રીજું પરમ શુક્લલેશ્યામાં અને સ્થિરતાગુણે મેરુને છત્તનાર ચોથું શુક્લધ્યાન લેશ્યારહિત હોય છે. ૯૨

અવહા-સંમોહ-વિવેગ-વિડસસગા તત્સ હોતિ લિંગાઈ ।  
લિંગિજ્જઈ જેહિં મુળી, સુક્ક-જ્ઞાણોવગવચિત્તો ॥ ૯૦ ॥  
ચાલિજ્જઈ ભીભેઈ ચ, ધીરો ન પરીસહોવસર્ગેહિં ।  
સુહમેસુ ન સંમુજ્જઈ, ભાવેસુ ન દેવમાયાસુ ॥ ૯૧ ॥  
દેહવિવિત્તં પેચ્છઈ, અણ્ણાણં તહ ચ સવ્વસંજોગે ।  
દેહોવહિત્તોસગં, નિસંસંગો સવ્વહા કુણઈ ॥ ૯૨ ॥

અવધ-અસંમોહ-વિવેક-વ્યુત્સર્ગ એ શુક્લધ્યાનીનાં લિંગ છે, જેનાથી શુક્લધ્યાનમાં ચહેલા ચિત્તવાળા મુનિ ઓળખાય છે. (૧) પરીસહ - ઉપસર્ગોથી એ ધીર મુનિ નથી ચલાયમાન થતા, કે નથી ભય પામતા, (૨) નથી એ સૂક્ષ્મ પદાર્થોમાં મૂંગાતા, કે નથી એ દેવમાયામાં મૂંગાતા, (૩) પોતાના આત્માને દેહથી તદન જુદો તેમજ સર્વ સંયોગોને જુદા જુદા છે ને (૪) નિઃસંગ બનેલો તે દેહ તથા ઉપધિનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે. ૯૦ થી ૯૨

જેવી રીતે પાણી, અગ્નિ અને સૂર્ય ક્રમશઃ વસ્ત્ર, લોહું અને પૃથ્વીના મેલ, કલંક અને ક્રીચડના અનુક્રમે શોધન, નિવારણ અને શોષણને સાધે છે, એવી રીતે ધ્યાનરૂપી પાણી - અગ્નિ - સૂર્ય એ જીવરૂપી વસ્ત્ર-લોહ-પૃથ્વીમાં રહેલ કર્મરૂપી મેલ-કલંક - પંકના શોધન આદિમાં સમર્થ છે. ૯૭-૯૮

તાપો સોસો મેઓ, જોગણં જ્ઞાણઓ જહા નિવયં ।  
તહ તાવ-સોસ-મેવા, ક્રમ્મસ વિ જ્ઞાણો નિવમા ॥ ૧૧ ॥

જેવી રીતે ધ્યાનથી (મન-વચન-કાયાના) યોગોનું અવશ્ય તપન, શોષણ અને ભેદન થાય છે, તેવી રીતે ધ્યાનીને કર્મનું પણ અવશ્ય તાપન-શોષણ-ભેદન થાય છે. ૯૯

જહ રોગાસવસમણં, વિસોસણ-વિરવણોસહવિહીહિ ।  
તહ કમ્મપવસમણં, જ્ઞાણાણસણાજ્જોગેહિ ॥ ૧૦૦ ॥

જેવી રીતે રોગના મૂળ કારણનું નિવારણ લંઘન, વિરેચન અને ઔષધના પ્રકારોથી થાય છે, તેવી રીતે કર્મરોગનું શમન-નિવારણ, ધ્યાન-અનશન આદિ યોગોથી થાય છે. ૧૦૦

જહ ચિરસંચિયમિંઘણ-મનલો પવનસહિઓ દુયં વહહ ।  
તહ કમ્મેંઘણમિંઘ, ઘણેણ જ્ઞાણાણલો હહહ ॥ ૧૦૧ ॥

જેમ પવનસહિત અગ્નિ દીર્ઘકાળના પણ એકનિત કરેલ ઈંધણને શીઘ્ર ભસ્મીભૂત કરી દે છે, એમ ધ્યાનરૂપી અગ્નિ પણ શણવારમાં અપરિમિત કર્મ - ઈંધનને બાળી દે છે. ૧૦૧.

જહ વા ઘણસંઘાવા, ઘણેણ પવણાહયા ઘિલિજ્જંતિ ।  
જ્ઞાણપવણાબ્હૂયા, તહ કમ્મઘણા ઘિલિજ્જંતિ ॥ ૧૦૨ ॥

અથવા જેવી રીતે પવનથી ધકેલાયેલો વાદળનો સમૂહ શણવારમાં

વિનષ્ટ થઈ જાય છે, એ રીતે ધ્યાનરૂપી પવનથી હડસેલાયેલાં કર્મવાદળો નાશ પામી જાય છે. ૧૦૨

ન કસાયસમુત્થેહિ ચ, વાહિજ્જહ માણસેહિ દુક્ખેહિ ।  
ઈસા-વિસાય સોગા-ઈણ્હિ જ્ઞાણોવગયચિત્તો ॥ ૧૦૩ ॥

ધ્યાનમાં લાગેલા ચિત્તવાળો (આત્મા) કષાયોથી ઉદ્ભવતાં માનસિક દુઃખો, ઈર્ષ્યા-ભેદ-શોક આદિથી પીડાતો નથી. ૧૦૩

સીયાયવાઈણ્હિ ચ, સારીરેહિ સુબહુપ્પગારેહિ ।  
જ્ઞાણસુનિચ્ચલચિત્તો, ન વાહિજ્જહ નિજ્જારાપેહી ॥ ૧૦૪ ॥

ધ્યાનથી સારીરીતે નિશ્ચલતા (ભાવિત) ચિત્તવાળો શીત, તાપ આદિ અનેકાનેક પ્રકારનાં શારીરિક દુઃખોથી તણાઈ જતો નથી, પીડાતો નથી, ચલાયમાન થતો નથી, કેમ કે એ કર્મનિર્જરાની અપેક્ષાવાળો છે. ૧૦૪

ઈવ સચ્ચગુણાધાણં, વિદુદિદુસુહસાહણં ચ્ઞાણં ।  
સુપસત્થં સદ્દેયં, નેચં જ્ઞેયં ચ નિચ્ચંપિ ॥ ૧૦૫ ॥

આ પ્રમાણે ધ્યાન એ સકલગુણોનું સ્થાન છે, દંષ્ટ-અદંષ્ટ સુખોનું સાધન છે, અત્યંત પ્રશસ્ત છે, માટે એ સર્વકાળ શ્રદ્ધેય છે, જ્ઞાતવ્ય છે અને ધ્યાતવ્ય છે. ૧૦૫

## સામ્યશતક

આ સામ્યશતકના રચયિતા શ્રી અભયદેવસૂરિમહારાજ (નવાંગી ટીકાકારથી બુદ્ધ)ના શિષ્ય શ્રી ધનેશ્વરસૂરિ મ. ના શિષ્ય શ્રી વિજયસિંહસૂરિ મહારાજ છે. સામ્ય એ શ્રી જિનશાસનનું પરમ રહસ્ય છે. શ્રી જિનશાસ્ત્રમાં સામ્યની ઉપાસનાનું ખૂબ મહત્ત્વ છે. કોઈ પણ ઉપાસના અંતે સામ્યાભાવમાં પરિણમે તોજ તે મોક્ષનું કારણ બની શકે છે. એ સામ્યનું સ્વરૂપ ખૂબ ઊંડાણથી સંસ્કૃતમાં ૧૦૬ શ્લોકોમાં વર્ણવ્યું છે. એનો જેમ જેમ સ્વાધ્યાય થશે તેમ તેમ ભવ્ય આત્મા વિશિષ્ટ કોટીના સામ્યના સ્પર્શનો અનુભવ કરશે.

આ શતકના રચયિતા પૂ. આચાર્યદેવ સામ્યના સૂક્ષ્મ અભ્યાસી તેમજ સામ્યના પરમ આરાધક હોય એવો અણસાર આ રચના વાંચતા થઈ આવે છે.

એ ઉપકારીના પાવન ચરણોમાં વંદન કરી ધન્ય બનીએ !

વિ. સં. ૨૦૫૪ની સાલમાં પ. પૂ. સાઘવીજીશ્રી રતિપ્રભાશ્રીજી મ. આદિની શુભનિશ્રામાં સુરત મુકામે ઘોડોડોડોડ ઉપર સૂર્યકિરણસોસાયટીમાં થયેલ પર્યુષણપર્વની આરાધના પ્રસંગે થયેલી ઉપજમાંથી પૂ. સા. રતિપ્રભાશ્રીજી મ. સા. ના સહુપદેશથી સૂર્યકિરણસોસાયટીની શ્રાવિકાળહેનોએ જ્ઞાનખાતાની રૂ. ૧૫,૦૦૧ ની રકમ આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં અર્પણ કરી શ્રુતભક્તિનો અનેરો લાભ લીધો છે.

- વિ. પૂ. પં. શ્રી પદ્માવિજયજી ગણિવર  
જેન ગ્રંથાલયના ટ્રસ્ટનું ટ્રસ્ટીમંડળ

## સામ્યશતક

અહઠ્ઠારાવિરહિતં, નિષ્છવ્યસમતાડડસ્પદમ્ ।

આઘમય્યુત્તમં કાચ્છિત્, પુરુષં પ્રણિદધ્મહે ॥ ૧ ॥

જે કોઈ યોગિપુંગવ - પુરુષ - (૧) અહંકારાદિ દોષોથી રહિત હોય, (૨) નિર્વ્યાજ સમતાનું નિવાસસ્થાન હોય, (૩) સર્વથી પ્રથમ હોવા છતાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ હોય, તેમનું અન્ને ગ્રંથના આરંભમાં ધ્યાન કરીએ છીએ. ૧

\* ઉન્મનીપૂચ્યમાસ્થાય, નિર્માવસમતાવશાત્X ।

જયન્તિ યોગિનઃ શશ્વ-દક્ષીકૃતશિવશ્રિયઃ ॥ ૨ ॥

નિષ્પ્રપંચ-સહજ-અકૃત્રિમ સમત્વના કારણે ઉન્મનીભાવને પ્રાપ્ત કરીને જેમણે સદાકાલ માટે મોક્ષાધિક્ષમી પ્રાપ્ત કરી છે; એવા યોગીપુંગવો જયવંતા વર્તે છે. ૨

\* ઉન્મનીભાવના પર્યાયો નીચે મુજબ પ્રાપ્ત થાય છે :-

રાજયોગઃ\* સમાધિશ્ચ;\* ઉન્મની ચ\* મનોન્મની ।

અમરત્વં ત\*વસ્તત્ત્વં, \*શૂન્યાશૂન્યં પરં પદમ્ ॥ ૩ ॥

અમનસ્કં\* તથા\*ડઢૈતં, \*નિસાલત્ત્વં \*નિરહનમ્ ।

જીવન્મુક્તિશ્ચ\* સહજા,\* \*તુર્યાં\* ચેત્યેકવાચકાઃ ॥ ૪ ॥

- હકથોગપ્રદીપિકા, ચતુર્થ ઉપદેશ.

X સમતાના પર્યાયો નીચે મુજબ પ્રાપ્ત થાય છે. :-

પાઘ્યસ્થ્યં\* સમતેભ્યેક્ષા, વૈરાગ્યં સામ્યમસુદ્ધા ।

વૈતુષ્ણવં પરમા જ્ઞાન્તિ-સ્ત્યેકોડર્થોડમિર્થાયતે ॥૫૦॥૧૨૧॥

- તત્ત્વનુશાસન, ચતુર્થ અધ્યાય, શ્લો. ૫૦

ઔદાસીન્યક્રમસ્થેન, ધોગિનાં યોગિનામવમ્ ।

આનન્દઃ કોઽપિ જયતાત્, કૈવલ્યપ્રતિહસ્તકઃ ॥ ૩ ॥

ઔદાસીન્યના ક્રમથી \* ઉત્પન્ન થયેલ સમતારસને ભોગવતા યોગીઓનો આ અપૂર્વ કોટિનો આનંદ જ્યવંત વર્તો, કે જે કેવલ્યનો સાક્ષીભૂત છે. ૩

સામ્યપીયૂષપાર્થોધિ-સ્નાનનિર્વાણચેતસામ્ ।

યોગિનામાત્સસંવેદ્ય-મહિમા જયતાઙ્ગયઃ ॥ ૪ ॥

સામ્યરૂપી અમૃતના સમુદ્રમાં સ્નાન કરવાથી જેમનાં ચિત્ત શાન્ત થઈ ગયાં છે, એવા યોગીઓ (જ) પોતે જેના મહિમાનું સંવેદન કરી શકે છે, તેવો લય જય પામો. ૪

આસ્તામયં લયઃ શ્રેયાન્, કલાસુ સકલાસ્વપિ ।

નિષ્કલે કિલ યોગેઽપિ, સ એવ ત્રાત્સસંવિદે ॥ ૫ ॥

આ લય સળીય કલાઓમાં કલ્યાણકારી (શ્રેષ્ઠ) છે, એ વાત તો બાજુએ રાખીએ પણ નિષ્કલ યોગમાં (ઉત્ત્મના અવસ્થામાં) પણ તે લય જ બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે થાય છે. ૫

\* ઔદાસીન્યક્રમ નીચે પ્રમાણે છે :- આત્મામાં સામ્યવડે નિર્મલતા થતાંની સાથે જ પરમાત્મસ્વરૂપનો સ્પષ્ટ પ્રતિભાસ થાય છે. તે નિર્મલતા તો કથાયતુષ્ટયના દરેકના જે ચાર ચાર પ્રકારો અતંતાનુંબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્વલન-તેના કાપના ક્રમથી થાય છે. તેથી આત્માની શુદ્ધિ કરનારું સામ્ય વધુને વધુ શુદ્ધ થાય છે. સામ્યશુદ્ધિના ક્રમવડે સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ-એ છ કે જે છવમાગના ગુણો છે, તેમાં થતી વિશુદ્ધિથી આત્માને તે પરમાત્મા વધુ અને વધુ સ્પષ્ટ થતા જાય છે. મોહના સર્વથા કાયથી સામ્ય સર્વથા શુદ્ધ થતાં જ સયોગી કેવલીરૂપ સર્વ શુદ્ધાત્માને આ પરમાત્મા સર્વરીતે સ્પષ્ટ થાય છે.

- યોગસાર, પ્રથમ પ્રસ્તાવ, શ્લો. ૪-૭

નિવાનન્દસુધારશ્મે-સ્મનસ્કકલાડમલા ।

અમૃતસ્વાદિમં બીજ-મનપાયા જયત્યસૌ ॥ ૬ ॥

સદાનંદરૂપી ચન્દ્રની નિર્મળ એવી અમનસ્કકલા (ચિંતાના અભાવથી જાણે મન નાશ પામ્યું હોય તેવી અવસ્થા) તે અમૃતનું પ્રથમ બીજ છે અને તેનો કઠી નાશ થતો નથી. અથવા તો, અમૃતનું પ્રથમ બીજ અને જેનો કઠી નાશ થતો નથી એવી સદાનંદરૂપી ચન્દ્રમાની નિર્મલ એવી આ અમનસ્ક કલા જય પામે છે. ૬

યઃ કશ્ચિત્તુ લયઃ સામ્યે, મનાગાવિરભૂમમ ।

તમાણુ વચસાં પાત્રં, વિદ્યાતું ચત્તે મત્તિઃ ॥ ૭ ॥

મને સમભાવમાં જે કંઈ થોડો પણ લય પ્રગટ થયો તે લયને જલદીથી વચનમાં મૂકવા મારી બુદ્ધિ પ્રયત્ન કરે છે. ૭

અષ્ટાઙ્ગસ્વાપિ યોગસ્ય, રહસ્વપિત્વમુચ્યતે ।

ચંદ્રઙ્ગ-વિષયાસઙ્ગત્યાગામાઘ્યસ્થવસેવનમ્ ॥ ૮ ॥

(હે મુનિ ! ) આઠ અંગવાળા એવા પણ યોગનું રહસ્ય આ જ છે કે, વિધયોની આસક્તિ સંપૂર્ણપણે ત્યજીને સર્વત્ર મધ્યસ્થતાનું સેવન કરવું. ૮

(ફ્ટનોટ પાન નંબર-૧૪૮ પરની)

\* દારુ હબદરનો કાઢો કરી તેમાંથી રસાંજન અથવા રસવંતી બનાવવામાં આવે છે. તે નેત્રવિકાર તથા પ્રણહોષનો નાશ કરે છે.

- આર્યભિષક પૃ. ૨૬૩

સરખાવો -

મોહાહ્લાદિતનેત્રાણા-માત્મરૂપમપયવતામ્ ।

દિવ્યાંજનશલાકેવ, સમતા દોષનાશકત્ ॥ ૧૧ ॥

- અધ્યાત્મસાર, અધિકાર ૯, પૃ. ૨૦૯

રાગદ્વેષપરિત્યાગા-દ્વિષયેષ્વેષુ વર્તનમ્ ।

ઔદાસીન્યમિતિ પ્રાહુ-સ્મૃતાય રસાહ્વાનમ્ ॥ ૧ ॥

આ પાંચેય ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરીને પ્રવૃત્તિ કરવી તે ઔદાસીન્ય કહેવાય છે અને ઔદાસીન્ય, અમૃત-મોક્ષમાટે રસાંજનરૂપ ઔષધિ છે.\* ૯

તસ્યાનયમહો ચીજં, નિર્મમલં સ્મરન્તિ યત્ ।

તદ્યોગી વિદધીતાશુ, તત્રાદરપરં મનઃ ॥ ૧૦ ॥

આહો ! તે ઔદાસીન્યનું અવંધ્યશ્રીજ નિર્મમતા છે, તેથી યોગીએ શીઘ્ર તેમાં જ આદરવાળું ચિત્ત રાખવું જોઈએ. ૧૦.

વિહાય વિષયગ્રામ-માત્સરામમના ભવન્ ।

નિર્મમલ્લસુરવાસ્વા-દાન્મોદતે યોગિપુઙ્ગવઃ ॥ ૧૧ ॥

વિષયોના સમૂહને છોડીને આત્મામાં રમણ કરવું છે મન જેનું એવો યોગીપુંગવ મમતાના અભાવરૂપી સુખના આસ્વાદથી આનંદ અનુભવે છે. ૧૧.

ચેડનિશં સમતામુદ્રાં, વિષયેષુ નિયુહતે ।

કારણૈશ્ચર્યધુર્યાસ્તે, યોગિનો હિ નિયોગિનઃ ॥ ૧૨ ॥

જેઓ હંમેશા વિષયોમાં સમભાવરૂપી મુદ્રાને યોજે છે, તે ઈન્દ્રિયોનું સ્વામીપદું કરવામાં આગેવા-યોગીઓ જ ખરેખરા અધિકારીઓ છે. ૧૨

મમલ્લવાસના નિત્ય-સુહૃન્વિવાંસનાનકઃ ।

નિર્મમલ્લં તુ કૈવલ્ય-દર્શનપ્રતિભૂઃ પરમ્ ॥ ૧૩ ॥

મમતાની વાસના તે નિત્યસુખને દેશવટો દેનારો-રવાના કરનારો-

પડદ છે. પરંતુ મગતાનો ત્યાગ તો કેવલદર્શનનો સાક્ષી છે. ૧૩.

ભુવ્યપિષ્વંગ્ એવાચં, તૃષ્ણાન્વરમરાવહઃ ।

નિર્મમલ્લૌષાં તત્ર, વિનિયુક્તીત યોગવિત્ ॥ ૧૪ ॥

દુનિયામાં આ ગાઠ રાગ (મમતા) જ તૃષ્ણારૂપી જ્વરના સમૂહને લાવનાર છે અને તેથી યોગીપુરુષે તેને વિષે નિર્મમતારૂપી ઔષધનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. ૧૪.

પર્યવસ્યતિ સર્વસ્વ, તારતામ્યમહો ! ક્વચિત્ ।

નિર્મમલ્લમતઃ સાયુ, કૈવલ્યોષરિ નિષ્કિતમ્ ॥ ૧૫ ॥

સર્વ વસ્તુઓનું તારતમ્ય ક્યાંકને ક્યાંક તો વિરામ પામે જ છે પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે - સુંદર એવું નિર્મમત્ય તો કેવલજ્ઞાનથી પણ ઉપર રહેલું છે. (કેવલ્ય વખતે પણ કાયમ રહે છે, માટે તે જ શ્રેષ્ઠ છે.) ૧૫.

મમલ્લવિષમૂર્છાલ-માન્તરં તત્ત્વમુલ્લકઃ ।

તદ્દૈરાગ્યસુધાસેકા-ચ્ચેતચન્તે હિ યોગિનઃ ॥ ૧૬ ॥

મમત્વરૂપી વિષથી અત્યંત મૂર્ચ્છિત બની ગયેલા આંતર (આત્મ) તત્ત્વને યોગીઓ વૈરાગ્યરૂપી સુધાના સિંચનથી સચેતન-જીવંત કરે છે. ૧૬

વિરાગો વિષયેષ્વેષુ - પરશુર્ભવકાનને ।

સમૂલકાષં-કષિત-મમતા-વશ્નિરુલ્બળઃ ॥ ૧૭ ॥

આ વિષયોમાં વિરાગ તે સંસારરૂપી વનનો ઉચ્છેદ કરનારો એવો ઉલ્બળ (કડોર) તીક્ષ્ણ ફુલાડો છે, કે જે મમત્તારૂપી વલ્કિને મૂળ સાથે ઉખાડી નાંખે છે. ૧૭

શરીરકેડપિ દુઃખાય મોહમાધાય તત્પરા ।

વિલયયત્ને જન્તવો હન્ત ! દુસ્તરા ભવવાસના ॥ ૧૮ ॥

શરીરમાં પણ મોહ રાખીને દુઃખમાંડે તત્પર થયેલા પ્રાણીઓ શ્લેષ પામે છે. ખરેખર ! ખેડની વાત છે કે, સંસારની વાસના દુસ્તર (દુઃખે કરીને પાર પમાય તેવી) છે. ૧૮.

અહો ! મોહસ્ય માહાત્સ્યં, વિદ્વત્કવપિ વિજૃમ્ભતે ।

અહ્કારભવાત્તેષાં, યદચ્ચક્રુર્ણાં શ્રુતમ્ ॥ ૧૯ ॥

અહો ! મોહનું માહાત્સ્ય જ્ઞાનીઓમાં પણ સ્ફુરાયમાન થાય છે - વિસ્તાર પામે છે. અહંકારની ઉત્પત્તિથી તેમને જ્ઞાન (પણ) અંધ કરનારું બને છે. ૧૯.

શ્રુતસ્ય વ્યપદેશેન, વિવર્તસ્તમસામસૌ ।

અન્તઃ સન્તમસઃ સ્ફાતિ-ચૈસ્મિન્નુદયમિયુષિ ॥ ૨૦ ॥

જે (જ્ઞાન) ઉદય પામતાં આત્મામાં અંધકારનો વિસ્તાર થાય, તે વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી પણ જ્ઞાનના બહાને અંધકારનો સપૂહ છે. ૨૦.

કેશાઙ્ગિત્કલ્પતે મોહાદ, વ્યાવર્થાપીકૃતે શ્રુતમ્ ।

પયોઙ્ગિ ખલુ મન્દાનાં, સન્નિપાતાચ જાયતે ॥ ૨૧ ॥

અતિશય બીમારને દૂધ પણ સતિપાત માટે થાય, તેમ મોહના યોગે કેટલાકને ખરેખર ! જ્ઞાન પણ વિશેષ પ્રકારે વિવાદ કરવા માટે જ થાય છે. ૨૧.

મમત્વપદ્મં નિઃવદ્મહ્, પરિમાર્દુ સમન્તતઃ ।

વૈરાગ્યવારિલ્હરી-પરીરમ્ભપતો ભવ ॥ ૨૨ ॥

મમત્વરૂપી કાઠવનું સંપૂર્ણપણે પરિમાર્જન કરવા-સાફ કરી નાખવા માટે તું નિઃશંકપણે વૈરાગ્યરૂપી લહરીઓનો આશ્લેષ કરવા તત્પર બન. ૨૨.

રાગોરગધિયજ્વાલા-વલીઢદગ્ધચેતનઃ ।

ન કિઙ્ચિચ્ચેતતિ સ્પષ્ટં, વિવેકવિકલલઃ પુમાન્ ॥ ૨૩ ॥

રાગરૂપી સર્પના ઝેરની જ્વાળાએ જેની ચેતનાને સંપૂર્ણપણે બાળી નાંખી છે, એવો પુરુષ વિવેકવિકલ થાય છે અને તે કંઈ જ સમજી શકતો નથી. ૨૩.

તદ્વિવેકસુધામ્ભોઘૌ, સ્નાયં સ્નાયમનામયઃ ।

વિનયસ્વ સ્વયં રાગ-ભુજંગમમહાવિષમ્ ॥ ૨૪ ॥

તેથી વિવેકરૂપી અમૃતના સમુદ્રમાં સ્નાન કરી કરીને નિરોગી બની, તું પોતે જ રાગરૂપી સર્પના મહાવિષને દૂર કર. ૨૪.

લ્હિત્તર્વસ્તુત્ત્વં, પ્રથયન્તમનશ્વરમ્ ।

વિવેકમેકં કલયે-તાર્ત્તીવીકં વિલોચનમ્ ॥ ૨૫ ॥

વિવેકની ગણના, બહારની અને અંદરની વસ્તુઓનાં તત્ત્વને દર્શાવનાર અને કદી નાશ નહિ પામનાર એવા એક ત્રીજા લોચન તરીકે કરવી જોઈએ. ૨૫.

ઝદામકમમાવિમ્હદ, દ્વેષદન્તાવલો બલાત્ ।

ધર્માગમયં ધિન્દ-નિયમ્યો જિતકર્મધિઃ ॥ ૨૬ ॥

જેમણે કર્મોને છોડ્યા છે તેવા પુરુષોએ, ઉદ્ધતપણે પગલાં ભરતા અને ધર્મરૂપી બગીચાને વેરણછેરણ કરતા આ દેખરૂપી હાથીને બળથી કબજે રાખવો જોઈએ. ૨૬.

સૈષ દ્વેષશિહી જ્વાલા-જટાલસ્તાપચન્નનઃ ।

નિર્વાણ્યઃ પ્રશમોદામ-પુષ્કરાવર્તસંકતઃ ॥ ૨૭ ॥

જ્વાળાઓથી વ્યાપ્ત અને ચન્નને તપાવતા આ દ્વેષરૂપી અગ્નિને શમરૂપી ઉગ્ર પુષ્કરાવર્તમેધના સિંચનથી બૂઝવી નાખવો જોઈએ. ૨૭

ઘરયા વૈશ્યેવ કસ્ય સ્યા-દ્વાસના ધવસંધવા ।

વિદ્વાંસોઽપિ વશે ઘસ્યાઃ, કૃત્રિમૈઃ કિલ કિંજ્વિતૈઃ ॥ ૨૮ ॥

બનાવટી હાવભાવોથી વિદ્વાનો પણ જેને વશ થઈ જાય છે, એવી સંસારની વાસના વેશ્યાની માફક કોને વશ થાય ? ૨૮.

યાવજ્જાગર્તિ સમ્મોહ-હેતુઃ સંસારવાસના ।

નિર્મમલ્લકૃતે તાવત્, કુતસ્ત્યા જન્મિનાં સુચિઃ ॥ ૨૯ ॥

જ્યાંસુધી પ્રાણીઓને મોહના હેતુભૂત સંસારની વાસના જાગતી હોય છે, ત્યાંસુધી નિર્મમતા માટેની રુચિ ક્યાંથી પ્રગટે ? ૨૯.

દોષત્રયમયઃ સૈષ, સંસ્કારો વિષમન્વરઃ ।

મેદુરીભૂયતે યેન, કષાયક્વાયવોગતઃ ॥ ૩૦ ॥

તે આ વાસનાનો સંસ્કાર ત્રિદોષથી વ્યાપ્ત વિષમ જ્વર છે જે કષાયરૂપી ક્વાથના યોગે (તેના પાનથી) પરિપુષ્ટ થાય છે - વૃદ્ધિ પામે છે. ૩૦

તલ્કથાવાનિમાંશ્છેતુ-મૌશ્વરીમવિનશ્વરીમ્ ।

પાવનાં વાસનામેના-માત્સમાત્કુરુત દુતમ્ ॥ ૩૧ ॥

તેથી આ કષાયોને છેદી નાખવા માટે સમર્થ અને કઠી નાશ ન પામનારી આ પવિત્ર વાસનાને (પછીના શ્લોકમાં દર્શાવાનારી) જલદી પોતાને આધીન કરો. ૩૧.

સ્પષ્ટં દુષ્ટન્વરઃ ક્રોધ-શ્ચૈતન્યં દલવન્નયમ્ ।

સુનિગ્રાહ્યઃ પ્રયુન્વાયુ, સિન્દ્રીષધિમિમાં ક્ષમામ્ ॥ ૩૨ ॥

ચેતનાને વિદ્યુત કરતો આ ક્રોધ તો સ્પષ્ટપણે દુષ્ટ જ્વર છે. તેને કષારૂપી સિદ્ધ ઔષધિના પ્રયોગદ્વારા જલદી કબજે કરવો જોઈએ. ૩૨.

આત્મનઃ સતતસૈર-સદાનન્દમયં વપુઃ ।

સ્ફુરલ્લૂકાનિલસ્ફાતિઃ, (સ્ફુરદુલ્કાનલસ્ફાતિઃ)

કોપોડયં ત્લપયત્વહો ॥ ૩૩ ॥

આશ્ચર્યની વાત છે કે આ ક્રોધ, કે જે પ્રજ્વલિત જ્વાળાઓના સમૂહથી સ્ફુરાયમાન છે; તે નિરંતર વિકસિત (વિકાસ પામેલ) અને સદા આનંદરૂપ દેહને ઘાળી નાંખે છે. ૩૩

વ્યવસ્થાય સમુન્મીલ-દર્હિસાવહ્નિમણ્ડપે ।

નિર્વાપય તદાત્માનં, ક્ષમાશ્રીચંદનત્રવૈઃ ॥ ૩૪ ॥

તેથી આત્માને, વિકાસ પામતી (પ્રકુલ્લિત એવી) અહિસારૂપી વહ્નિના મંડપમાં સ્થાપન કરીને કષારૂપી ચંદનના રસોથી તું શાન્તિ પમાડ. ૩૪.

ક્રોધવોધઃ કથક્કાર-મહદ્ધારં કરોત્વવમ્ ।

ત્વીત્યૈવ પરાજિત્યે, ક્ષમયા રામયાપિ ચ (યઃ) ॥ ૩૫ ॥

આ ક્રોધરૂપી સુભટ, કે જેને સ્ત્રી એવી પણ ક્ષમાએ લીલાપૂર્વક જ પરાજિત કરી દીધો છે; તે કેવીરીતે અહંકાર - અભિમાન કરતો હશે ? ૩૫

મતુઃ શ્રમસ્વ લલિતૈ-ર્થિધતી પ્રીતિસમ્પદમ્ ।

નિત્યં પતિવ્રતાવૃત્તં, શાન્તિરેષા નિષેવતે ॥ ૩૬ ॥

પોતાના હાથલાવોથી પોતાના શમરૂપી પતિની પ્રીતિરૂપી સંપત્તિને ધારણ કરતી એવી આ ક્ષમા હંમેશાં પતિવ્રતાના આચારને સેવે છે. ૩૬

કારણાનુગતં કાર્ય-મિતિ નિશ્ચિનુ માનસ ! ।

નિગયાસા સુઠં સૂતે, ચન્નિ-ક્લેશમસૌ ક્ષમા ॥ ૩૭ ॥

હે મન ! 'કારણને અનુરૂપ કાર્ય હોય છે' એ વાતનો તું નિશ્ચય રાખ. તેથી આ અનાયાસ-કષ્ટ વિનાની ક્ષમા ફોલેશ વગરના સુખને ઉત્પન્ન કરે છે. (એમ જણાવ.) ૩૭

અર્ધવર્ગવર્ણોલાપ-શ્રદ્ધાદુઃકરકન્ધરઃ ।

પશ્યન્નહંયુરાશ્ચર્ય, ગુરુન્નપિ ન પશ્યતિ ॥ ૩૮ ॥

મોટા ગર્વ-અહંકારરૂપી પર્વતના ઊંચા શિખર પરથી ઊંચી ડોક કરીને જોતો અહંકારી પુરુષ, આશ્ચર્યની વાત છે કે - ગુરુજનોને પણ જોઈ શકતો નથી. ૩૮.

ઠઠ્યૈસ્તારમહઙ્કાર-નગોત્સઙ્ગમસૌ શ્રિતઃ ।

યુક્તમેવ ગુરુન્નાગી, મન્યન્તે વલ્લર્ષીયસઃ ॥ ૩૯ ॥

અતિથય ઊંચા અહંકારરૂપી પર્વતના ખોળામાં રહેલો આ માની પુરુષ, ગુરુઓને પણ જે લઘુ-તુલ્ય માને છે; તે યુક્ત જ છે \* ૩૯.

તિરવન્તુજ્વલ્તાલોક-મધ્યુન્નતશિરાઃ પુરઃ ।

નિરુણન્દિ સુહાયાનં, માનો વિપમપર્વતઃ ॥ ૪૦ ॥

\* કારણ કે માની પુરુષ પર્વતના શિખર ઉપર ચહેલો છે જ્યારે ગુરુજનો તે પર્વતની નીચે રહેલા છે એટલે પર્વત ઉપર રહેલાને નીચે રહેલા માણસો લઘુ સ્વરૂપમાં દેખાય તે વાસ્તવિક જ છે.

માન એ સન્મુખ રહેલા ઉજ્જ્વલ પ્રકાશને ઠાંકતો, અતિથય ઊંચા શિખરવાળો વિકટ પર્વત છે, કે જે સુખના આગમને રોકે છે. ૪૦.

મૃદુલ્ભિદ્રુતોદ્દ્યોગા-દેને માનમહીઘરમ્ ।

ખિન્ત્વા વિધેહિ જે સ્વાન્ત !, પ્રગુણો સુઠ્ઠવર્તિનીમ્ ॥ ૪૧ ॥

હે ચિત ! તું આ માનરૂપી પર્વતને નમ્રતારૂપી વજ્રના ઉપયોગથી ભેદીને સુખનો માર્ગ સરલ બનાવ. ૪૧.

ચિત્રમમ્ભોજિની( દલ )-કોમલં કિલ માર્દવમ્ ।

ચત્રસારમહઙ્કાર-પર્વતં સર્વતઃ સ્મૃતિ ॥ ૪૨ ॥

કમ્બલિની (ના પત.) જેવી કોમલ મૃદુતા-નમ્રતા વજ્ર જેવા અહંકારરૂપી પર્વતને ચારે તરફથી તોડી નાખે છે, આ ખરેખર આશ્ચર્ય છે ! ૪૨.

અસ્મિન્ સંસારકાન્તારે, સ્મેરમાયાલતાગૃહે ।

અશ્રાન્તં શૈસ્તે હન્ત !, પુમાંસો હૃતચેતસઃ ॥ ૪૩ ॥

જેમનું ચિત્ત હણાઈ ગયું છે એવા પ્રાણીઓ, આ સંસારરૂપી જંગલમાં (રહેલી) વિક્ષિત એવી માયારૂપી લતાના ધરમાં નિરાંતે સૂઈ રહે છે, તે ખેદની વાત છે. ૪૩.

માયાવલ્લીવિતાનોડવં, રુદ્ધબ્રહ્માગડમણ્ડપઃ ।

વિધત્તે કામપિચ્છયાં, પુંસાં સન્તાપવીપનીમ્ ॥ ૪૪ ॥

જેણે બ્રહ્માંડરૂપી મંડપને ઢાંકી દીધો છે એવો આ માયારૂપી વલ્લિનો ચંદરવો, કાઈ એવા પ્રકારની છાયા કરે છે, કે જે પ્રાણીઓના સંતાપને ઉત્તેજિત કરે છે. ૪૪.

સૂત્રચત્તી ગતિં જિત્ષ્માં, માર્દવં વિખત્તી બ્રહ્મિઃ ।

અવસ્રં સર્પિણીવેયં, માયા દન્ત્શ્યતે જગત્ ॥ ૪૫ ॥

વકગતિને ધારણ કરતી અને બહારથી ક્રોમલતાને દર્શાવતી સાપણની માફક આ માયા નિરંતર જગતને ડસ્યા કરે છે. ૪૫

પ્રણિધાય તતદ્દ્યોત-સ્તન્નિયોઘવિઘિત્સયા ।

ઋજુતાં જાઙ્ગુલીમેતાં, શીતાંશુમહસં સ્મરેત્ ॥ ૪૬ ॥

તેથી તેનો નિરોધ કરવાની - તેને રોકવાની ઈચ્છાથી ચિત્તને સ્થિર રાખીને, ચન્દ્રસમાન કાન્તિવાળી આ સરળતારૂપી જાંગુલી વિધાનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. ૪૬

લોખદુમમવષ્ટ્ય, તૃષ્ણાવલ્લિરુદિત્વરી ।

આયાસકુસુમસ્ફીતા, દુઃકૈરેષા ફલેયુઘિઃ ॥ ૪૭ ॥

પ્રયાસરૂપી-ખેદરૂપી પુષ્પોથી વૃદ્ધિ પામેલી અને દુઃખો વડે ક્ષલ્પાયક બનેલી આ તૃષ્ણારૂપી વેલડી, લોભરૂપી વૃક્ષનો આશ્રય લઈને ઉપર વધતી જાય છે. ૪૭

આરાઃ કવલયનુચ્ચૈ-સ્તમો માંસલયન્યમ્ ।

લોભઃ પુમર્થહંસાનાં, પ્રાત્પ્રવેપ્યઘનાઘનઃ ॥ ૪૮ ॥

દિશાઓને અતિશય ગ્રસિત કરતો અને અંધકારને પુષ્ટ કરતો આ લોભ, પુરુષાર્થરૂપી હંસો માટે, તેમને ભગાડી મૂકવા માટે વર્ષાઋતુના ઘનધોર મેઘ જેવો છે. ૪૮

ક્ષમાભૂદપ્રિયઃ સાધુ-વૃત્તલક્ષ્મીવિનાકતઃ ।

મર્વાદામદયં લુપ્તન, લોભોઽખ્યુધિત્તવં નભઃ ॥ ૪૯ ॥

આ લોભરૂપી સમુદ્ર, કોઈ નવી જાતનો સમુદ્ર છે. તે ક્ષમાધારીઓને (મુનિઓને) અપ્રિય છે - બીજે પક્ષે પર્વતોને અપ્રિય છે, સુંદર આચારરૂપી લક્ષ્મી વિનાનો છે અને નિર્દયરીતે મર્યાદાનો

લોપ કરનારો છે. (સામાન્યતયા સમુદ્ર પર્વતોને પ્રિય હોય છે, લક્ષ્મીસહિત હોય છે અને મર્યાદાયુક્ત હોય છે.) ૪૯.

લવણોદન્વતો યઃ સ્યાદ-ગાઘબોધને વિભુઃ ।

અભામ્ભવિષ્ણુઃ સોઽપ્યસ્ય, નૈવ તૈભવસંવિદે ॥ ૫૦ ॥

જે (મનુષ્ય) લવણસમુદ્રની ગંભીરતા જાણવા સમર્થ છે તે પણ આના (લોભ સમુદ્રના) વૈભવને જાણવામાટે સમર્થ નથી. ૫૦.

સમન્તાત્તસ્ય શોષાય, સ્વસ્વીકૃતજલાશાયમ્ ।

હૃપં માનસસન્તોષ-મગસ્તિં શ્રય સત્વરમ્ ॥ ૫૧ ॥

તે લોભરૂપી સમુદ્રનું સંપૂર્ણપણે શોષણ કરવા માટે, સ્વસ્થ કરી નાખ્યા છે જડ આશયોને જેણે એવા આ મનઃસંતોષરૂપી અગસ્તિનાં તું સત્વર આશ્રય કર. ૫૧.

ચત્સૈ સમીહસે સ્વાન્ત ૧, વૈભવં ભવસમ્ભવમ્ ।

અનીહૈવૈવ તદ્દરય-મવશ્યં શ્રય તં (તત્) સુહમ્ ॥ ૫૨ ॥

હે હૃદય ! જે સુખમાટે સાંસારિક વૈભવને તું ઈચ્છી રહ્યો છે તે સુખ સૃષ્ટાના અભાવથી જ આધીન થનાર છે; માટે તું અવશ્ય (તે સંતોષ સુખનો) આશ્રય કર. ૫૨.

અઙિતૈરિન્દ્રવૈરૈષ, કથાયવિજયઃ કુતઃ ।

તદેતાનિ જવેદ્યોગી, વૈરાગ્યથેપકર્મૌભિઃ ॥ ૫૩ ॥

જ્યાંસુધી ઈન્દ્રિયો જિતાય નહીં ત્યાંસુધી આ કથાયનો વિજય ક્યાંથી થાય ? તેથી યોગીપુરુષે વૈરાગ્યને સ્થિર કરનારી ક્રિયાઓ દ્વારા (વૈરાગ્ય, સ્થિરતા આદિ ક્રિયાઓ દ્વારા) આ ઈન્દ્રિયોને જીતવી જોઈએ. ૫૩.

एतानि शौमनस्यस्य, द्विषन्ति महतामपि ।

स्वार्थसम्पत्तिनिष्ठाणि, स्पर्धन्ते हन्त ! दुर्जनैः ॥ ૫૪ ॥

સ્વાર્થ સાધવામાં તત્પર આ ઈન્દ્રિયો મધ્યમ પુરુષોના પણ શૌમનસ્યનો દેખ કરે છે અને ખેદની વાત છે કે, દુર્જનો સાથે સ્પર્ધા કરે છે. ૫૪.

चङ्गामी पिशुनाः कुर्बुराण्यौ (नर्थ)मिह जन्मनि ।

इन्द्रियाणि तु दुर्वृत्ता-न्यमुत्रापि प्रकुर्वन्ते ॥ ૫૫ ॥

અથવા તો આ પિશુનો (ચાડીયાઓ) આ જન્મમાં જ અનર્થ કરે છે, જ્યારે દુષ્ટ આયરણવાળી ઈન્દ્રિયો તો પરલોકમાં પણ અનર્થ કરે છે. ૫૫.

भोगिनो दृग्विषाः स्पष्टं, दृशा स्पष्टं दहन्यहो ! ।

સ્પૃત્યાપિ વિષયાઃ પાપા, દન્દહાન્તે ચ દેહિનઃ ॥ ૫૬ ॥

દષ્ટિવિષ સર્પો, સ્પષ્ટરીતે પોતે જેને દષ્ટિથી સ્પર્શ કરે છે તેને બાળે છે. જ્યારે આર્થર્થની વાત છે કે - પાપી એવા વિષયો સ્પર્શથી પણ (તેમનું સ્મરણ કરવા માનથી) પ્રાણીઓને વારંવાર બાળે છે. ૫૬.

विषयेष्विन्द्रियग्राम-क्षोष्टमानोऽसमञ्जसम् ।

નેતન્વો વણ્યતાં પ્રાપ્ય, સામ્યમુદ્રાં મહીયસીમ્ ॥ ૫૭ ॥

વિષયોમાં અધોઞ્ચરીતે ઘેષ્ટા કરતા ઈન્દ્રિયોના સમૂહને અતિશય મોટી એવી સામ્યરૂપી મુદ્રા પ્રાપ્ત કરીને વશ કરવો જોઈએ. ૫૭.

यदामनन्ति विषयान्, विषयब्रह्मचारिणः ।

તદલીકમમી યસ્મા-દિહામુત્રાપિ દુઃખતાઃ ॥ ૫૮ ॥

વિષયોને વિષ સરખા જે કહેવાય છે તે ખોટું છે. કારણ કે, આ વિષયો આ લોક અને પરલોકમાં પણ દુઃખ આપનાર છે. (જ્યારે વિષ તો માત્ર આ લોકમાં જ દુઃખ આપે છે.) ૫૮.

यदात्मन्येव निःक्लेशं, नेदीयोऽकृत्रिमं सुखम् ।

અર્મીભિઃ સ્વાર્થતામપ્ટવા-દિન્દ્રિયૈસ્તદ્વિભાષ્યતે ॥ ૫૯ ॥

જે સુખ આત્મામાં જ છે, નજીક છે, કલેશ વિનાનું છે, સ્વાભાવિક છે; તે સુખને આ ઈન્દ્રિયો પોતે સ્વાર્થલંપટ હોવાથી રોકે છે. ૫૯.

अन्तरङ्गद्विषयसैन्य-नासौर्वीरकुञ्जैः ।

ક્ષણાદક્ષેઃ શ્રુતવલં, લીલયૈવ વિભુવ્યતે ॥ ૬૦ ॥

અંતરંગ શત્રુઓના સૈન્યની મોખરે ચાલનાર, વીરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ઈન્દ્રિયોરૂપી સુખદોલરો શ્રુતનું બળ લીલાપૂર્વક ક્ષણવારમાં નષ્ટ કરી નાખવામાં આવે છે. ૬૦.

स्वैरचातीन्द्रियाधीन-विभ्रुइखलपदक्रमैः ।

વિસ્મૃત્તેણ રજસા, તત્ત્વદષ્ટિર્વિલીયતે ॥ ૬૧ ॥

ઈચ્છાનુસાર ચાલતા ઈન્દ્રિયોરૂપી અધોના આક્રમણ પગલાંથી ફેલાતી રજવડે તત્ત્વદષ્ટિ હુમ થાય છે. ૬૧.

इन्द्रियाण्येव पञ्चेषु-विधाय किल सायकान् ।

જગત્તચજયી દત્તે, પદં વક્ષસિ વિદ્ધિધામ્ ॥ ૬૨ ॥

નક્ષેપ જગતને છૂતનાર કામદેવ ખરેખર ઈન્દ્રિયોને જ બાણ બનાવીને શત્રુઓની છાતી પર પડા મૂકે છે. ૬૨.

र्वीपञ्चवर्तयीमेता-पुरीकृत्य मनोभवः ।

ઊર્વૈતિ સુખટશ્રેણી-સંહારેઠ્ઠાં ન પુરણીમ્ ॥ ૬૩ ॥

કામદેવને, આ પાંચ વીરોને અંગીકાર કર્યા પછી બીજી પૂરક સુભટોની શ્રેણીની સંખ્યાની પરંપરાની જરૂર રહેતી નથી. ૬૩.

અહો ! સદ્કલ્પજન્માયં, વિદ્યાતા નૂતનઃ કિલ ।  
ક્લેશજં દુઃખમવ્યેત-ન્દત્તે યસ્તુ સુખાઘ્વાયા ॥ ૬૪ ॥

આશ્ચર્યની વાત છે કે - આ કામદેવ ખરેખર ! કોઈ નવા જ પ્રકારનો વિદ્યાતા છે. કારણ કે, જે ક્લેશથી ઉત્પન્ન થતા દુઃખને પણ સુખના નામથી ઓળખાવે છે. ૬૪.

વિષમેષુરયં ધૂર્તચક્રશક્રત્વમર્હતિ ।  
દુઃખં સુખતયાડદર્શિં, યેન વિદ્યપ્રતારિણા ॥ ૬૫ ॥

આ કામદેવ, ધૂર્તોના સમૂહમાં ઈન્દ્ર સમાન છે. કારણ કે, જેણે દુનિયાને ઠગનારા દુઃખને (પણ) સુખ તરીકે દર્શાવ્યું છે. ૬૫.

યસ્ય સામ્રાજ્યચિન્તાર્યાં, પ્રધાનં હન્ત ! યોધિતઃ ।  
સોડપિ સદ્કલ્પધુંઃ સ્વસ્ય, કથં સ્થોમાનમીહતે ? ॥ ૬૬ ॥

ખેદની વાત છે કે, જેના સામ્રાજ્યની ચિન્તામાં પ્રધાન તરીકે સ્ત્રીઓ છે, એવો પણ કામદેવ પોતાની સ્થિરતા કેવી રીતે - કયા પ્રકારે ઈચ્છતો હશે ? ૬૬

દર્શયન્તિ રવલવૈ-રત્થમપિ તાત્ત્વિકમ્ ।  
યા ઇન્દ્રજાલિકપ્રષ્ઠાસ્તાઃ, કિં વિશ્રમ્ભભાજનમ્ ? ॥ ૬૭ ॥

જેઓ થોડા શબ્દોથી અવાસ્તવિકને પણ વાસ્તવિક તરીકે દર્શાવે છે તે ઈન્દ્રજાલિકોમાં મુખ્ય એવી સ્ત્રીઓ શું વિશ્વાસ પાત્ર ગણાય છે. ? ૬૭

નિજાલાલિલં લીલે, યથા શ્વા શુલ્કકીકસમ્ ।  
સ્વવાસનારસાજ્ઞન્તુ-ર્વસ્તુભિઃ પ્રીયતે તથા ॥ ૬૮ ॥

જેમ ફૂટરો પોતાની ઘાળથી વ્યામ એવા સૂકા ઘાડકાને ચાટે છે (અને તેમાં સુખ માને છે), તેમ પ્રાણી પોતાની વાસનાના રસથી - વાસનાના કારણે વસ્તુઓ વડે ખૂશ થાય છે. ૬૮

વિદ્યાય કાચસંસ્કાર-મુદારધુમુળાદિભિઃ ।  
આત્માનામાત્મનૈવાહો !, વચ્ચવન્તે જહાણયાઃ ॥ ૬૯ ॥

આશ્ચર્યની વાત છે કે જડબુદ્ધિવાળા પુરુષો, ઉત્તમ એવાં કેસર આદિ દ્રવ્યોથી પોતાની કાયાનો સંસ્કાર કરીને, પોતાની જાતે જ પોતાને ઠગે છે. ૬૯.

સ્વાન્તં વિજિત્ય દુર્દાન્ત-મિન્દ્રિયાણિ સુખં જયેત્ ।  
તત્તુ તત્ત્વવિચારણ, પ્રેતલ્કામિતિ મે મતિઃ ॥ ૭૦ ॥

દુઃખે કરીને વશ કરી શકાય તેવા મનને પ્રથમ જીતવાથી જ ઈન્દ્રિયો સુખેથી જીતી શકાય છે અને તે મનને તત્ત્વના વિચારથી જીતવું જોઈએ, એમ મને લાગે છે. ૭૦.

સહરિણુરસૌ સ્વૈરં, વિષયગ્રામસીપસુ ।  
સ્વાન્તદન્તી વશં યાતિ, વૈતકર્માનુશાસનાત્ ॥ ૭૧ ॥

વિષયરૂપી ગામના સીમાડાઓમાં ઈચ્છાનુસાર કરવાના સ્વભાવવાળો આ મનરૂપી ઘાથી, જેમનાં કર્મો ચાલ્યાં ગયાં છે એવા, વીતરાગભગવંતના અનુશાસનથી વશ થાય છે. ૭૧.

મનઃપવનયૌરૈક્યં, પ્રિય્યા યોગવિદો વિદુઃ ।  
વમ્પમીતિ યતઃ સ્થૈર-મતીત્ય પવનં મનઃ ॥ ૭૨ ॥

યોગના જાણકારો મન અને પવન એક છે એવું જે કહે તે બોલે છે; કારણ કે, મન, પવનનું ઉલ્લંઘન કરીને ઈચ્છાનુસાર પરિભ્રમણ કરે છે. ૭૨.

ચશુલ્યદેવ્યતાં ભાવે-ષ્વિન્દ્રિયૈઃ સ્વાર્થતઃ કૃતાન્ ।  
આત્મન્ ! સ્વસ્વાધિમત્વાનઃ, કથં નુ યતિમાન્ ભવાન્ ? ॥૭૩ ॥

હે આત્મન્ ! જગતના સર્વ પદાર્થોમાં ઈન્દ્રિયોએ સ્વાર્થથી કરેલી રમ્પતા-રાગબુદ્ધિ અને દેષબુદ્ધિને પોતાની માનતો તું કેવી રીતે બુદ્ધિમાન ગણાય ? ૭૩.

અવધત્સે ચથા મૂઠ !, તલનાલલિતે મનઃ ।  
મૈત્રાદિસુ તથા ધૈરિ, વિદ્યેહિ હિતમાત્મનઃ ॥ ૭૪ ॥

હે મૂઠ આત્મન્ ! જેવી રીતે તું સ્ત્રીઓના વિલાસમાં મનને એકાગ્ર કરે છે, તેવી રીતે મૈત્રી આદિ ભાવનાઓમાં તેને સ્થાપન કર અને પોતાનું હિત કર. ૭૪.

આત્મન્યેવ હિ નેદિષ્ટે, નિરાયાસે સુહૃ સતિ ।  
કિં તાત્વસિ ચહિર્મૂઠ, સતૃષ્ણાયામિર્વૈષાકઃ ॥ ૭૫ ॥

હે મૂઠ આત્મન્ ! આયાસ વિનાનું સુખ, આત્મામાં જ નજીક હોવા છતાં જેમ હરણ મુગતૃષ્ણા પાછળ દુઃખી થાય, તેમ તું શા માટે બહાર (તેને મેળવવા) દુઃખી થાય છે ? ૭૫

પ્રિયાપ્રિયલ્ચલ્લવહતિ-ર્વસ્તુનો વાસનાવશાત્ ।  
અઙ્ગજલ્લે સુતઃ પ્રેયાન્, ચૂકાલિશમસમ્પત્તમ્ ॥ ૭૬ ॥

કોઈપણ વસ્તુ પ્રત્યે પ્રિય કે અપ્રિયનો વ્યગ્રહાર તે કેવળ આપણા મનની વાસનાના કારણે જ છે. શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલ પુત્ર પ્રિય લાગે છે, જ્યારે તે જ શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલ જૂ, લીપ વગેરે અપ્રિય લાગે છે. ૭૬.

ઈદં કૃત્રિમકપૂં-કલ્પં સઙ્કલ્પજં સુખમ્ ।  
સ્થવલ્ચક્ષ્મા મુઠ્થા-નાન્તરાગાનદુઃસ્થિતાન્ ॥ ૭૭ ॥

આ સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ, બનાવટી કપૂરના જેવું છે કે જે, આન્તરિક શાનવિના દુઃખી બનેલા મૂઠ-ભોળા લોકોને તરકાળ રાજી કરે છે. ૭૭

મમત્વં મામ ! ભાવેષુ, વાસનાતો ન તસ્તુતઃ ।  
ઔરસાદપરત્રાપિ, પુત્રવાત્સલ્યમીક્ષયતે ॥ ૭૮ ॥

વત્સ ! જગતના પદાર્થોમાં મમત્વ તે કેવળ વાસનાથી જ છે પણ વસ્તુના યોગે નથી. પોતાના ઔરસ પુત્ર-સગા પુત્રથી અન્ય સ્વર્ગોમાં પણ કાર્યવશાત્ પુત્રવાત્સલ્ય દેખાય છે. ૭૮

વાસનાવેશવશતો, મમતા ન તુ વાસ્તવી ।  
ગવાશ્ચાદિનિ વિદ્મીતે, વિલીનેવં કૃતોઽન્યથા ॥ ૭૯ ॥

મમતા કેવળ વાસનાના આવેશના લીધે જ છે પરંતુ વાસ્તવિક નથી. જે તેમ ન હોય તો ગાય, ઘોડા વગેરે વેચી દીધા બાદ એ મમતા કેમ ચાલી જાય છે ? ૭૯

વિશ્વં વિશ્વમિદં ચત્ર, માયામયમુદાહતમ્ ।  
અવકાશોઽપિ શોકસ્ય, કુતસ્તત્ર વિવેકિનામ્ ॥ ૮૦ ॥

જ્યાં આ સમગ્ર વિશ્વ જ માયામય કહેવાયું છે, ત્યાં વિવેકીઓને શોકનો અવકાશ પણ ક્યાંથી હોય ? ૮૦.

ધિગાવિદ્યામિમાં મોહ-મર્ચીં વિશ્વવિસુલ્ભીમ્ ।  
યસ્યાઃ સઙ્કલ્પિતેઽવ્યર્થે, તત્ત્વબુદ્ધિર્વિજૃમ્ભતે ॥ ૮૧ ॥

વિશ્વમાં પ્રસરતી, મોહમય આ અવિધાને ચિક્કાર થાઓ. કારણ કે, જેનાંથી - જે અવિધાથી સંકલ્પિત કરેલા-કલ્પિત એવા પણ પદાર્થમાં આત્માને તત્ત્વબુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે. ૮૧.

અનાદિવાસનાજાલ-માણાતન્તુભિભક્ષમ્ ।

નિશાતસામ્યશાસ્ત્રેણ, નિકૃન્તતિ મહામતિઃ ॥ ૮૨ ॥

મહાબુદ્ધિમાન પુરુષ, આશારૂપી તંતુઓથી ભરેલી - ગૂંથેલી, અનાદિકાળની વાસનાઓરૂપી જાળને તીક્ષ્ણ એવા સમતારૂપી શસ્ત્રવડે કાપી નાખે છે. ૮૨.

અનાદિમાયારજર્ની, જનની તમસાં બલાત્ ।

સ્વત્રાનમાસ્વદાલોકા-દન્તં નયતિ યોગવિત્ ॥ ૮૩ ॥

યોગને જાણનાર પુરુષ, અંધકારને ઉત્પન્ન કરનારી, અનાદિકાલની માયારૂપી રાત્રિનો; પોતાના જ્ઞાનરૂપી સૂર્યના પ્રકાશવડે બળપૂર્વક નાશ કરે છે. ૮૩.

અચ્યાત્નોપનિષદ્વીજ-મૌદાસીન્યમમન્દચન્ ।

ન કિન્ચિદપિ યઃ પશ્યેત્, સ પશ્યેત્તત્ત્વમાત્મનઃ ॥ ૮૪ ॥

અચ્યાત્મના રહસ્યના બીજભૂત ઉદાસીનતાને મન્દ ન થવા દેતો જે આત્મા બીજું કંઈપણ ન જુએ તે આત્મતાત્પને જોઈ શકે છે. ૮૪.

નિઃસદ્ગતાં પુરસ્કૃત્ય, યઃ સામ્યમ્વલખ્યતે ।

પ્રમાનન્દજીવાતૌ, યોગેડસ્ય ક્રમતે યતિઃ ॥ ૮૫ ॥

જે આત્મા નિઃસંગપણને આગળ કરીને સમભાવનું આલંબન કરે છે, તેની બુદ્ધિ પરમ આનંદને જીવાડનાર ઔષધ સમાન યોગમાં પ્રવેશ કરે છે. ૮૫.

દમ્બજાદપિ નિઃસદ્ગા-ઙ્ઙવંચુરિહ સમ્પદઃ ।

નિશ્ચલ્ચનઃ પુનસ્તસ્માત્, કિં દેવીચઃ ? પરં પદમ્ ॥ ૮૬ ॥

આ લોકમાં દંભપૂર્વકના નિઃસંગપણથી પણ સમ્પત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તો પછી દંભરહિત નિઃસંગપણું કરવામાં આવે તો પરમપદ શું દૂર રહે ? ૮૬.

સદ્ભાવેશાન્નિવૃતાનાં, માધૂન્યોક્ષો ચર્ણાવદઃ ।

યત્કિન્ચન પુનઃ સીઘ્ર્યં, નિર્વક્તું તન્ન શક્યતે ॥ ૮૭ ॥

સંગના આવેશથી નિવૃત્ત થયેલા જીવોને કદાચ મોક્ષ વશ ન થાય તો પણ, જે કેઈ યુગ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહી શકાતું નથી. ૮૭

સ્ફુરત્પુળ્ગલાત્પ્રાન્ધિ-વિંધયાવસંતુલ્લતઃ ।

ક્લેશકલ્હોલ્હેલામિ-ર્થૈત્કો ભવતારાઃ ॥ ૮૮ ॥

સ્ફુરાયમાન છે તુષ્ણારૂપી લતાની ગાંઠો જેમાં એવો, વિધયોના આવતોથી દુઃખને કરીને તરાય એવો, તથા ક્લેશોરૂપી કલ્હોલોની કીડાઓથી ભયંકર એવો આ સંસારરૂપી સમુદ્ર છે. ૮૮

વિદલદ્વન્ધ્યકર્માણ-મદ્ભુતાં સમતતરીમ્ ।

આરુહ્ય તરસા યોગિન્ !, તસ્ય પરીણતાં શ્રવ ॥ ૮૯ ॥

હે યોગી ! જેણે બંધના હેતુભૂત કર્મોને દળી નાખ્યાં છે એવી અદ્ભુત સમતારૂપી નૌકા ઉપર ચઢીને શીઘ્ર તે ભવસમુદ્રના પારને પામ. ૮૯

શીર્ણપણશિનપ્રાર્ય-ચન્નુનિસ્તાવ્યતે તપઃ ।

ઔદાસીન્યં વિના વિન્ધિ, તદ્ ભસ્મિનિ દુતોપમમ્ ॥ ૯૦ ॥

પરી પડેલા સૂકાં પાંદડાંના ભોજન જેવા ભોજનો વડે મુનિ જે તપ તપે છે, તે તપ પણ ઉદાસીનભાવ આવ્યા વિના રાખમાં થી હોમવા જેવું છે. ૯૦.

ચૈનૈવ તપસા પ્રાણી, મુચ્યતે ભવસન્તતઃ ।

તદેવ કસ્યચિન્મોહાદ્, ભવેદ્ ભવનિબન્ધનમ્ ॥ ૯૧ ॥

જે તપથી પ્રાણી સંસારની પરંપરાથી મુક્ત થાય છે, - તે જ તપ મોહના યોગે કોઈક જીવને સંસારનું કારણ થાય છે. ૯૧.

સન્તોયઃ સમ્ભવત્યેષ, વિષયોપલવં વિના ।  
તેન નિર્વિષયં કચ્છિ-દાનન્નં જનયત્યયમ્ ॥ ૧૨ ॥

આ સંતોષ, વિષયોના ઉપદ્રવો ન હોય ત્યારે ઉન્નત્ર થાય છે તેથી તે નિર્વિષય-વિષયો જેમાં ન હોય એવા કોઈક અલૌકિક આનંદને જન્મ આપે છે. ૯૨.

વશીભવન્તિ સુન્દર્યઃ, પુંસાં વ્યાક્રમનીહવા ।  
ચત્સરવહ્નમંવિત્તિ-નિરીહં શિલવ્યતિ સ્વયમ્ ॥ ૧૩ ॥

સુંદર સ્ત્રીઓ પુરુષોને જ્યારે તેની સ્પૃહા ન હોય ત્યારે વશ થાય છે, એ વાત સાવ સ્પષ્ટ છે, કારણ કે પરશ્રભ સંવિત્તિ (પરશ્રભનું જ્ઞાન) રૂપી સ્ત્રી, આર્થસા વિનાના પુરુષને પોતાની ચેલે જ ભેટે છે. ૯૩.

સૂતે સુમનસાં કચ્છિદા-મોદં સમતા લતા ।  
ચદ્વશાદાનુયુઃ સચ્ચ-સૌરભં નિત્યવૈરિણઃ ॥ ૧૪ ॥

સમતારૂપી લતા પોતાનાં પુષ્પોમાંથી કોઈ તેવા પ્રકારની સુગંધી પેદા કરે છે, કે જેના યોગે નિત્ય ચેર ધારણ કરનારા જલ્લો પછા મૈત્રીરૂપી સુગંધીને પ્રાપ્ત કરે છે. ૯૪.

સામ્યબ્રહ્માસ્તમાદાય, વિજયન્તાં મુમુક્ષવઃ ।  
માયાવિનીમિમાં મોહ-રક્ષોરાજપતાંકિનીમ્ ॥ ૧૫ ॥

મુમુશુ આત્માઓ સામ્યરૂપી બ્રહ્માસ્તને ધારણ કરીને, આયાવી એવી આ મોહરૂપી રાક્ષસરાજની સેનાને છતી લે. ૯૫

મા મુહઃ કવિસહ્કલ્પ-કલ્પિતાગૃત્તલિપ્સવા ।  
નિરામયપદપ્રાપ્તૈ, સૈવસ્વ સમતાસુધાપ્ ॥ ૧૬ ॥

કવિઓએ મનના સંકલ્પથી કલ્પેલા અમૃતને મેળવવાની ઈચ્છામાં મોહ ન પામ. પરંતુ, મોહપદની પ્રાપ્તિમાટે સમતારૂપી અમૃતનું હું સેવન કર. ૯૬.

યોગત્રયમહામ્બોધ-મવમથ્ય મનોમથા ।  
સાન્વામૃતં સમાસાદ્ય, સદ્યઃ પ્રાપ્નુહિ નિર્વૃત્તિમ્ ॥ ૧૭ ॥

(હે આત્મન ! મનરૂપી રવંધાથી યોગત્રયોરૂપી મહાસાગરને મધીને, સામ્યરૂપી અમૃતને પ્રાપ્ત કરી શીખ્ર મુક્તિને પ્રાપ્ત કર. ૯૭.

મૈત્ર્યાદિવાસનામોદ-સુખીકૃતદિદ્મુખમ્ ।  
પુમાંસં ધ્રુવમાવાન્તિ, સિદ્ધિભૃન્નાઙ્ગનાઃ સ્વયમ્ ॥ ૧૮ ॥

સિદ્ધિરૂપી ભમરીઓ મૈત્રી આદિ ગુણોની વાસનારૂપી સુગંધથી જેણે સઘળી દિશાઓને વાસિત કરી છે, એવા પુરુષની સમીપે સ્વયં અવશ્ય આવે છે. ૯૮.

ઔદાસીવ્યોલ્લસન્મૈત્રી પવિત્રં વીતસમ્મયમ્ ।  
કોણાદિવ વિમુહ્ચન્તિ, સ્વયં કર્મણિ પુરુષમ્ ॥ ૧૯ ॥

ઉદાસીનભાવથી ઉલ્લાસ પામતી મૈત્રીવડે પવિત્ર બનેલા, સંભ્રમથી રહિત એવા પુરુષને કર્મો જાણે કે તેના પર ગુસ્સો આવ્યો ન હોય તે રીતે જ ત્યજી દે છે. ૯૯.

યોગશ્રદ્ધાલભો ચે તુ, નિત્યકર્મણ્યુદાસતે ।  
પ્રથમે મુખચુદ્ધીના-મુખચંચિનો હિ તે ॥ ૧૦૦ ॥

યોગના શ્રદ્ધાળુ એવા જે પુરુષો પોતાના, નિત્ય કૃત્યોમાં ઉદાસ બને છે તેઓ મુખ્ય બુદ્ધિવાળાઓમાં પ્રથમ છે અને તે ઉપાય ભ્રષ્ટ ધનારા છે. ૧૦૦.

પ્રાતિહાર્યમિયં ધત્તે, નિવૃત્તિર્નિર્વૃત્તિશ્રિયઃ ।

ય એવ રોચતેઽપુષ્યે, તાં સ એવ હિ પશ્યતિ ॥ ૧૦૧ ॥

આ નિવૃત્તિ તે મોક્ષલક્ષ્મીના દ્વારપાળપણને ભજે છે. તેને (નિવૃત્તિને) જે રુચે છે, તે જ તેને-મોક્ષલક્ષ્મીને જોઈ શકે છે. ૧૦૧.

અહો ! વર્ણિક્ષ્ણા કાપિ, મનસોઽલ્પ મહીયસી ।

નિવૃત્તિતુલ્યા ચેન, તુલિતં દીયતે સુખમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

આશ્ચર્ય છે કે, આ મનની વશિક્ષકલા કેવી મહાન છે ! કારણ કે તે નિવૃત્તિરૂપી ત્રાજવાથી તોથી તોલીને સુખ આપે છે. ૧૦૨.

સામ્વદિવ્યૌષધિસ્થેમ-મહિમ્ના નિહત્તક્રિયમ્ ।

કલ્યાણમયતાં ધત્તે, મનો હિ ઘટુ પારદમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

સામ્યરૂપી દિવ્ય ઔષધિની સ્થિરતાના માહાત્મ્યથી જેની ક્રિયા (ચંચલતારૂપી) હચાઈ ગઈ છે, એવો મનરૂપી પારો સંપૂર્ણ-સુવર્ણમયપણાને ધારણ કરે છે. ૧૦૩.

ભૂયાંસિ યાનિ શાસ્ત્રાણિ યાનિ સન્તિ મહાત્મનામ્ ।

ઇદં સામ્યશતં કિન્ચિદ્, તેષામઞ્ચલમઞ્ચતુ ॥ ૧૦૪ ॥

આ સામ્યશતક મહાપુરુષોએ રચેલાં ઘણાં બધાં જે શાસ્ત્રો છે તે શાસ્ત્રોના એક ભાગને પ્રાપ્ત કરો. ૧૦૪.

\* અહીં માત્રમેળ તત્ત્વવાયો નથી. છઠ્ઠો અક્ષર ગુરુ નથી.

(શાદૂર્લાવિક્ષોક્ષિતમ્)

ક્લેશાલેશમયાસ્ય નિર્ધરતાં ધ્યાતોઽપિ ચંદ્રોત્સા,  
સત્કલ્યાણમયલ્કમણી તન્મુલે યોગીન્દ્રમુજામુલામ્ ।

મોઽયં ભિન્નરસઃ સ્ફુટં સમરસો ભાવો મયા વ્યાકૃતઃ,  
શ્રીમાન્દ્ભુતવૈભવઃ સુખનસાસાનન્દઙ્ગીવાત્તવે ॥ ૧૦૫ ॥

શ્રીમત્ચન્દ્રકુલામ્બુજૈકતરણેઃ સત્કલંકિત્કાટલ્લી,  
સિંહસ્વાભયદેવસૂરિસુગુરોરધ્યાત્સાત્સર્વવિજ્યુષઃ ।

શિષ્યર્થોન કિમયત્કારિ વિજયપ્રાપ્ત્યેન સિંહેન ચ-  
ન્નત્વં સામ્યશતં તલ્લસુ સુહૃદ્વામુજાગરુકં હૃદિ ॥ ૧૦૬ ॥

ફલેશના આવેશનો ત્યાગ કરીને, સંપૂર્ણ રીતે ચિત્તવ્યે ધ્યાન કરાયેલો (એવો) પણ જે યોગીન્દ્રોની પુદ્ગલને ધારણ કરનારા આત્માઓને સુંદર કલ્યાણસપતા તુલત જ સમર્થ છે, તે આ સીમાવાળો અને અદ્ભૂત વૈભવવાળો સિદ્ધરસ જેવો સમરસભાવ, મેં સજ્જનોના આતંકને છુવાડવા માટે સ્પષ્ટરીતે કહ્યો છે. ૧૦૫.

શ્રીમાન્ અમ્બું જે ચન્દ્રકુલ, તે રૂપી કમલમાટે એક સૂર્ય પ્રમાણ, સુંદર તર્કવિદ્યારૂપી અરણ્યમાં સિંહ પ્રમાણ, અધ્યાત્મશાનનું સેવન કરનાર, સુગુરુ, શ્રીઅભયદેવસૂરિના શિષ્યલેશ વિજયસિંહે જે આ નવું સામ્યશતક બનાવ્યું, તે સહૃદય પુરુષોના હૃદયમાં ઉજાગર-દલા પેદા કરનારું ધામો. ૧૦૬.

## સમતાશતક

આ સમતાશતકના રચયિતા ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ છે. આ મહાપુરુષ જેન જગતમાં સારીરીતે પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ એક સમર્થશાસ્ત્રકાર તેમજ જૈનશાસ્ત્રનાં તત્ત્વોના સ્યાદ્દાદેશીથી રહસ્યોને પામેલા એક મહાપુરુષ છે. તેઓશ્રીએ સામ્યશતક ગ્રંથના આધારે ગુજરાતી પદ્યરૂપે આ શતકની રચના કરી છે.

આ ગ્રંથનો વિષય આત્મામાં સમલાય કેળવવો, સગહેષના પ્રસંગે પૂર્ણ મધ્યસ્થલાય રાખવો, વિષયોની દેયતા, રાગાદિનાં કટુકળો... વગેરે છે. ઉચ્ચકલાના મુમુક્ષુઓને આ અમૃતના ભોજન જેવું પાવેય છે.

આ મહાન ગ્રંથના પ્રકાશનમાં અમદાવાદ દશાપોરવાડ સોસાયટી, બંગલા નં-૬ ચાતુર્માસિ વિદ્યાજ્ઞાન પૂજ્ય સાધ્વીજી કેલારાત્રીજી મ. તથા પૂ. સાધ્વીજી પુષ્પચૂલાત્રીજી મ.ની શુભનિશ્ચામાં થયેલ જ્ઞાનખાતાની ઊપજમાંથી રૂ. ૫૦૦૧ અર્પણ કરી આરાધક બહેનોએ સુતમક્તિનો લાભ લીધો છે. એની અનુમોદના કરીએ છીએ.

બિ. પૂ.પં. પદ્યવિજયજી ગણિયાર  
જૈનગ્રંથમાળા ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ

## સમતાશતક

સમતા ગંગા મગનતા, ઉદાસીનતા જાત;  
ચિદાનંદ જયવંત હો, કેવલભ્યનુ પ્રભાત. ૧<sup>૦</sup>

સમતારૂપી ગંગામાં મગન રહેવાપણારૂપી ઉદાસીનતાથી ઉત્પન્ન થયેલ આત્મિક આનંદ, કે જે કેવલજ્ઞાનરૂપી સૂર્યના ઉદય પૂર્વેના પ્રભાત જેવો છે; તે જયવંત વર્તો. ૧

સકલ કલામાં સાર લાય, રહો દૂર ચિત્તિ એહ;  
અકલ યોગમાં<sup>૧</sup> સકલ, લય દેર બ્રહ્મ વિદેહ.<sup>૨</sup>

સંઘર્ષીય કલાઓમાં જો કોઈ સાર હોય તો તે લય છે. એ વાત તો બાજુએ રાખો પણ અકલ (નિષ્કલ) યોગમાં પણ તે સંપૂર્ણ લય બ્રહ્મજ્ઞાન આપે છે, કે જે આત્માને વિદેહ-દેહમુક્ત કરનાર છે. ૨

ચિદાનંદ વિધુડી કલા, અમૃતબીજ અનપાય;  
જાને કેવલ અનુભવી, કિનહી કહી ન જાય.<sup>૩</sup> ૩

૧. બિં. J. \* સંકેત J=જામનગર હરજી જૈનશાળાની પ્રત  
૨. દિહ. J. M.=ચુદિત "સામ્યશતક તથા સમાધિશતક

- સકલ અને નિષ્કલ યોગોની સમજાણિ આ પ્રમાણે છે :  
જે યોગ - પ્રક્રિયામાં શબ્દ ઉચ્ચારણવડે સમાપત્તિ સધાય તે સકલયોગ કહેવાય, અને જે પ્રક્રિયા કેવળ ભાવનાને આશ્રિત હોય અને તેનાવડે જો તમાપત્તિ સધાય તો તે નિષ્કલયોગ કહેવાય છે.

૩. જઈ J.

આત્મિક આનંદરૂપી ચન્દ્રમાની કલા એ અમૃતનું (મોક્ષનું) બીજ છે, તે કલા કદી નાશ પામતી નથી અને તે કલાનો જે આનંદ છે તે તે કેવલ અનુભવી જ જાણે છે. તે કોઈની આગળ કહી બતાવતો નથી. ૩

તો સી આશ્વ તાપ્તે, ઉપદાય કરન નિદાનં  
અરથનર્તુ તાકે વચન, અમૃતચિંતુ અનુમાન. ૪

તો પણ આશ્વના તાપનું ઉપશમન કરવામાં કારણભૂત, અમૃતનાં છાંટણાં સમા (અનુભવતાં) વચનોને હું વર્ષાકું છું. ૪  
ઉદાસીનતા પરિનયન, ગ્યા(ગ્યા)ન ધ્યા(ધ્યા)ન રંગરોલા  
અષ્ટ ભંગ મુનિ ! યોગજે, એકી અમુન નિચોલા. ૫

હે મુનિ ! ઉદાસીનતાવાની આત્મામાં પરિણતિ અને જ્ઞાનધ્યાનમાં એકતાનતા આ બે વસ્તુ અષ્ટ અંગવાળા યોગનો અમૃતભૂત નિચોડ છે. ૫

અનાસંગમતિ વિષયમે, રાગદેષજો છંદ,  
સહજભાવમે લીનતા, ઉદાસ્તાનતા ભેદ. ૬

વિયોગમાં અનાસકાત્યુદ્ધિ, રાગદેષને ઉદવાનો ઉદ્ધમ, સહજ  
સ્વભાવમાં કયલીનપદ્ધું - આ બધા ઉદાસીનતાના જ ભેદ છે. ૬

તાજે કરન અમમાત, તારે<sup>૧૦</sup> મન વિસરામ,  
કરે સાધુ આનંદવન, કીવલ આતમદામ. ૭

તે ઉદાસીનતા ક્ષાન્ધવામાં કારણભૂત ગિર્ગમપદ્ધું છે. તેમાં, આનંદવન (આનંદમાં મસ્ત) મુનિ પોતાના મનની વિશ્રાન્તિ કરે છે જેથી આત્મામાં રમણ કરતો થાય છે. ૭

મમતા ચિર સુખ શાકિની, નિરમમતા સુખ મૂલ;  
મમતા શિવ પ્રતિકૂલ છે,<sup>૯</sup> નિરમમતા અનુકૂલ. ૮

મમતા એ સ્થિર સુખનો નાશ કરવા માટે શાકિની તુલ્ય છે જ્યારે નિર્મમતા એ (સ્થિર) સુખનું મૂલ છે. મમતા તે મોશ્રમાર્ગથી પ્રતિકૂલ છે, જ્યારે નિર્મમતા તે અનુકૂળ છે. ૮

મમતા વિષ મૂર્છિત<sup>૧૦</sup> ભયે, અંતરંગ ગુન વૃંદ;  
જાગે<sup>૧૦</sup> ભાવિ વિરાગતા, લગન અમૃતકે ભુંદ. ૯

મમતારૂપી વિષથી મૂર્છિત થયેલા આત્મરિક ગુણોના સમૂહો, વિરાગભાવરૂપી અમૃતના ચિન્દુઓ તેના પર પડતાં જ જાગી ઊઠે છે. ૯

પર(રિ)ખતિ વિષય વિરાગતા, ભવતર<sup>૧૧</sup> મૂલકુઠાર;

તા આગે<sup>૧૨</sup> ક્યું<sup>૧૩</sup> કરિ રહે, મમતા ભેલિ પ્રચાર. ૧૦

વિષયોના વિરાગની આત્મામાં પરિણતિ તે સંસારરૂપી વૃક્ષના મૂલમાં કુદાડો છે. તે કુદાડા આગળ (કે જ્યાં મોટાં મોટાં વૃક્ષો ઊભડી જાય ત્યાં) મમતારૂપી વેલડીનો ફેલાવો કેવી રીતે રહી શકે? ૧૦

હહા ! મોહડી વાસના, બુધકુ<sup>૧૪</sup> સી પ્રતિકૂલ;  
યા કેવલ શુભઅંધતા, અહંકારકો મૂલ. ૧૧

બેદની વાત છે, કે મોહની વાસના પંડિતજનને પણ પ્રતિકૂળ માર્ગે લઈ જાય છે. મોહના યોગે જ્ઞાન પણ તેમને અંધ કરે છે

૭ હં. J. ૮ મૂરછિત, J. ૯ ભયે, J. ૧૦ જાગિ. J. ૦૧૧ તરે  
M. ૧૨ આગે J. ૧૩ હિંદ J. ૧૪ બુધકું. J.

અને અહંકાર વધારનારું થાય છે. ૧૧

મોહ તિમિર મનમે<sup>૧૧</sup> જગિ (ગે), યાકે ઉદય અછેહ;  
અંધકાર પરિનામ છે, શુતકે નામે<sup>૧૨</sup> તેહ. ૧૨

જેનો ઉદય થતાં મનમાં મોહરૂપી અંધકાર જાગે તે શુત નથી  
પણ શુતના નામે અંધકારનો પરિણામ છે. ૧૨<sup>૧૧</sup>

કરે<sup>૧૩</sup> મૂઢમતિ પુરુષકું, શુત ભી મહ ભય રોષ.

જ્યું<sup>૧૪</sup> રોગીકું ખીર ધૃત, સંનિપાતકો પોષ. ૧૩

જેમ રોગી માણસને ખીર અને ઘી સંનિપાત વધારવા માટે  
થાય છે, તેમ મૂઢ બુદ્ધિવાળા પુરુષને શુત (જ્ઞાન) પણ મઠ, ભય  
અને રોષની વૃદ્ધિ કરનારું થાય છે. ૧૩

ટાલે<sup>૧૫</sup> દાહ તૃષા હરે,<sup>૧૬</sup> ગાલે<sup>૧૭</sup> મમતા પંક;

લહરી<sup>૧૮</sup> ભાવ વિરાગકી, તાકો ભજો નિસંક. ૧૪

વિરાગ ભાવ (રૂપી જલ)ની લહેર (કોષ રૂપી) દાહને ટાળે  
છે, (વિષયરૂપી) તૃષાને દૂર કરે છે અને મમતારૂપી કાદવને સાફ  
કરે છે. તેથી શંકરહિતપણે તેનું સેવન કરો. ૧૪

૧૫ મનમિ. J ૧૬ નામિ. J.૧૭ કરિ. J.૧૮ જિ.ઉ. J.

\* સરખાલો :

તત્ત્વાગમેવ ન ભવતિ યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ તમણાઃ ।

તમણઃ કુતોઽસ્તિ શાન્તિદિગ્ગકરિકરણાગ્રતઃ સ્વાતુમ્ ॥૧૧॥

જે ઉદય પામતાં રાગનો સમૂહ ખીલી ઊઠે તે જ્ઞાન જ હોઈ શકતું નથી.  
સૂર્યનાં કિરણો પ્રકાશી ઊઠે અને અંધકાર રહે એ બની શકે ખરું ?

૧૯ ટાલિ. J.૨૦ હરિ. J. ૨૧ ગાલિ. J.૨૨ લહરિ. M.

રાગભુજંગમ વિષ હરન, ધારો મંત્ર વિવેક;  
ભવવન મૂલ ઉછેદકું, વિલસે<sup>૧૯</sup> યાકી ટેક. ૧૫

રાગરૂપી સર્પનું વિષ દૂર કરવા માટે વિવેકરૂપી મંત્રને મનમાં  
ધારો. એ વિવેક સંસારરૂપી વનનું મૂલ છેદી નાખવા માટે સમર્થ  
છે. ૧૫

રવિ<sup>૨૦</sup> દૃજો તીજો<sup>૨૧</sup> નયન, અંતર ભાવ પ્રકાસ.<sup>૨૨</sup>

કરો ધંધ સવિ<sup>૨૩</sup> પરિહરી, એક વિવેક અભ્યાસ. ૧૬

આંતરિક ભાવોને પ્રકાશિત કરનાર બીજા સૂર્ય જેવો અને ત્રીજા  
નેત્ર જેવો એક વિવેક જ છે, માટે બધી જ પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરી,  
એક વિવેકને મેળવવાનો જ અભ્યાસ કરો. ૧૬

પ્રશમ<sup>૨૪</sup> પુષ્કરાવતકે, વરસત<sup>૨૫</sup> હરખ વિશાલ;

દેખ હુતાશ<sup>૨૬</sup> ખુઝાઈ, ચિંતા જાલ જટાલ. ૧૭

ચિન્તાઓરૂપી જ્વાળાઓથી વ્યાપ્ત એવા દેખરૂપી અગ્નિને  
પ્રશમરૂપી પુષ્કરાવર્તમેઘની વૃષ્ટિથી વિશાલ હર્ષપૂર્વક ખુઝાવવો  
જોઈએ. ૧૭

કિનકે વશ ભવવાસના, હોલે<sup>૨૭</sup> વેશા ધૂત;

મુનિ ભી<sup>૨૮</sup> જિનકે બશ ભયે, હાવિ ભાવિ અવધૂત. ૧૮

અવધૂત એવા મુનિઓ પણ જેના હાંવભાવથી વશ થઈ જાય  
છે, એવી ધૂત વેશ્યા જેવી ભવની વાસના-સંસારની વાસના કોને  
વશ થાય ? ૧૮

૨૩. વિલાસિ. J. ૨૪ રવી. M ૨૫ ત્રીજો M ૨૬ પ્રગાસ. J. ૨૭

૨૮. M. ૨૮ પ્રથમ M. ૨૯. વરખનિ. J. ૩૦ હુતાશ. M. ૩૧. હોલિ.

J. ૩૨ ભિ. J.

કુબલું ભવકી વાસના, જાગે<sup>૨૦</sup> મોહ નિદાન;  
તબલું રહે<sup>૨૧</sup> ન લોકકું, નિરમમ ભાવ પ્રધાન. ૧૮

મોહના હેતુભૂત ભવની વાસના જ્યાંસુધી હોય ત્યાંસુધી શ્રેષ્ઠ એલો નિર્મમભાવ - મચતાના ત્યાગરૂપી ભાવલોકને રચતો નથી. ૧૯

વિષમ<sup>૨૨</sup> તાપ ભવવાસના, ત્રિવિધ દોષકો જોર;  
પ્રગટે<sup>૨૩</sup> યાકી પ્રબલતા, ક્વાથ ક્યાએ<sup>૨૦</sup> ધોર. ૨૦

ભવની વાસના તે વિષમ જ્વર છે. જેમાં ત્રિદોષનું જોર હોય છે અને તેમાં ધોર એવા ક્યાયોનો ક્વાથ ભવતાં તે પ્રબલ બને છે. ૨૦

તાતે<sup>૨૪</sup> દુષ્ટ ક્યાય કે, છેદ<sup>૨૫</sup> હેત નિજ ચિત્ત;<sup>૨૦</sup>  
ધરો એહ શુભવાસના, સહજ ભાવમે<sup>૨૬</sup> નિત્ત<sup>૨૧</sup>. ૨૧

હે ચિત્ર ! તેથી દુષ્ટ ક્યાયોના છેદ માટે પોતાના ચિત્તમાં આ શુભવાસના, સહજ ભાવે ધારણ કરો. ૨૧

સિદ્ધ ઔષધિ ઈક બિમા,<sup>૨૭</sup> તાકો કરો પ્રયોગ;  
જ્યુ<sup>૨૮</sup> મિટિજાયે<sup>૨૯</sup> મોહ ઘર, વિષમ કોષ જ્વર રોગ. ૨૨

આ માટે સિદ્ધ ઔષધિ કોઈપણ હોય તો તે એક જમા છે. તેનો તમે પ્રયોગ કરો, જેથી મોહના ઘર જેવો, વિષમ કોષ જ્વર નામનો રોગ ચાલ્યો જાય. ૨૨

૩૩ જાગિ. J. ૩૪ રુચિ. J ૩૫ વિષમ. M. ૩૬ પ્રકટિ. J. ૩૭  
કપર્ડ. J. ૩૮ તાતે. J. ૩૯ જેદે. M. ૪૦ ચિતિ. J. ૪૧. ભાવર્મિ. J.  
૪૨ ચિતિ. J. ૪૩ જમા. M. ૪૪ જિર્ડ. J. ૪૫ જાઈ. J.

ચેતન કો<sup>૨૬</sup> કોમલ લલિત, ચિદાનંદગય દેહ;  
સૂક ભૂક જૂર<sup>૨૭</sup> જાત હે, કોષ કૂકર્તિ તેહ. ૨૩

આ આત્માનો કોમલ, સુંદર અને ચિદાનંદરૂપ દેહ કોષને લીધે શુષ્ક, ભૂખ્યો અને જર્જરિત થઈ જાય છે. ૨૩

જમાસાર<sup>૨૮</sup> ચંદન રશે<sup>૨૯</sup> સીંચો ચિત્ત પવિત્ત<sup>૩૦</sup>;  
દયાવેલ મંડપ તલે<sup>૩૧</sup>, રસો લહો શુભ ભિત્ત. ૨૪

હે ચિત્રો ! પવિત્ર એવી દયારૂપી વેલડીના મંડપ તળે રહીને જમારૂપી શેષ્ટ ચંદનના રસથી ચિત્તને સિંગન કરો અને શુભને પામો. ૨૪

યાકો ભાજે શમ<sup>૩૨</sup> વધૂ, બિમા<sup>૩૩</sup> સહજમે જોર;  
કોષ જોષ<sup>૩૪</sup> કિર્ક કરિ કરિ, સો અપનો બલ સોર. ૨૫

જેને શમરૂપી પતિની, પત્ની જમારૂપી સી સહજમાં જોરપૂર્વક પછાડી નાબે છે, તે કોષરૂપી યોદ્ધા પોતાના ખલની જાહેરાત શું જાહેર કરતો હશે ? ૨૫

હેત ખેદ વરજિત બિમા,<sup>૩૫</sup> ખેદ રહિત સુખસાજ;  
ઈનમેં નહિ<sup>૩૬</sup> સંદેહ કછુ, કારન સરિખો કાજ. ૨૬

જમા ખેદ વિનાની છે (અટલે કે તેને કારણ કરવામાં કશું કષ્ટ નથી પડતું) તેથી તે ખેદ વિનાના સુખને ઉત્પન્ન કરે છે એ વાતમાં કશો જ સંદેહ નથી. કારણ કે, કારણને અનુસાર કાર્ય હોય છે. ૨૬

૪૬ ચેતનકું. M. ૪૭ દુરિ. M. ૪૮ વિષસાર. J. ૪૯ રસે J. ૫૦ સિંચો  
હદય પવિત J. ૫૧ તલિ. J. ૫૨ જમ. J. ૫૩ જમા. M. ૫૪ યોષ. M.  
૫૫ વર્જિત જમા. M. ૫૬ ઈનચિ નહી. J.

પરબત<sup>૨૦</sup> ગરબ શિકર ચડ્યો<sup>૨૧</sup>, ગુરુકું ભી લયુ રૂપ;  
કહિ તિહી<sup>૨૨</sup> અચરજ કિશ્યો ? કથન ગ્યાન અનુરૂપ. ૨૭

ગર્વરૂપી પર્વતના શિખર પર ચઢેલો પ્રાણી ગુરુઓને પણ લયુ સ્વરૂપે કહે (ગણાવે) તેમાં શું અચરજ છે ? કારણ કે - કથન જ્ઞાનને અનુરૂપ હોય છે. ૨૭

આઠ શિખર ગિરિરાજ કે, ઠામે<sup>૨૩</sup> વિમલાલોક;  
તો પ્રકાશ સુખ ક્યું લહે ? વિષમ માનવશ લોક. ૨૮

માનરૂપી ગિરિરાજના આઠ શિખર જ્ઞાનના નિર્મળ પ્રકાશને રોકે છે. તેથી વિષમ એવા માનને વશ એવો લોક, પ્રકાશનું સુખ કેવી રીતે પામે ? અર્થાત્ ન પામે. ૨૮

માન મહીધર છેદ તું, કર(રિ) મૃદુતા પવિધાત;  
જ્યું સુખ મારગ સરલતા, હોવિ ચિત્ત વિખ્યાત. ૨૯

નમ્રતારૂપી વજ્રનો ઘાત કરી તું માનરૂપી મહીધરને છેદી નાખ, જેથી સરલતારૂપી સુખનો માર્ગ તારા ચિત્તમાં પ્રતિષ્ઠા પામે-સ્થિર થાય. ૨૯

મૃદુતા કોમલ કમલથે<sup>૨૪</sup>, વજ્રસાર અહંકાર;  
છેદત હે<sup>૨૫</sup> ઈક પલકમે<sup>૨૬</sup>, અચરજ એહ આપાર. ૩૦

નમ્રતા તે કમલથીય કોમલ છે અને અહંકાર વજ્ર જેવો કઠિન છે. છતાંય, તે નમ્રતા એક પલકારામાં અહંકારને છેદી નાખે છે. આ મહા આશ્ચર્ય છે. ૩૦

૫૭ પર્વત M. ૫૮-ચહો. J. ૫૯ કહે તહાં. M. ૬૦ ઠામે. J. ૬૧ કમલ  
થે. J. ૬૨ હે J. ૬૩ પલક મે. J.

વિકસિત માયા બલિ ઘર<sup>૨૭</sup>, ભવ અટવી કે બીચ<sup>૨૮</sup>;  
સોવત હે નિત મૂઠ નર, નયન ગ્યાન કે મીચ<sup>૨૯</sup>. ૩૧

ભવઅટવીની વચમાં જ્યાં વિકસિત એવી માયારૂપી વેલડીનું ઘર છે, ત્યાં મૂઠ પુરુષ પોતાના શાનરૂપી નયનોને મીચીને હંમેશા સૂઈ જાય છે. ૩૧

કોમલતા બાહિર ઘરત, કરત વકગતિ ચાર;  
માયા સાપિણિ જગ ડસે<sup>૩૦</sup>, ગ્રસે<sup>૩૧</sup> સકલ ગુનસાર. ૩૨

બહાર કોમલતાને ધારણ કરતી અને વકગતિને આચરતી માયારૂપી સાપણ જગતને ડસે છે અને તેમના સકલ ગુણોના સારને ગ્રસે છે. ૩૨

તાકે નિગ્રહ કરનકું, કરો જુ<sup>૩૨</sup> ચિત્ત<sup>૩૩</sup> વિચાર;  
સમરો ઋજુતા જંગુલી, પાઠસિદ્ધ નિરધાર. ૩૩

તે (સર્પિણી)નો નિગ્રહ કરવા માટે જો ચિત્તમાં વિચાર કરતા હોય તો પાઠ કરવા માગથી નિઃશંકરીતે સિદ્ધ થનારી તે ઋજુતારૂપી જંગુલીવિધાનું સ્મરણ કરો. ૩૩

લોભ મહાતરુ સિર<sup>૩૪</sup> ચઢી, બઢી જુ<sup>૩૫</sup> તિસના વેલિ;  
ખેદ કુસુમ વિકસિત ભઈ, ફલે દુઃખ રિહ<sup>૩૬</sup> મેલિ. ૩૪

લોભરૂપી મહાન વૃક્ષના મસ્તક પર ચઢી તૃષ્ણારૂપી વેલડી વૃદ્ધિ પામે છે. તે ખેદરૂપી પુષ્પોથી વિકસિત થાય છે અને દુઃખોથી તે સદા ફળે છે - એટલે દુઃખોરૂપી ફળોને તે સદાકાલ - બારેમાસ આપે છે. ૩૪

૬૪ ઘટ. J. ૬૫ ભીચિ J. ૬૬ હે નિતુ J. ૬૭ મીચિ. J. ૬૮ ડસિ.  
J. ૬૯ ચસી J. ૭૦ જ્યું. M. ૭૧ ચિત્તિ. J. ૭૨ ચીર. M. ૭૩ જ્યું.  
M. ૭૪ રિતુ. M.

લોભ મેઘ ઉચ્ચત ભયે, પાપ પંક બહુ હોતઃ  
ધરમ હંસ રતિ નહુ બઢે, રહે ન ગ્યાંન ઉદ્યોત. ૩૫

લોભરૂપી મેઘ ઉચ્ચત ઘર્તા-આકાશમાં ચડી આવતાં પાપરૂપી કીચક ઘણો થાય છે. તે સમયે ધર્મરૂપી હંસ રતિ-આનંદ પામતા નથી અને જ્ઞાનનો ઉદ્યોત પણ રહેતો નથી. ૩૫

આગર સખલી દોષકો, ગુન ધનકો બડથોરઃ  
વ્યસન બેચિકો કંઠ હે, લોભ પાસ ચિહ્નું ઓર. ૩૬

લોભ વધા જ દોષોની ખાણ, ગુણરૂપી ધનનો મોટો ચોર અને કાર્યરૂપી ચેલકીનો કંઠ છે. આ લોભનો પાશ-કંસો ચારે તરફ ફેલાયેલ છે. ૩૬

કોઈ સયંભૂરમનકો, જે નર પાવઈ<sup>૯૯</sup> પારઃ  
સો ભી લોભસમુદકો, લહે<sup>૯૯</sup> ન મધ્યપચાર. ૩૭

જે કોઈ મનુષ્ય સયંભૂરમણસમુદ્રનો પાર પામે છે. તે પણ લોભરૂપી સમુદ્રના મધ્યભાગને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ૩૭

મનસંતોષ અગસ્તિહું, તોડે શોષ નિમિત્તઃ  
નિતુ સેવો જિનિ<sup>૯૯</sup> સો કિયો<sup>૯૯</sup>, નિજ જલ અંજલિ મિત્ત. ૩૮

તેના - તે લોભસમુદ્રના શોષણ માટે જેણે સમુદ્રને પોતાના હાંધની અંજલિ માન કર્યો છે એવા મન સંતોષરૂપી અગસ્તિને નિત્ય સેવો. ૩૮

૩૫ પ વે. M. ૭૬ લ્હ. J. ૭૭ છનિ. M. ૭૮ કિઠ. J.

યાકી લાલગિ હું કિરે<sup>૯૯</sup>, ચિત ! ઈત ઉત કમ્બોલ<sup>૯૯</sup>;  
તા લાલગિ બિદિ જાત ઘટ, પ્રકરિં સુખ રંગરોલ. ૩૯

હે ચિત ! જેની લાલચે તું આમનેમ આમડોળ ચઈને કરે છે તે લાલચ (અંતરમાંથી) મટી કરતાં-નહત વાને અંતરમાં રંગરોલ સુખ પ્રગટે છે. ૩૯

ધન માનવ ગિરિમુતિકા, કિરા મુઠ દુરધ્યવનઃ  
અપય પ્રજાનો ધ્યાંનકો, લોભે<sup>૯૯</sup> ન સુખ નિધાન. ૪૦

મુઠ પુરુષ પદ્મિકાની ચાટીને ધન માનીને દુર્ધ્યાનમાં ભ્યા કરે છે પણ જે સુખનું કારણ છે તે જ્ઞાનનો અણપ અણનો (જે પોતાની પાસે છે) તેને તે ઓળખતો નથી. ૪૦

હોત ન વિજય કપાયકો, ચિનુ ઈન્દ્રિય ચરિ<sup>૯૯</sup> ઠીનઃ  
તોતે ઈન્દ્રી<sup>૯૯</sup> વથા કરે, સાયુ સહજ ગુણલીન<sup>૯૯</sup>. ૪૧

ઈન્દ્રિયોને વશ કર્યા વિના કપાયોનો વિજય થતો નથી તેથી સહજ ગુણોમાં લીન બનેલા સાધુપુરુષે ઈન્દ્રિયોને વશ કરવી ઓઈએ. ૪૧

આપિ કાજિ<sup>૯૯</sup> પરસુખ હરે, ધરે ન કોલ્સુન પ્રીતિ,  
ઈન્દ્રિય દુરજન પરિ દહૈ, વહૈ ન ધર્મ ન નીતિ. ૪૨

પોતાના સ્વાર્થમાટે પારકાનું સુખ હરનાર અને કોઈથી પણ પ્રેમ ન રાખનાર એવી ઈન્દ્રિયો દુર્જનની માફક પ્રાણીઓને બાળે છે અને ધર્મ કે નીતિને ધારણ કરતી જ નથી. ૪૨

૩૯ તું રીચી. J. ૮૦ ચિતે તું કમ્બોલ M. ૮૧ લકિ. J. ૮૨ વલ.  
M. ૮૩ ઈન્દ્રિય. M. ૮૪ સહિત સુખ ઓન. J. ૮૫ અણ કાજ. M.  
૮૬ કોસું M.

અથવા દુરજન થીં બુરે, ઈહ પરભવ દુઃખકાર,  
ઈન્દ્રિય દુરજન દેતુ છે, ઈહ ભવિ દુઃખ ઈકવાર. ૪૩

અથવા તો ઈન્દ્રિયો દુર્જનોથી પણ ખરાબ છે, કારણ કે - તે  
આ ભવ અને પરભવમાં દુઃખ આપે છે; જ્યારે દુર્જનો તો આ ભવમાં  
એક જ વાર દુઃખ આપે છે. ૪૩

નયન ફરસ જનુ તનુ લગે, દહિલો દ્રષ્ટિવિષ સાપ,  
તિનસું ભી પાપી વિષેલો, સુમરે કરિલો, સંતાપ. ૪૪

પોતાનાં નેત્રોનો-દટ્ટિનો સ્પર્શ ગ્રાણીના શરીરને લાગે ત્યારે જ  
દટ્ટિવિષ સર્પ તેને બાળે છે; જ્યારે તેનાથી પણ પાપી એવા વિષયો  
સ્મરણ કરવા માત્રથી સંતાપ કરાવે છે - બાળે છે. ૪૪

ઈચ્છાચારીલો વિષયમો, ફિરતે ઈન્દ્રિય ગ્રામ,  
બશ કીજે પગમો ધરી, યંત્ર બ્યાન પરિણામ. ૪૫

વિષયોમાં સ્વેચ્છાથી કરતા ઈન્દ્રિયોના સમૂહને જ્ઞાન પરિણામરૂપી  
યંત્ર પગમાં ધારણ કરીને વશ કરવો જોઈએ. ૪૫

ઉનમારગામી અસભ, ઈન્દ્રિય ચપલ તુરંગ,  
ખેંચીલા નરગ અરણ્યમો, વિઈ જાઈ નિજ સંગ. ૪૬

ઉન્માર્ગે ચાલનારા અને કાબૂમાં ન રહેનારા ઈન્દ્રિયોરૂપી ચપલ  
અથો પ્રાણીને ખેંચીને (પોતાના સંગથી) નરકરૂપી અરણ્યમાં -  
જંગલમાં લઈ જાય છે. ૪૬

જે નજીક હે શ્રમરહિત, આપહી (હિ) મેં સુખ રાજ,  
બાધત હે તાકું કરન, આપ અરથ કે કાજ. ૪૭

જે સુખ નજીક છે, જેને મેળવવામાં કશો શ્રમ નથી પડતો,  
જે પોતાના આત્મામાં જ છે, તે સુખને કેવળ પોતાના સ્વાર્થ માટે  
ઈન્દ્રિયો રોકે છે. ૪૭

અંતરંગ રિપુ કટક ભટ, સેનાનીલો બલવંત,  
ઈન્દ્રિય ખિનુમેલો હરત હે, શુતબલ અતુલ અનંત. ૪૮

અંતરંગ દુશ્મનોના સુભટોમાં બલવાન એવો ઈન્દ્રિય સેનાપતિ  
શણવારમાં અતુલ અને અનંત એવા પણ શુતના સૈન્યને ભગાડી  
મૂકે છે. ૪૮

અનિયત ચંચલ કરણ હય, પદપ્રવાહરજપૂર,  
આશાઘાટક કરતુ હે, તત્ત્વદષ્ટિ બલ દૂરલો. ૪૯

કાબૂમાં તહીં રહેનારા, ચપલ, ઈન્દ્રિયોરૂપી અશોનાં પગલાં  
પડવાથી ઊડેલ રજનો સમૂહ કે જે દિશાઓને ટાંકી દે છે, તે બલપૂર્વક  
તત્ત્વદષ્ટિને દૂર કરે છે. ૪૯

પંચ બાણ ઈન્દ્રિય કરી, કામ સુભટ જગ છતિ,  
સબકે સિરિલો પગ દેતુ હે, ગણેલો ન કોણું ભીતિ. ૫૦

કામસુભટ પાંચ ઈન્દ્રિયોને પાંચ બાણ બનાવીને જગતને છતી  
લઈ સર્વના મસ્તક પર પગ મૂકે છે અને કોઈથી ભય રાખતો  
નથી. ૫૦

વીર પંચ ઈન્દ્રિય લક્ષી, કામ નૃપતિ ભદ્રવંત, કહેલું ન સંખ્યા પૂરણી, સુખદ શંક્રિકી તંત. ૫૧

બદ્રવંત એવો કામ નૃપતિ પાંચ ઈન્દ્રિયોરૂપી વીરોને મેળવ્યા પછી શ્રીજા સુભદોની શ્રેણીની પરંપરાવડે સંખ્યા પૂરવણી કરતો નથી. ૫૧

દુઃખા સખદિલું સુખ વિષયકો, કરમ વ્યાધિ પ્રતિકાર, તારું મનમથ સુખ કહેલું, પૂરત જગાલું દુઃખકાર. ૫૨

વિષયનાં સર્વ સુખો તે દુઃખ છે, કર્મરૂપી વ્યાધિના પ્રતિકાર સમાન છે, તેને કામદેવ સુખ તરીકે મનાવે છે, ખરેખર ! જગતને દુઃખ આપનારો તે પૂતું છે. ૫૨

ઠગે કામકે સુખ ભિન્ને, પાઈ વિષયકે ભીખ, સહજ રાજ પાલવ નહીંજા, ધર્મી ન સદ્ગુણ સીખાલું. ૫૩

વિષયોની ભીખ પ્રાપ્ત કરીને તેને સુખ મનાવતો કામ લોકોને ઠગે છે, છતાં મૂર્ખ મનુષ્યો પોતાના આંતરિક રાજ્યને પ્રાપ્ત કરતા નથી અને તેમને સદ્ગુણની શિખામણ પણ લાગતી નથી. ૫૩

અપ્રમાદ પવિ દંડવિલું, કરીલું મોહ ચક્રચૂરલું, શાત્રી આતમપદ લહે, ચિદાનંદ ભરપૂર. ૫૪

શાત્રી પુત્રપ પ્રમાદન્યાગરૂપી વજ્રદંડથી મોહને ચક્રચૂર કરી જ્ઞાન અને આનંદથી ભરપૂર એવા આત્મપદને (મોક્ષને) પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૪

M. ૯૬ અશિ. M. J. ૯૭ કહિ. J. ૯૮ સખદી. J. ૯૯ કહિ. J. ૧૦૦ પૂર્વ જગન. M. ૧૦૧ નહિ M. ૧૦૨ સીખ. M. ૧૦૩ દંડલ M. ૧૦૪ કરે. J. ૧૦૫ ચક્રચૂર. M.

યાકેલું રાજ વિચારમું, અબલા એક પ્રધાન, સો ચાહત હે જ્ઞાનજય, કેસેલું કામ અયાન. ૫૫

જેને પોતાના રાજ્યની વિચારણામાં સ્ત્રી જ માત્ર પ્રધાન છે તે અજ્ઞાની એવો કામદેવ, કેવી રીતે જ્ઞાન ઉપર જ્ય મેળવવા ઈચ્છતો હશે ? ૫૫

ઉરભાન્તિ મિટિ જાત હે, પ્રગટત ગ્યાંન ઉદ્યોત, ગ્યાનીકુંભિ વિષયભ્રમ, દિસાલું મોહ સમ હોત. ૫૬

(વટેમાર્ગને) દિશાનો ભ્રમ થાય ત્યારે જેમ ઊલટી દિશા સાચી લાગે છે, તે પ્રમાણે જ જ્ઞાનીને વિષયનો ભ્રમ થતાં થાય છે; પરંતુ જ્યારે જ્ઞાનનો પ્રકાશ પ્રગટે છે ત્યારે હૃદયની ભ્રાંતિનું નિવારણ થાય છે. ૫૬

દાખેલું આપ વિલાસ કરિ, જૂટેકું ભી સાર્ય, ઈન્દ્રજાલ પરિલું કામિની, તાસુ તૂલું મત રાય. ૫૭

ઈન્દ્રજાલની માકક પોતાના વિલાસોથી જે જૂઠાને પણ સાચું કરી બતાવે છે તે કામિનીમાં તું રાય નહિ. ૫૭

હસિત દૂલ પલ્લવ અધર, દુગ્ય ફલ કટિન વિશાલમ, પ્રિયા દેખી મતિ રાચિ તૂલું, યા વિષયેવિલું રસાલ. ૫૮

હસિત દૂલ પલ્લવ અધર, તેના અધર તે પાંદડાં છે, તેનાં વિશાલ અને કઠણ સ્તનો તે ફળ છે; એમ માનીને, સ્ત્રીને દેખીને તું તેમાં આનંદ ન માન, કારણ કે - આ રસવાળી વિષયની વેલડી છે. ૫૮

૧૧૬ જહે. M. ૧૦૭ કૈસિ. J. ૧૦૮ નિશા. J. ૧૦૯ અશિ. J. ૧૧૦ પરે. M. ૧૧૧ ડું. M. ૧૧૨ ભિક્ષ. J. ૧૧૩ મત રાય ડું. M. ૧૧૪ દેવી. M.

ચરમ મહિત હે કામિની, ભાજન મૂત્ર<sup>૧૧૧</sup> પુરીષ,  
કામ ક્રીટ આકુલ સદા, પરિહર<sup>૧૧૨</sup> સુનિ ગુરુ સીખ<sup>૧૧૩</sup>. ૫૯  
કામિની એ ચામડાથી મહેલું મૂત્ર અને વિષ્ટાનું ભાજન છે અને તે કામરૂપી કીડાથી સદા ભરેલું છે. ગુરુની શિખામણ સાંભળી તું તેનો પરિહાર કર. ૫૯

વિષે<sup>૧૧૪</sup> ત્યજિ<sup>૧૧૫</sup> સૌ સભ ત્યજિ<sup>૧૧૬</sup>, પાતક<sup>૧૧૭</sup> દોષ વિતાન,  
જલધિ તરત નવિ ક્યું<sup>૧૧૮</sup> તરેઈ, તટિની ગંગ સમાન. ૬૦  
પાપો અને દોષોનો વિસ્તાર કરનારા વિષયોને જે ત્યજે છે, તે બધું જ ત્યજી શકે છે. જે માણસ સમુદ્રને તરી જાય તે ગંગા જેવી નદીઓને કેમ ન તરે ? ૬૦

ચાટે નિજ લાલાભિલિત, શુષ્ક અસ્થિ<sup>૧૧૯</sup> જ્યું શ્યાન,  
તેસે<sup>૧૨૦</sup> રાયે વિષયમેં, જડ નિજ રુચિ<sup>૧૨૧</sup> અનુમાન. ૬૧

જેમ શ્યાન પોતાની લાળથી વ્યામ શુષ્ક હાડકાને ચાટે છે અને તેમાં રાયે છે; તેમ જડ પ્રાણી પોતાની રુચિના અનુમાનથી વિષયોમાં રાયે છે. ૬૧

ભૂષન બહુત<sup>૧૨૨</sup> બનાવતે, ચંદન ચરચત દેહ,  
વંચત આપ હી આપકું, જડ ધરિ<sup>૧૨૩</sup> પુદ્ગલનેહ. ૬૨

જડ પ્રાણીઓ પુદ્ગલપર - શરીરપર સ્નેહ ધારણ કરીને ઘણાં ઘણાં આભૂષણો બનાવે છે, ચંદનથી દેહને સજાવે છે અને તેમ કરી પોતાની જાતે જ પોતાને ઠગે છે. ૬૨

૧૧૫ મૂત. M. ૧૧૫ M. પુરીષ. M. ૧૧૬ પરિહરી. J. ૧૧૭ શીખ M.  
૧૧૮ વિષય. M. ૧૧૯ ત. J. M. ૧૨૦ ત. J. M. ૧૨૧ પાતક. M. ૧૨૨  
નવિ ક્વં. J. ૧૨૩ હાડ M. ૧૨૪ તિલિ. J. ૧૨૫ રૂચી M. ૧૨૬ બહુ  
M. ૧૨૭ ધરી. M.

દુરદમ<sup>૧૨૪</sup> મનકે જય કિયે, ઈન્દ્રિય જય<sup>૧૨૫</sup> સુખ હોત,  
તાતે મનજય કરણકું, કરો વિચાર ઉદ્યોત. ૬૩

પ્રથમ દુર્દમ એવા મનનો જય કરવાથી જ ઈન્દ્રિયોનો જય સુખે કરી શકાય છે, માટે મનનો જય કરવા વિચારોનો ઉદ્યોત કરો-સુંદર વિચાર કરો. ૬૩

વિષયગ્રામકી સીમમે<sup>૧૨૬</sup>, ઈચ્છાચારિ ચરંત,  
જિનઆના અંકુશ કરી, મન ગજ ભસ કર<sup>૧૨૭</sup> સંત. ૬૪

હે સંતો ! વિષયોરૂપી ગામના સીમાડામાં ઈચ્છાનુસારે કરતા મનરૂપી હાથીને શ્રીજિનની આજારૂપી અંકુશથી વશ કરો. ૬૪

એક ભાવ મન પોંનકો, જુઠ<sup>૧૨૮</sup> કહે ગ્રંથકાર,  
યાતે પવનહિતે<sup>૧૨૯</sup> અધિક, હોત ચિતકો ચાર. ૬૫

મન અને પવનનું એકત્વ છે એવું જે ગ્રંથકારો કહે છે તે જૂઠું કહે છે કારણ કે ચિત્તનો ચાર-તેની ગતિ-પવનથી પછા અધિક છે. ૬૫

જામેં રાયે<sup>૧૩૦</sup> તાહિમેં, બિરચે (તે) કરિ<sup>૧૩૧</sup> ચિત ચાર,  
ઈષ્ટ અનિષ્ટ ન વિષયકો, પું નિહયે<sup>૧૩૨</sup> નિરધાર. ૬૬

જેમાં મન રાયે છે તેમાં જ મન વિરક્ત થાય છે. તેથી વિષયો ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ નથી પરંતુ ચિત્તની ભાવના ઈષ્ટ અનિષ્ટ છે. એ તું નિશ્ચયપૂર્વક માન. ૬૬

૧૨૮ દુર્દમ. M. ૧૨૯ જગ. M. ૧૩૦ સીમમિં J. ૧૩૧ કરો. M. ૧૩૨  
જુઠ J. ૧૩૩ પવનહીતે. M. ૧૩૪ પામિ રચિ. J. ૧૩૫ કરી. M. ૧૩૬  
નિષય M.

કેવલ તામેં કરમકો, રાગ દેષ તે<sup>૧૩૦</sup> અંધ,  
પરમે<sup>૧૩૦</sup> નિજ અભિમાન ધરિ<sup>૧૩૦</sup>, કાહિ કિરતુ તે<sup>૧૩૦</sup>  
અંધ. ૬૭

માત્ર તે વિષયોમાં રાગ અને દેષ તે કર્મબંધનાં કારણ છે.  
માટે હે અંધ ! પર વસ્તુઓમાં આ પોતાની છે એવું અભિમાન ધારણ  
કરી શા માટે કરે છે ? ૬૭

જઈસે<sup>૧૩૧</sup> લલના લલિતમે<sup>૧૩૧</sup> ભાવ ધરતુ (ત) હે સાર,  
તઈસે<sup>૧૩૧</sup> મૈત્રી પ્રમુખમે, ચિત ધરિ કરિ<sup>૧૩૧</sup> સુવિચાર. ૬૮

જેમ તું સ્ત્રીઓના વિલાસમાં સુંદર ભાવને ધરે છે; તેમ સારી  
રીતે વિચાર કરી મૈત્રી વર્ગે ભાવનાઓમાં ચિત્તને ધારણ કર. ૬૮

બાહિર બહુરિ<sup>૧૩૨</sup> કલા કિરે, આપહિમે<sup>૧૩૨</sup> હિત દેખિ<sup>૧૩૨</sup>,  
મૃગતૃષ્ણાસમ વિપયકો, સુખ સબ જાનિ ઉવેખિ<sup>૧૩૨</sup> ૬૯

હે બાવરા ! બહાર શું કરે છે ? આત્મામાં જ તારું હિત છે,  
તે જો. વિષયોનાં સંવર્ણાં સુખો મૃગતૃષ્ણા સમાન છે, એમ જાણી  
તેની ઉપેક્ષા કર. ૬૯

પ્રિય અપ્રિય વ્યવહાર નિજ, સચિ<sup>૧૩૩</sup> રસ સાચો નાહિ,  
અંગ જ વલ્લાભ સુત ભયો, યુકાદિક<sup>૧૩૩</sup> નહિ કારિ. ૭૦

અનુક વસ્તુ પ્રિય હોવી કે અપ્રિય હોવી એ પોતાની અચિનો  
રસ છે, વાસ્તવિકરીતે સાચો નથી. નહીતર અંગલી પેદા થયેલો પુત્ર  
વહાલો લાગે છે પણ જુ વર્ગેરે કેમ પ્રિય નથી લાગતા ? ૭૦

૧૩૭ દેષકો J. ૧૩૮ પરમે J. ૧૩૯ ધરી. M. ૧૪૦ કમ કિલ  
હી. M. ૧૪૧ દેસે. M. ૧૪૨ લલીન મે. M. ૧૪૩ તેલે. M. ૧૪૪ ક્ષી.  
M. M. ૧૪૫ બહારિ. M. ૧૪૬ આપહી મે. J. ૧૪૭ દેખી J. ૧૪૮  
ઉવેખી. J. ૧૪૯ રૂચિ. M. ૧૫૦ યુકાદિ. J.

હોવત સુખ નૃપ રંકરું, નોબત સુનત સમાન,  
ઈક ભોગે<sup>૧૪૧</sup> ઈક નાહિ<sup>૧૪૧</sup> સો, બદ્યો<sup>૧૪૧</sup> ચિત અભિમાન. ૭૧

રાજા અને રંકને નોબત સાંભળતાં સરખું જ સુખ થાય છે.  
પરંતુ એક તે સુખને ભોગવે છે એટલે કે પોતાને તેનો ભોક્તા માને  
છે, જ્યારે બીજો તેમ નથી માનતો. બંનેને સુખ થતું હોવા છતાં  
એકના ચિત્તમાં અભિમાન વધે છે (તે જ વધારાનું છે) બીજામાં  
નહિ. ૭૧

ભવકો સુખ સંકલ્પભવ, કૃત્રિમ જિસ્યો<sup>૧૪૨</sup> (જિસો) કપૂર,  
રંજત હે જન મુગધકું, વરજિત<sup>૧૪૨</sup> ગ્યાંન અંકુર. ૭૨

સંસારનાં સુખો મનની માન્યતાથી જ પેદા થાય છે. તે વાસ્તવિક  
સુખ નથી. જેમ બનાવટી કપૂરથી ભોળા માણસો રાજી થાય છે,  
તેમ આવાં સંસારનાં સુખોથી, જેમના મનમાં જ્ઞાનના અંકુરા પ્રગટ્યા  
નથી તેવા મનુષ્યો જ રાજી થાય છે. ૭૨

ગુન મમકારન બસ્તુકો, સો વાસના નિમિત્ત,  
માંને સુતમેં સુત અધિક, દોરત હેં હિત ચિત્ત. ૭૩

વસ્તુમાં મમત્વરૂપી ગુણ જે છે, તે કેવળ વાસનાના નિમિત્તે  
જ છે, પિતા પોતાના સર્વ પુત્રોમાં સવાયો પુત્ર તેને જ માને છે,  
કે જે પોતાનું હિત કરનારી પ્રવૃત્તિમાં ચિત્તને દોરે છે. ૭૩

મન કૃત મમતા જૂઠ હે, નહીં વસ્તુ પરજાય,  
નહિ<sup>૧૪૩</sup> તો બસ્તુ બિકાઈથે, ક્યું<sup>૧૪૩</sup> મમતા મિદિ જાય ? ૭૪

૧૫૧ ભોગી. J. ૧૫૨ નાહી. J. ૧૫૩ બહિઠ. J. ૧૫૪ છસો. M. ૧૫૫  
વળંત. M. ૧૫૬ નહી M. ૧૫૭ હિઠ. J.

મમતા કેવળ મનની માની લીધેલી છે અને તે ખોટી છે. તે વસ્તુના યોગે ઉત્પન્ન થયેલી નથી. નહીં તો જ્યારે વસ્તુ દેવી દેવામાં આવે છે, ત્યારે તે મમતા કેમ મટી જાય છે ? ૭૪

જન જનકી રુચિ ભિન્ન છે, ભોજન ફૂર કપૂર,  
ભાગવંતકું જો રચઈ<sup>૧૫૮</sup>, કરભ કરે<sup>૧૫૯</sup> સો ફૂર. ૭૫

પ્રત્યેક વ્યક્તિની રુચિ જુદી જુદી હોય છે, ફૂર અને કપૂરનાં ભોજન કે જે ભાગ્યવાનને રુચે છે, તેને ઊંટ આધા મૂકે છે - તેને તે ગમતાં નથી. ૭૫

કરભ હસે તપ ભોગકું, હસે કરભકું ભૂપ,  
ઉદાસીનતા ભિનુ નહીં, દોઈકું<sup>૧૬૦</sup> રતિ<sup>૧૬૧</sup> રૂપ. ૭૬

રાજાના ભોગોને ઊંટ હસે છે અને રાજા ઊંટને હસે છે. જો બંનેને પોતપોતાના ભોગોમાં ઉદાસીનતા પ્રગટે તો બંનેને સુખ થાય. ૭૬

પરમે<sup>૧૬૨</sup> રાયે<sup>૧૬૩</sup> પરરુચિ, નિજરુચિ<sup>૧૬૪</sup> નિજગુનમાંહિ,  
ખેલે<sup>૧૬૫</sup> પ્રભુ આનંદધન, ધરિ (રી) સમતા ગલ<sup>૧૬૬</sup> બાહિ. ૭૭

પરમાં રુચિવાળો આત્મા પરમાં રાયે છે અને નિજ આત્મામાં રુચિવાળો છવ નિજગુણોમાં - પોતાના ગુણોમાં રાયે છે. આનંદમય એવો આત્મા, સમતારૂપી સ્ત્રીના ગળે હાથ રાખીને સદાકાળ ખેલા કરે છે. ૭૭

૧૫૮ રૂચે. M. ૧૫૮ કરિ. J. ૧૬૦ દોનુકું. M. ૧૬૧ સ્ત્રી. M.  
૧૬૨ પરમિ J. ૧૬૨ પરમિ J. ૧૬૩ રાચિ J. ૧૬૪. રુચિ M. ૧૬૫  
ખેલિ J. ૧૬૬ ગલિ M.

માયામય જગકો કલ્બો<sup>૧૬૭</sup>, જિહાં સખકી વિસ્તાર,  
ગ્યાનીકું હોબત કહાં, તહાં શોક કો ચાર. ૭૮

જ્યાં જગતનો સઘળોય વિસ્તાર માયામય કહેવામાં આવ્યો છે ત્યાં જ્ઞાનીને શોકનો પ્રચાર કેવી રીતે થાય ? ૭૮

સોચત નાંદિ<sup>૧૬૮</sup> અનિત્યમતિ<sup>૧૬૯</sup>, હોવત માલ મલાન,  
ભાડે ભી સોચત ભગે, ધરત નિત્ય અભિમાંન. ૭૯

જે મનુષ્યો જગતના સર્વ પદાર્થોને અનિત્ય માને છે, તેઓ પોતાનો સઘળો માલ ખલાસ થઈ જાય તો ય શોક કરતા નથી જ્યારે દરેક વસ્તુમાં નિત્યપદ્ધાનું અભિમાન ધરનારા, માટીનું ભાંડું-વાસણ ભાંગી જાય તોય શોક કરે છે. ૭૯

ફૂટ વાસના ગઠિત હે<sup>૧૭૦</sup>, આસા (શા) તંતુ વિતાન,  
છેટે તાકું શુભમતી, કર<sup>૧૭૧</sup> ધરિ બોધ કૃપાંન. ૮૦

આશારૂપી તંતુઓના વિસ્તારથી ફૂટવાસના રૂપી જાળ ગૂંથેલી છે. શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો પુરુષ હાથમાં જ્ઞાનરૂપી કટારી લઈને તેને છેટી તાપે છે. ૮૦

જનની મોહ અંધારકિ, માયા રજની ફૂર,  
ગ્યાંન ભાંન આલોકતિ, તાકું<sup>૧૭૨</sup> કીજે<sup>૧૭૩</sup> ફૂર. ૮૧

ફૂર એવી માયારૂપી રાત્રિ કે જે મોહરૂપી અંધકારને ઉત્પન્ન કરનારી છે, તેને જ્ઞાનરૂપી સૂર્યના પ્રકાશથી ફૂર કરવી જોઈએ. ૮૧

૧૬૭ કહીઈ J. ૧૬૮ નહિ. M. ૧૬૯ મતી. M. ૧૭૦ હપ. J.  
૧૭૧ કરિ J. ૧૭૨ ભાનું આલોકતે તાકો. J. ૧૭૩ કીજ. J.

ઉદાસીનતા મગન હુંઈ, અધ્યાતમ રસ કૃપ,  
દેખે નહિ<sup>૧૦૪</sup> કબુ ઓર જબ, તબ દેખે<sup>૧૦૫</sup> નિજ સ્વરૂપ. ૮૨  
અધ્યાત્મરૂપી રસના કૃવા જેવી ઉદાસીનતામાં મગન બનેલ  
આત્મા, જ્યારે બીજું કંઈપણ ન જુએ ત્યારે પોતાના રૂપને જુએ  
છે. ૮૨

આગે<sup>૧૦૬</sup> કરી નિસંગતા, સમતા સેવત જેહું,

રમૈ પરમ આનંદરસ, સત્યયોગમૈ<sup>૧૦૭</sup> તેહું. ૮૩

નિઃસંગભાવને આગળ કરી જે સમતાને સેવે છે, તે પરમ  
આનંદના રસસમાન યોગમાં સાથે સાથ રમે છે. ૮૩

દંભહી જનિત અસંગતા, ઈહભવકે સુખ દે,

દંભરહિત નિસ્સંગતા<sup>૧૦૮</sup>, કોન<sup>૧૦૯</sup> દૂર સુખ દે. ૮૪

દંભપૂર્વકની નિઃસંગતા પણ આ ભવના સુખ આપે છે, તો  
પછી દંભવિનાની નિઃસંગતામાંદે કયું સુખ દૂર છે ? ૮૪

મત હો સંગનિવૃત્તકું, પ્રેમ પરમગતિ પાઈ,

તાકો સમતા રંગ પુનિ, કિનહી કહ્યો ન જાઈ<sup>૧૧૦</sup>. ૮૫

સંગથી નિવૃત્ત થયેલાને કદાચ સુખદાયક પરમગતિની પ્રાપ્તિ  
ન થાઓ પણ તેને જે સમતાનો રંગ છે (તે સમતાના રંગનું સુખ  
છે) તે કોઈથી કહ્યું જાય તેમ નથી. ૮૫

તિસના વિદુમ વલિલધન, વિપય ધુમર<sup>૧૧૧</sup> બહુ જોર,

ભીમ<sup>૧૧૨</sup> ભયંકર ખેદ જલ, ભવસાયર ચિહું ઓર. ૮૬

૧૦૪ નર્હી. J. ૧૭૫ દેખિ. J. ૧૭૬ આર્જિ. J. ૧૭૭ સત્યયોગમૈ. M.

૧૦૮ નિસ્સંગતે. J. ૧૦૯ કોન. M. ૧૮૦ જાય. M. ૧૮૧ ધુમર. J. ૧૮૨

છમ. J.

તૃષ્ણાઓરૂપી પરવાળાંઓની વલિલઓ જેમાં ફેલાયેલી છે એવો,  
વિષયોની ધૂમરીઓનું જેમાં બહુ જોર છે એવો અને અતિભયંકર  
બેદરૂપી જલ જેમાં છે એવો, આ સંસારરૂપી સમુદ્ર ચારે તરફ  
ફેલાયેલો છે. ૮૬

ચાહે<sup>૧૧૩</sup> તાકો પાર તો, સજ કરિ<sup>૧૧૪</sup> સમતા નાઈ,

શીલ અંગ દંઠ પાટિએ<sup>૧૧૫</sup> સહસ અઢાર<sup>૧૧૬</sup> બનાઈ. ૮૭

કૃઆર્થભ<sup>૧૧૭</sup> શુભ યોગ પરિ<sup>૧૧૮</sup>, બઈઈ માલિમ<sup>૧૧૯</sup> ગ્યાન,  
અધ્યાતમ સહિ બલિ થલે<sup>૧૨૦</sup>, સંયમ પવન પ્રમાન. ૮૮

જો તે ભવસમુદ્રનો પાર પામવા તું ચાહતો હોય તો જેમાં અઢાર  
હજાર શીલનાં અંગોરૂપી પાટિયાં છે, શુભયોગરૂપી કૃવાર્થભ છે, જ્યાં  
જ્ઞાનરૂપી માલમ-સુકાની બેઠો છે અને જે અધ્યાત્મરૂપી સઠના બલથી  
સંયમરૂપી પવનના યોગે ચાલે છે, તે સમતારૂપી નૌકાને સજજ કર.  
૮૭-૮૮

યોગી જે બહુ<sup>૧૨૧</sup> તપ કરે<sup>૧૨૨</sup>, ખાઈ સુરે તરુપાત,<sup>૧૨૩</sup>

ઉદાસીનતા વિનુ ભસમ, ધુતિમે<sup>૧૨૪</sup> સોભી<sup>૧૨૫</sup> જાત. ૮૯

યોગીઓ કે જે ઘણા તપ કરે છે, પડી ગયેલા વૃક્ષનાં પત્રોને  
ખાય છે તેમનો તે તપ પણ ઉદાસીનભાવ વિનાનો હોય તો ભસ્મમાં  
આહુતિની સમાન છે. ૮૯

છૂટિ ભવકે જાલધૈ<sup>૧૨૬</sup>, જિમ નહિ તપ કરે<sup>૧૨૭</sup> લોક,

સો ભી મોહે કાહુંકું, દેત જનમકો શોક. ૯૦

૧૮૩ ચાહિ. J. ૧૮૪ કર. M. ૧૮૫ પાટીએ. M. ૧૮૬ અઢાર. J. ૧૮૭

કૃઆર્થભ. M. ૧૮૮ પરી. M. ૧૮૯ બેઠે માલિમ. M. ૧૯૦ સહ બસ

ચલે. M. ૧૯૧ જબહુ. M. ૧૯૨ કરિ. J. ૧૯૩ થુરે તરુપાત. M. ૧૯૪

ધુતિમે. M. ૧૯૫ ભિ. M. ૧૯૬ જાલધૈ. M. ૧૯૭ કરી. M.

જે તપ કર્યા વિના ભવજાલથી કોઈની મુકિત થતી નથી તે તપ પણ મોહથી કોઈકને જન્મ મરણના શોકનું કારણ થાય છે. ૯૦

વિષય<sup>૧૦૯</sup> ઉપદ્રવ સભ મિટ્ટે<sup>૧૦૯</sup>, હોવત સુખ સંતોષ,  
તારે વિષયાતીત હે<sup>૧૦૯</sup>, કેત શાન્તરસ પોષ. ૯૧

વિષયોના સર્વ ઉપદ્રવો મટી જાય ત્યારે સંતોષનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તે સુખ વિષયાતીત છે અને શાન્તરસની પ્રાપ્તિ કરાવનારું છે. ૯૧

બિનુ લાલચિ<sup>૧૦૧</sup> બશ હોત હે, વશા બાત એહ<sup>૧૦૨</sup> સાચ,  
યાને કરઈ<sup>૧૦૨</sup> નિરીહ કે, આગે<sup>૧૦૨</sup> સમ રતિ નાચ. ૯૨

લાલચ ન હોય ત્યારે સ્ત્રી વશ થાય છે, એ વાત સાચી છે. કારણ કે, નિરીહ-નિસ્પૃહ પુરુષની આગળ જ સમભાવમાં રતિરૂપી સ્ત્રી નૃત્ય કરે છે. ૯૨

દિઈ<sup>૧૦૧</sup> પરિમલ સમતા લતા, વચન અગોચર સાર,  
નિત બિઈર ભી જિંહાં વસે, લરિ<sup>૧૦૧</sup> પ્રેમ મ(સ)હકાર. ૯૩

સમતારૂપી લતા વચનને અગોચર તથા સારભૂત એવી સુગંધી પ્રગટાવે છે કે જેના યોગે નિત્ય વેરવાળા જીવો પણ પરસ્પર પ્રેમ ધારણ કરીને સાથે વસે છે. ૯૩

સેના રાખસ મોહકી, જીપિં સુખિ<sup>૧૦૭</sup> પ્રમુહ,  
બ્રહ્મભાનીક<sup>૧૦૯</sup> (બ્રહ્મભાન ઈક) લેઈકિ<sup>૧૦૯</sup>, સમતા અંતર શુદ્ધ. ૯૪

૧૯૮ વિષે J. ૧૯૯ મિટ્ઠો M. ૨૦૦ વે. J. ૨૦૧ બિન લાલચ. M. ૨૦૨ પર. M. ૨૦૩ કરે. M. ૨૦૪ આગે. M. ૨૦૫ દે M. ૨૦૬ નિત્ય બીહીરી ભી જ્યાં વસે લહતું. M. ૨૦૭ છપે સુમે. એઓમ. ૨૦૮ બ્રહ્મભાનિકઈ. M. ૨૦૯ લેઈકે. M.

જેનું હૃદય સમતાના યોગે શુદ્ધ થયેલું છે એવો પ્રભુદ્ધ આત્મા, મોહરૂપી રાક્ષસની સેનાને સમતારૂપી એક બ્રહ્મબાણ લઈને સુખપૂર્વક જીતે છે. ૯૪

કવિ મુખ કલપિત અમૃતકે, રસમેં મૂઝત કાહિ<sup>૧૧૦</sup>,  
ભજો એક સમતાસુધા, રતિ ધરિ શિવપદ માહિ<sup>૧૧૧</sup> ૯૫

કવિના મુખથી કલ્પિત અમૃતના રસમાં શું મૂઝાવ છો ? શિવપદમાં રતિ ધારણ કરીને એક સમતારૂપી અમૃતને સેવો. ૯૫

યોગશ્રંથ જલનિધિ મથો, મન કરી મેરુ<sup>૧૧૨</sup> મથાન,  
સમતા અમરત<sup>૧૧૩</sup> પાઈકે<sup>૧૧૪</sup>, હો અનુભો રસુ જાન. ૯૬

યોગશ્રન્થોરૂપી સમુદ્રને મનરૂપી મેરુનો રવેયો કરી મથો, જેથી સમતારૂપી અમૃતને પ્રાપ્ત કરીને અનુભવરૂપી રસના જાણકાર થાઓ. ૯૬

ઉઠાસીન મતિ<sup>૧૧૫</sup> પુરુષ જો, સમતાનિધિ શુભ<sup>૧૧૬</sup> વેધ,  
છોરત તાહું કોધ<sup>૧૧૭</sup> કિપુ<sup>૧૧૮</sup>, આપહી કર્મ અશોષ. ૯૭

જે પુરુષ ઉઠાસીન બુદ્ધિવાળો છે, સમતાનો નિધિ છે, શુભ દેખાવવાળો છે, તેને સઘળાં કર્મો પોતાની મેળે જ. જાણે કે તેના પર કોધ આવ્યો ન હોય તેમ, છોડી દે છે. ૯૭

શુદ્ધ યોગ શ્રદ્ધાન ધરી, નિત્ય કરમકો ત્યાગ,  
પ્રથમ કરિ<sup>૧૧૯</sup> જો મૂઠ સો, ઉભય બ્રષ્ટ નિરભાગ. ૯૮

૨૧૦ કાંઠી M. ૨૧૧ માંઠી. M. ૨૧૨ કરી મેરુ. M. ૨૧૩ અપૃત. M. ૨૧૪ પાઈકે. J. ૨૧૫ મતી M. ૨૧૬ શુભ. M. ૧૧૭ કોધિ. M. ૨૧૮ કિંદું. J. ૨૧૯ કરે. M.

કેવળ યોગ ઉપર જ શુદ્ધ શક્તિ ધારણ કરી જે નિત્યકર્મોનો ત્યાગ કરે છે, તે નિર્ભાગી મૂલોમાં પ્રથમ છે અને ઉભય ભ્રષ્ટ થનાર છે. ૯૮

ક્રિયા મૂઠ જૂઠી<sup>૨૨૦</sup> ક્રિયા, કર ન થાયે<sup>૨૨૧</sup> ગ્યાન,  
ક્રિયા ભ્રષ્ટ ઈક ગ્યાન મત<sup>૨૨૨</sup>, છેદે ક્રિયા અજાન. ૯૯

ક્રિયા પાછળ મૂઠ બનેલો આત્મા ફોગટ ક્રિયા કરે છે. પણ તે જ્ઞાનને આત્મામાં સ્થાપન કરતો નથી. બીજો ક્રિયાભ્રષ્ટ છે, તે જ્ઞાનને જ માને છે અને અજાણ એવો તે ક્રિયાનો છેદ કરે છે. ૯૯

તે દોનું બે દૂરિ શિવ, જો નિજ બલ<sup>૨૨૩</sup> અનુસાર,  
મારગ રુચિ<sup>૨૨૪</sup> મારગ રહિ<sup>૨૨૫</sup>, સો શિવ સાધણહાર. ૧૦૦

આ બંનેય આત્માથી મોક્ષ દૂર છે પણ જે પોતાની શક્તિ અનુસારે માર્ગમાં રુચિ રાખી, શુદ્ધ માર્ગમાં રહે છે તે જ મોક્ષને સાધનારો છે. ૧૦૦

નિવૃત્તિ લલનાકો<sup>૨૨૬</sup> સહજ, અચરજકારી કોઈ,<sup>૨૨૭</sup>  
જો નર<sup>૨૨૮</sup> યાકું રુચત<sup>૨૨૯</sup> હે, યાકું દેખે<sup>૨૩૦</sup> સોઈ. ૧૦૧

નિવૃત્તિરૂપી સ્ત્રીનો સ્વભાવ કોઈ આશ્ચર્યકારી છે. જે મનુષ્ય તેને રુચે છે તે નર જ તેને (શિવને) દેખી શકે છે. ૧૦૧

મન પારદ મુરછિત ભયો, સમતા ઔષધિ આઈ,  
સહિજ (સહસ) વેધિ<sup>૨૩૧</sup> રસ પરમગુન, ચોવન સિદ્ધિ કમાઈ. ૧૦૨

૨૨૦ જૂઠી J. ૨૨૧ કરિ ન થાયિ. J. ૨૨૨ મતી M. ૨૨૩ બલિ.  
J. ૨૨૪ રુચી M. ૨૨૫ ગદે. M. ૨૨૬ લલનાકું. M. ૨૨૭ અચરિજકારી કોઈ. M. ૨૨૮ નહિ. J. ૨૨૯ રુચત. M. ૨૩૦ દેખિ.  
J. ૨૩૧ વેધ. M.

સમતારૂપી ઔષધિ જ્યારે આવી ત્યારે મનરૂપી પારો મૂછિત થયો અને સહજવંધ - સહસ્ત્રવેધી રસ ઉત્પન્ન થયો જેના પરિણામે પરમ ગુણોરૂપી સુવર્ણની કમાણી થઈ. ૧૦૨

બહુત ગ્રંથ નય દેખિકે, મહાપુરુષ કૃત સાર,  
વિજયસિંહસુરિ<sup>૨૩૨</sup> ક્રિઓ, સમતાશતકો હાર. ૧૦૩

ભાવત યાકો<sup>૨૩૩</sup> તત્ત્વ મન, હો સમતા રસ લીન,  
જ્યું<sup>૨૩૪</sup> પ્રકટે<sup>૨૩૫</sup> તુલ સહજ સુખ, અનુભો<sup>૨૩૬</sup> ગમ્ય અહીન. ૧૦૪

ધણા ગ્રંથોને જોઈને મહાપુરુષકૃત ગ્રંથોના સારભૂત આ સમતાશતકનો હાર શ્રીવિજયસિંહસુરિએ કર્યો છે. જેનું તત્ત્વ મનમાં ભાવતાં સમતારસમાં લીન થાવ. જેથી તમને એવું સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ થાય કે જે માત્ર અનુભવગમ્ય જ હોય અને જેનો કદી નાશ ન થાય. ૧૦૩-૧૦૪

કવિ જસવિજય સુસીખ એ,<sup>૨૩૭</sup> આપ આપકું દેત,  
સામ્યશતક ઉદ્ધાર કરિ<sup>૨૩૮</sup> હેમવિજય મુનિ હેત. ૧૦૫

કવિ જસવિજય આ સુંદર શિખામણ પોતે પોતાને જ આપે છે અને કહે છે કે હેમવિજય નામના મુનિ માટે મેં આ સામ્યશતકનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. ૧૦૫

કામ કોષ મઠ લોભકી, જબલગ મનશે ખાણ;  
તખલમ પંડિત મૂર્ખ, દોનો એક સમાન. ૧  
ક્ષમા સભી કો મેં કડું, ધુજકો કરે સખ કોલ;  
સખસે મેરી મિત્રતા, વેર કહાંલો હોય.૨

૨૩૭ બિજે, J. ૨૩૭ શકું. M. ૨૩૪ જિહ. J. ૨૩૫ પ્રગટે M.  
૨૩૬ અનુભવ. M. ૨૩૭ યજ્ઞવિજયકું શિ એ. M. ૨૩૮ કરી M.

## સમાધિશતક

મહોપાધ્યાય પ.પૂ. યશોવિજયજી મહારાજે રચેલું આ સમાધિશતક, આ ગ્રંથમાં આપેલા બધા જ શતકોમાં આગવી વિશેષતા ઘરાવે છે. આ એક અલૌકિક શતક છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં જ સમાધિ-ચિંતની સ્વાસ્થતા પ્રાણરૂપ છે, શ્વાસસ્વરૂપ છે. એ સમાધિને પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પચાવી ગયા હોય એવું આ કૃતિ વાંચતા લાગ્યા વગર ન રહે. આ ભવ્ય કૃતિ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જ્ઞાનામૃતના ભોજનનો ઓડકાર કહીએ તો પણ ચાલે. જેનશાસનની અનુપમ સમાધિના રહસ્યે તેઓ શ્રી આરપાર પામી ગયા હોય એને સ્પષ્ટ જોવાનો અરીસો આ સમાધિશતક છે. આ સમાધિ શતકનો સ્વાધ્યાય કરવાથી કોઈ અપૂર્વ આત્મમસ્તી અનુભવવા મળશે. એમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી.

પ.પૂ. પરમશાસનપ્રભાવક શાસનસંરક્ષક વ્યા.વા. તપાગચ્છાદિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયટામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની દિવ્યકૃપાથી, પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયમિત્રાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજની શુભાનિશ્ચામાં ૨૩, દશાપોરવાડ સોસાયટીના 'પ્રશ્નમ' બંગલામાં સં. ૨૦૫૫ની ચાતુર્માસિક તથા ભાદરવા સુદ ઉદ્યાત્ ચોથ સોમવારની કરેલી આરાધનાના આનંદમાં આ શતકસંદોહ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં જ્ઞાનખાતાની ઊપજમાંથી દ્રવ્યનો સદ્વ્યાય કરી અનુમોદનીય લાભ લીધો છે.

લિ. પૂ. પં. શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર  
જેન ગંધાલયના દ્રવ્યનું દ્રસ્ટીમંડળ

## સમાધિશતક

સમરી ભગવતી ભારતી, પ્રણમી જિન જગ બંધુ;  
કેવલ આતમ-બોધકો, કરશું સરસ પ્રબંધ. ૧

ભગવતી ભારતી સરસ્વતી માતાનું સ્મરણ કરીને, જગતના બંધુ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતને પ્રણામ કરીને જેનાથી કેવળ આત્મબોધ થાય, તે આત્મબોધનો સરસ પ્રબંધ રચીશું. ૧

કેવલ આતમ-બોધ છે, પરમારથ શિવ-પંથ;  
તામે જિનકું મગનતા, સોઈ-ભાવ નિગ્રંથ. ૨

ફક્ત આત્મબોધ જ પરમાર્થથી મોક્ષનો માર્ગ છે, તે આત્મજ્ઞાનમાં જેમની મગનતા છે, તે જ ભાવનિગ્રંથ જાણવા. ૨

ભોગ જ્ઞાન જ્યું બાલકો, બાહ્ય જ્ઞાનકી દોર;  
તરૂણ ભોગ અનુભવ જિસ્થો, મગન-ભાવ કહુ ઓર. ૩

પુખ્ત વયના પુરુષને જેવું ભોગનું જ્ઞાન હોય તેવું ભોગનું જ્ઞાન જૈમ બાળકને હોતું નથી, તેવી જ રીતે જે જીવો બાહ્યજ્ઞાનની દોરમાં જ્યાં ત્યાં ભ્રાંતિથી સુખની બુલ્કિ ધારણ કરી રહ્યા છે, તેઓને આત્મજ્ઞાનથી થતું સુખ અને તેની મગનતાનું ભાન હોતું નથી. અર્થાત્ તેમને અનુભવજ્ઞાન હોતું નથી. આત્મમગ્ન ભાવ કોઈ જુદો જ છે ! ૩

આતમ - જ્ઞાને મગન જો, સો સખ પુદ્ગલ ખેલ;  
ઈંદ્રજાલ કરિ લેખવે, ચિલે ન તિહા મન-મેલ. ૪

જે આત્મા આત્મજ્ઞાનમાં મગ્ન છે, તે સર્વ સોનું, રૂપું, આભૂષણ તથા આહાર વગેરે પુદ્ગલના ખેલને ઈંદ્રજાલ સમાન ગણે છે, તે

પૌદ્ગલિક પદાર્થોમાં તેના મનનો મેળ મળતો નથી-તેનું મન ચોંટતું નથી. ૪

જ્ઞાન બિના વ્યવહાર કી, કંઠા બનાવત નાય ?  
રત્ન કહો કોઈ કાયકું, અંત કાય સો કાય પ

જ્ઞાન વિના ફક્ત એકલા વ્યવહારથી (ક્રિયાકાંડથી) મુક્તિની સાધના કરવી તે નાટક સમાન છે, કોઈ કાયને રત્ન માની ગ્રહણ કરે પણ છેવટે તો કાય એ કાય જ છે, તેવી રીતે જ્ઞાન વિના કેવળ બાહ્ય ક્રિયાથી મુક્તિ થતી નથી. ૫

રાયે સાયે ધ્યાનમેં, યાયે વિષય ન કોઈ;  
નાયે માયે મુગતિ - રસ, 'આતમ-જ્ઞાની' સોઈ. ૬

આત્મજ્ઞાનીનું લક્ષણ કહે છે, જે સાચા એવા ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનમાં માથી રહે - મગ્નતા ધારણ કરે, પાયે ઈદ્રિયોના વિષયોની યાચના કરે નહિ, ફક્ત મોક્ષના રસમાં લયલીન થઈ-મગ્ન થઈ નાયે - આનંદ પાયે તેને જ આત્મજ્ઞાની જાણવો. (૬)

બહિર અંતર પરમ એ, આતમ-પરિણતિ તીન;  
દેહાટિક આતમ-ભરમ, બહિરાતમ બહુ દીન. ૭

આત્માની પરિણતિ ત્રણ પ્રકારની છે. (૧) બહિરાત્મા (૨) અંતરાત્મા અને (૩) પરમાત્મા. તેમાં પ્રથમ દેહ-વાણી-મન આદિમાં જેને આત્મપણાની બુદ્ધિ છે, તે દીન-બીચારો બહિરાત્મા છે. ૭

ચિત્તદોષ આતમ-ભરમ, અંતર આતમ ખેલ;  
અર્તિનિર્મલ પરમાત્મા, નહિ કર્મ કો ભેલ. ૮

શરીર વગેરેને અપ્તા માનવારૂપ ચિદાના દોષને જે આત્મલક્ષમ

માને છે, કાયા વગેરેને સાક્ષીરૂપ માને છે અને જે આત્મામાં રમે છે તે અંતરાત્મા છે. અર્થાત્ જેઓની શરીર વગેરેમાં આત્મપણાની બુદ્ધિ નથી પણ જે શરીરાટિકના સાક્ષીરૂપે વર્તે છે તે અંતરાત્મા છે અને જેઓમાં કર્મ મળેલા નથી- કર્મથી જેઓ રહિત છે અને તેથી જેઓ અત્યંત નિર્મળ છે તે પરમાત્મા છે. ૮

નરદેહાટિક દેખ કે, આતમ-જ્ઞાને હીન;  
ઈદ્રિય બલ બહિરાતમા, અહંકાર મન લીન. ૯

મનુષ્યદેહ વગેરે જોઈને બહિરાત્મા પોતાને મનુષ્ય માને છે અને આત્મજ્ઞાનથી હીન પાંચ ઈન્દ્રિયોમાં અને તેના બળમાં આત્મભાવ પારણ કરી અહંકારથી મનમાં લીન થઈ કર્મગ્રહણ કરે છે. ૯

અલપ નિરંજન અકલ ગતિ; વ્યાપી રહ્યો શરીર;  
લપ સુજ્ઞાને આતમ, ખીર લીન જ્યું નીર. ૧૦

અલ્પ્ય (= લક્ષમાં નહિ આવનાર), નિરંજન (= કર્મરૂપી અંજનથી રહિત), અને જેની ગતિ કળી શકાય નહિ એવો આત્મા શરીરમાં અસંખ્યાત પ્રદેશથી વ્યાપી રહ્યો છે, તે જ્ઞાન વડે ઓળખાય છે, દૂધમાં જેમ પાણી મળી ગયું હોય તેમ આત્મા શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે. ૧૦

અરિ મિત્રાટિક કલ્પના, દેહાતમ અભિમાન;  
નિજ પર તનુ સંબંધ મતિ, તાકો હોત નિદાન. ૧૧

દેહને વિષે આત્મબુદ્ધિના અભિમાનથી શત્રુ, મિત્ર વગેરે કલ્પના થાય છે. આ પારકું અને આ પોતાનું એવો અધ્યવસાય પુદ્ગલ ભાવમાં ઉત્પન્ન કરવામાં કારણભૂત દેહમાં આત્મબુદ્ધિનું અભિમાન છે. ૧૧

દેહાદિક આતમ-ભ્રમં, કલ્પે નિજ પર ભાવ;  
આતમ-જ્ઞાની જગ લહે, કેવલ શુદ્ધ સ્વાભાવ. ૧૨

દેહ આદિમાં આત્મબુદ્ધિનો જેને ભ્રમં છે, તેવો પુરુષ 'આ પોતાનું અને આ પારકું છે' એમ કલ્પે છે, આત્મજ્ઞાની કેવળ આત્મિક શુદ્ધ સ્વભાવને જગતમાં પોતાનો માને છે. ૧૨

સ્વ-પર વિકલ્પે વાસના, હોત અવિદ્યારૂપ;  
તાંતે બહુટી વિકલ્પમય, ભરમ-જાલ અંધકૃપ. ૧૩

સ્વ અને પરના વિકલ્પથી અવિદ્યારૂપ વાસના ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી બહુ વિકલ્પ થાય છે અને બહુ વિકલ્પમય ભ્રમજાળરૂપી અંધકૃપમાં ચેતન પડે છે. ૧૩

પુત્રાદિકડી કલ્પના, દેહાતમ-ભ્રમ ભૂલ;  
તાકું જડ સંપત્તિ કહે, હઠા મોહ પ્રતિકૂલ. ૧૪

જેને સ્વ અને પરનું ભેદજ્ઞાન થયું નથી તે પુનઃ વગેરે પ્રત્યક્ષ પોતાથી વિષય દેખાતા ભાવોને કલ્પનાથી પોતાના માને છે, શરીર આદિને પોતાના માનવા એ ભ્રમનું મૂળ છે, જડબુદ્ધિવાળા તેને પોતાની સંપત્તિરૂપે જાણે છે, અહા ! આ તે કેવી મોહની પ્રતિકૂળતા છે ? ૧૪

યા ભ્રમ-મતિ બળ છાંડિ દો, દેભો અંતર-દષ્ટિ;  
મોહ-દષ્ટિ જો છોડિએ, પ્રગટે નિજ-ગુણ-સૃષ્ટિ. ૧૫

હે ચેતન ! હવે ભ્રાતિવાળી બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી અંતરદષ્ટિથી તું આત્માને જો. મોહદષ્ટિને છોડી દેવામાં આવે તો પોતાના આત્માના ગુણોની સૃષ્ટિ પ્રગટ થાય છે. ૧૫

રૂપાદિકકો દેખલો, કહન કહાવન કૃટ;  
ઈદ્રય યોગાદિક ભલે, એ સબ લૂટાલૂટ, ૧૬

રૂપ આદિને જોવું, તેને કહેવું - કહેવશયવું એ બધું કૃટ - શિલ્પ છે, પાંચ ઈન્દ્રિયો અને મન-વચન-ક્રિયાના યોગથી આત્મા પરમાવમાં રમણ કરવાથી આત્મબુદ્ધિની લૂટાલૂટ થાય છે. ૧૬

પરપદ આતમ કલ્પકું, કહન સુનન કલ્પંભાંહિ;  
વિદ્યાનંદ-શન ખેલ હી, નિજપદ તો નિજમાંહિ. ૧૭

આત્મકલ્પને પરપદ-અન્યપદ-પૌદ્ગલિક પદાર્થ અંગે કાંઈ કહેવાનું કે સાંભળવાનું પ્રયોજન નથી. કારણ કે જ્ઞાન અને આનંદનો પન એવો આત્મા તો પોતાના સ્વરૂપમાં રમણ કરે છે. પોતાનું પદ તો પોતામાં જ છે ૧૭

કહણ અયોગ્ય કહે નહિ, બ્રહ્મો ન છોડે જેહ;  
જાણે સર્વ સ્વભાવતે, સ્વપર-પ્રકાશક તેહ. ૧૮

આત્મજ્ઞાની પુરુષ કહણ કરવા માટે અયોગ્ય એવી પૌદ્ગલિક વસ્તુને કહે નહિ, અને કહણ કરવા યોગ્ય શુદ્ધસ્વરૂપને કહણ કરીને છોડે નહિ, સર્વ પદાર્થને સ્વભાવથી જાણે છે અને તે સ્વ-પર પ્રકાશક નિર્મળ આત્મજ્ઞાની થાય છે. ૧૮

રૂપકે ભ્રમ સીપમેં, જ્યું જડ કરે પ્રયાસ;  
દેહાતમ-ભ્રમતે ભયો, ત્યું તુંજ કૃટ અલ્યાસ. ૧૯

જેમ જડ માણસ છીપમાં રૂપાનો ભ્રમ થવાથી તેને લેવા પ્રયાસ કરે છે, તેમ હે ચેતન ! તેને દેહમાં આત્મબુદ્ધિના ભ્રમથી ખોટો અભ્યાસ થયો છે ૧૯

મિટે રજત ભ્રમ સીપમેં, જન-પ્રવૃત્તિ જિમ માહિ;  
ન રમે આતમ-ભ્રમ મિટે, ત્યું દેહાદિકમાંહિ. ૨૦

છીપમાં થતી રજતભુલિનો ભ્રમ મટી જવાથી માણસ છીપને શ્રદ્ધ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, તેમ દેહાદિકમાં થતો આત્મભ્રમ નાશ થવાથી તે તે દેહ આદિમાં રમણ કરતો નથી- દેહાદિકમાં રાગ કરતો નથી ૨૦

ફિરે અબોધે કંઠગત, ચામીકરકે ત્યાય;  
જ્ઞાન-પ્રકાશે મુગતિ તુજ, સહસ સિદ્ધિ નિરુપાય. ૨૧.

જેમ કોઈ અજ્ઞાની પોતાના કંઠમાં સોનાની માળા હોવા છતાં મારોહાર ક્યાં ગયો ? એમ કહેતો ફરે છે, પણ તે ભ્રાંતિ દૂર થવાથી પોતાના કંઠમાં જ હાર છે, એમ તેને સત્ય સમજાય છે, તેવી રીતે અજ્ઞાની જીવ દેહાદિક પરવસ્તુમાં આત્મભ્રાંતિ ધારણ કરી જ્યાં ત્યાં આત્મતત્ત્વ શોધે છે પણ જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવાથી પોતાનામાં જ આત્મસ્વરૂપ ભાસે છે, બીજા ઉપાય વિના સહજભાવે મુક્તિની સિદ્ધિ થાય છે. ૨૧

યા બિન તુ સૂતો સદા, યોગે ભોગે જેષા;  
રૂપ અતીન્દ્રિય તુજ તે, કહી શકે કહો કેષો ? ૨૨

આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના તું બાહ્યયોગમાં અને બાહ્ય વસ્તુના ભોગમાં સૂતો હતો. હવે જ્યારે આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થયું ત્યારે સમજાયું કે તારું રૂપ અતીન્દ્રિય છે, તેનું વર્ણન કોણ કરી શકે ? અર્થાત્ તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી - તે વચનાતીત છે. ૨૨

દેખે ભાષે ઓર કરે, જ્ઞાની સબહિ અચંભ;  
વ્યવહારે વ્યવહારસ્યું, નિશ્ચયમેં ચિર થંભ, ૨૩

જ્ઞાની જે કાંઈ દેખે, જે કાંઈ બોલે, અને જે કાંઈ કરે, જ્ઞાનીનું તે સર્વ કર્તવ્ય આશ્ચર્યકારક છે. જ્ઞાની વ્યવહારમાં શુદ્ધરીતે વર્તે છે

અને નિશ્ચયનયે પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર સ્થંભ સમાન વર્તે છે. ૨૩

જગ જાણે ઉન્મત્ત ઓ, ઓ જાણે જગ અંધ;  
જ્ઞાનીકું જગમેં રહ્યો, મુ નહિ કોઈ સંબંધ, ૨૪

જગત જ્ઞાનીઓને સાચી રીતે જાણી શકતું નથી અને જ્ઞાની જગતને અજ્ઞાની જાણે છે. જ્ઞાની જગતમાં રહેતા છતાં તે કોઈની સાથે સંબંધથી બંધાતો નથી. ૨૪

યા પર છાંહિ જ્ઞાનકી વ્યવહારે જ્યું કહાઈ;  
નિર્વિકલ્પ તુજ રૂપ મેં, દિધા ભાવ ન સુહાઈ. ૨૫

જેમ વ્યવહારમાં જ્ઞાનની પરણાયા કહેવાય છે અર્થાત્ ત્યાં વિકલ્પ દશા હોય છે, તેમ નિર્વિકલ્પ આત્મા ! તારા નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં બે પ્રકારનો ભાવ શોભતો નથી- હોતો નથી. ૨૫

યું બહિરાતમ છાંડિકે, અંતર-આતમ હોઈ;  
પરમાતમ મતિ ભાવિએ, જિહાં વિકલ્પ ન કોઈ. ૨૬

એમ બહિરાત્મભાવનો ત્યાગ કરીને અંતરાત્મા થઈ જ્યાં સંકલ્પ વિકલ્પ નથી એવા પરમાત્માની શુદ્ધમતિથી ભાવના કરવી. ૨૬

સો મેં યા કઠ વાસના, પરમાતમ પદ હેત;  
ઇલિકા ભ્રમરી ધ્યાન ગતિ, જિનમતિ જિનપદ દેત. ૨૭

'ધું જ્ઞાન-દર્શન-ચાસ્ત્રિતમય આત્મા છું.' એવી દૃઢ વાસના પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિમાટે છે, ઈલિકા અને ભ્રમરીના દૃષ્ટાંતે રાગ-નિપરહિત એવી જિનમતિ જિનપદની પ્રાપ્તિના હેતુભૂત થાય છે. શ્રી જિનેશ્વરપરમાત્માના ધ્યાનથી આત્મા સ્વયં જિન બની જાય છે. ૨૭

ભારે ભય પદ સોઈ છે, જિહાં જડકો વિચાર; જિનસું ઓ ડરતો હિરે, સોઈ અભયપદ તાસ. ૨૮

જ્યાં જડ ઉપર વિચાર છે તે જ સૌથી મોટું ભયસ્થાન છે = બાહ્યપદાર્થોમાં આત્મબુદ્ધિ કરવી તે જ મોટું ભયસ્થાન છે, જે જડપદાર્થોથી - બાહ્યભાવોથી આ આત્મા ડરતો કરે છે- દૂર ભાગે છે, તે જ તેનું અભયપદ-નિર્ભયસ્થાન છે. ૨૮

ઈંદ્રિય-વૃત્તિ નિરોધ કરી, જો બિનુ ગલિત વિભાવ; દેખે અંતર આતમ, સો પરમાતમભાવ ૨૯

ઈંદ્રિયોની વૃત્તિનો નિરોધ કરી- સંયમન કરી, વિભાવદશને દૂર કરી જે અંતરસ્થાવરે શપ્તમાત્ર જોતાં જે જણાય છે તે જ પરમાત્માનું તત્ત્વ છે- પરમાત્મભાવ છે, ૨૯

દેહાદિકર્તે ભિન્ન ચે, મોથે ન્યારે તેહુ; પરમાતમ-પથ ઠીપિકા, શુદ્ધ ભાવના એહુ. ૩૦

હું દેહ, વાણી અને મન આદિથી ભિન્ન છું, અને તે દેહાદિક મારાથી ન્યારા છે આવી શુદ્ધભાવના ભાવવી તે પરમાત્મમાર્ગની ઠીવી છે. ૩૦

ક્રિયા કષ્ટ ભી નહુ લહે, ભેદ-જ્ઞાન-સુખવંત; યા ભિન બહુવિધ તપ કરે, તો ભી નહિ ભવ અંત. ૩૧

ભેદજ્ઞાને (શરીર અને આત્મા ભિન્ન છે તેમ જાણવું તે) કરી સુખી આત્મા ક્રિયાના કષ્ટને પામતો નથી, અને તે ભેદજ્ઞાન વિના અનેક પ્રકારના તપ કરે - શારીરિક કષ્ટક્રિયા કરે તો પણ તેને ભવનો- સંસારનો અંત થતો નથી. ૩૧

અભિનિવેશ પુદ્ગલ વિષય, જ્ઞાનીકું કહાં હોત ? ગુણકો ભી મઠ મિટ ગયો, પ્રકટત સદજ ઉદ્યોત. ૩૨

આત્મજ્ઞાની કે જેને પોતાના જ્ઞાનાદિક ગુણો સંબંધી પણ મઠ મટી ગયો હોય છે અને તેને સદજ આત્મસ્વરૂપનો ઉદ્યોત પ્રગટ થયેલો હોય છે તેવા આત્મજ્ઞાનીને પુદ્ગલ સંબંધી અભિનિવેશ હોતો નથી. ૩૨

ધર્મ ક્ષમાદિક ભી મિટે, પ્રગટત ધર્મસંન્યાસ; તે કલ્પિત ભવ-ભાવમેં, ક્યું નહિ હોત ઉદાસ ? ૩૩

ધર્મસંન્યાસયોગ પ્રગટ થતા ક્ષાયિકભાવે આત્મધર્મ પ્રગટ થતાં, ક્ષયોપસમ - ભાવના ક્ષમાદિક બાહ્યધર્મો પણ પોતાની મેળે શમી જાય છે. તો કલ્પિત સંસારના ભાવમાં જ્ઞાની કેમ મધ્યસ્થ ન રહી શકે ? અર્થાત્ સંસારના સર્વ ભાવોમાં જ્ઞાની મધ્યસ્થ રહે છે. ૩૩

૨જજુ અવિદ્યા-જનિત અહિ, મિટે ૨જજુ કે જ્ઞાન; આતમજ્ઞાને સું મિટે, ભાવ - અબોધ નિદાન. ૩૪

અંધકારમાં દૂરથી દોરડી જોતાં અજ્ઞાનથી જીવ દોરડીને સાર્પ માને છે અને તેનાથી ભય પામે છે, પણ એ દોરડી છે એવું જ્ઞાન બરાબર થવાથી તેને દોરડીમાંથી સર્પની બુદ્ધિ નાશ પામે છે તેમ દેહાદિકમાં અવિદ્યાના યોગે આત્મબુદ્ધિની ભ્રાંતિ થઈ છે, પણ જ્યારે આત્માના વાસ્તવિકસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય ત્યારે આપોઆપ દેહાદિકમાં આત્મબુદ્ધિની ભ્રાંતિ ટળે છે. ૩૪

ધર્મ અરૂપી દ્રવ્યકે, નહિ રૂપી પરહેત; અપરમ ગુન રાચે નહિ, યું જ્ઞાની મતિ દેત. ૩૫

અરૂપી આત્મદ્રવ્યનો ધર્મ પણ અરૂપી છે, તે અરૂપી આત્મદ્રવ્યના ધર્મનો હેતુ રૂપીદ્રવ્ય નથી કારણ કે અરૂપી ધર્મમાં રૂપીદ્રવ્યનું હેતુપણું ઘટતું નથી તેમ પોતાની જાતિથી ભિન્ન એવું પુદ્ગલદ્રવ્ય છે, તે આત્મદ્રવ્યમાં નિશ્ચયથી જોતાં કારણભૂત ઘતું નથી. અપરમ ગુણમાં રાચવું નહિ. એમ જ્ઞાની પુરુષો પોતાની બુદ્ધિથી વિચારે છે. ૩૫

નૈગમનયકી કલ્પના, અપરમ-ભાવ વિશેષ;  
પરમ-ભાવમેં મગનતા, અતિ વિશુદ્ધ નયરેખ. ૩૬

અપરમ - ભાવ વિશેષ નૈગમનયની કલ્પના છે, પરમભાવમાં મગ્નતા તે અતિશુદ્ધ નયની રેખા છે માટે શુદ્ધ આત્મભાવમાં રાચવું. અતિવિશુદ્ધ - નય એટલે શુદ્ધ નિશ્ચયનય. ૩૬

રાગાદિક જબ પરિહરી કરે સહજ ગુણ - ખોજ;  
ઘટમેં ભી પ્રગટે તદા, ચિદાનંદકી મોજ. ૩૭

રાગ-દ્વેષ, પરભાવ આદિનો ત્યાગ કરીને પોતાના આત્માના સ્વાભાવિક ગુણો-જ્ઞાન આદિની ખોજ કરે, તો આત્માને પોતાના ઘટમાં જ ચિદાનંદની મોજ પ્રગટે છે. ૩૭

રાગાદિક પરિણામ-યુત, મનહિ અનંત સંસાર;  
તેહિજ રાગાદિક રહિત, જાને પરમપદ સાર. ૩૮

રાગ અને દ્વેષના પરિણામવાળું મન તે જ અનંત સંસાર છે અને રાગાદિક રહિત એવું મન તે જ પરમપદ જાણવું. ૩૮

ભવ-પ્રપંચ મન - જાલકી, બાજી જૂઠી મૂલ;  
ચાર પાંચ દિન ખુશ લગે, અંત પૂલકી પૂલ. ૩૯

ભવપ્રપંચભૂત મનની બનેલી માયાજાળની બધી બાજી જૂઠી છે,

તો પણ તેમાં રાચી રહેલા જીવોને ચાર-પાંચ દિવસ, થોડા વખત સુધી ભલે સુખ લાગે, પણ અંતે તો તે પૂલની વસ્તુ પૂલરૂપ જ થઈ જાય છે. અર્થાત્ ભવના પ્રપંચમાંથી કાંઈ પણ સારભૂત તત્ત્વ હાથમાં આવતું જ નથી. ૩૯

મોહ બાગુરી જાલ મન, તામેં મૃગ મત હોઈ;  
યામેં જે મુનિ નહિ પરે, તાહુ અસુખ ન કોઈ. ૪૦

મોહરૂપી વાઘરી છે અને મનરૂપી જાળ છે, તેમાં પડેલો જીવ મૃગસમાન જાણવો. હે મુનિઓ ! તે મનજાળમાં તમે પડશો નહિ. જે મુનિ તે મનજાળમાં પડે નહિ તેને પછી કોઈ પ્રકારનું દુઃખ રહેતું નથી. ૪૦

જબ નિજમન સન્મુખ હુએ, ચિતે ન પર ગુણ દોષ;  
તબ બહુરાઈ લગાઈએ, જ્ઞાન ધ્યાન રસ પોષ. ૪૧

જ્યારે મન આત્મસન્મુખ થાય છે, ત્યારે પારકાના ગુણ-દોષ તરફ દ્રષ્ટિ ટેતું નથી. વિશેષ પ્રકારે આ રીતે મન જ્યારે આત્મા સન્મુખ બને ત્યારે તેને આત્મામાં લગાડવું કે જેથી જ્ઞાન અને ધ્યાનના રસની વિશેષ પુષ્ટિ થાય. ૪૧

અહંકાર પરમેં ઘરત, ન લહે નિજ ગુણ ગંધ;  
અહંજ્ઞાન નિજ ગુણ લગે, છુટે પરહિ સંબંધ. ૪૨

પરમાં એટલે શરીર, મન, વાણી, ઘર, ધન અને સ્ત્રી આદિમાં આત્મબુદ્ધિ - અહંકાર ધારણ કરે છે, ત્યારે આત્મા આત્મગુણની ગંધ પણ પામતો નથી પણ જ્ઞાનીપુરુષ જ્યારે આત્મામાં અને આત્માના ગુણોમાં અહમ્ વૃત્તિ ધારણ કરી પરવસ્તુથી- શરીર-કર્મ આદિથી રહિત થઈ જાય છે, ત્યારે મુક્તિપદ પામે છે. ૪૨

અર્થ ત્રિલિંગી પદ લહે, સો નહિ આતમરૂપઃ  
તો પદ કરી ક્યું પાઈએ ? અનુભવગમ્ય સ્વરૂપ, ૪૩  
જે આ દેખાતા ત્રણ લિંગ (સ્ત્રીલિંગ, પુરુષલિંગ અને  
નપુંસકલિંગ) રૂપ શરીરને આત્મારૂપે જાણે છે, તે બહિરાત્મા છે  
અને તે આત્માના સાચા સ્વરૂપને જાણતો નથી માટે લિંગથી ભિન્ન  
અનુભવગમ્ય આત્મસ્વરૂપ જાણવું ૪૩.

દિષ્ટિ દાખી નવિ ડગ ભરે, નપ પ્રમાણ પદકોરિ;  
સંગ ચાલે શિવપુર લગે, અનુભવ આતમ જોડી, ૪૪

શાસ્ત્રો તો દિશા માત્ર બતાવનારા છે. દિશા બતાવીને ઊભા  
રહે છે તેમનું કાર્ય એટલું જ છે અર્થાત્ નયશાસ્ત્ર અને પ્રમાણશાસ્ત્રનો  
કોડો પદ જોવા માનથી આત્મસ્વરૂપ તરફ એક ડગલું પણ ભરી  
શકાતું નથી પણ આત્માની સાથે અનુભવ જોડવાથી તે અનુભવ જ  
મોજાનગરસુધી સાથે ચાલે છે. ૪૪

આતમ-ગુણ અનુભવત ભી, દેહાદિકતે ભિન્ન;  
ભૂલે વિભ્રમ-વાસના, જોરેં ફિરે ન ભિન્ન, ૪૫

આત્માના ગુણોને અનુભવતો અને "આત્મા એ શરીરદિથી  
ભિન્ન છે" એવી ભાવના કરવા છતાં પણ પૂર્વની ભ્રમવાસનાના યોગે  
પાઈું આત્મસ્વરૂપ ભૂલાય છે માટે સજ્ઞે સજ્ઞે આત્મસ્વરૂપ સંભારી  
આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરવી. ૪૫

દેખે સો ચેતન નહિ, ચેતન નહિ દિખાય;  
રોષ તોષ ઉનસુ કરે ? આપ હિ આપ બુઝાય. ૪૬

આ જે દેખાય છે તે (શરીર, મન, વાણી, જ્ઞાનધાતુ, ઘરબાર  
વગેરે વસ્તુઓ) ચેતન નથી, ચેતન = આત્મા એ દેખાતો નથી. અરૂપી  
છે. તો કોનાથી રોષ કરું ? અને કોનાથી તોષ માનું ? આજી પોતાવા  
આત્માને પોતાની જેળે ઓળખી આત્મસ્વરૂપમાં જ મગ્ન રહેવું ઉચિત  
છે. ૪૬

ત્યાગ ગ્રહણ બાહિર કરે, મૂઢ કુશલ અંતરંગ;  
બાહિર અંતર સિદ્ધું, નહિ ત્યાગ અરૂ સંગ. ૪૭

મૂઢ છવ બાહ્યવસ્તુમાં ત્યાગ અને ગ્રહણબુદ્ધિ ધારણ કરે છે  
અને કુશળ એવો અંતરાત્મા અંતરંગ-આત્મામાં ત્યાગ (= રાગદ્વેષનો  
તથા આઠ કર્મોનો ત્યાગ) અને ગ્રહણ (આત્માના આઠ ગુણ અને  
આત્માની અનંત ઋદ્ધિનું ગ્રહણ) કરે છે. અર્થાત્ અંતરાત્મા  
આવિર્ભાવની અપેક્ષાએ સ્વગુણ - પર્વાયનું ગ્રહણ કરે છે અને  
સિક્કાત્માને બાહ્યથી કે અંતરથી ત્યાગ કે ગ્રહણ કર્યું હોતું નથી. ૪૭

આતમજ્ઞાને મન ધરે, વચન-કાય-રતિ છોડ;  
તો પ્રકટે શુભ વાસના, ગુણ અનુભવકી જોડ. ૪૮

મન જો વચન અને કાયાની રતિ છોડીને આત્મજ્ઞાનમાં રતિ  
ધારણ કરે તો અંતરમાં શુભ વાસના પ્રગટે છે અને તે આત્મગુણના  
અનુભવને જોડી આપે છે. ૪૮

યોગારંભીકું અસુખ, અંતર બાહિર સુખ;  
શિદ્ધ - યોગર્ધુ સુખ હે, અંતર બાહિર દુઃખ ૪૯

યોગારંભીને-આત્મસ્વરૂપનો પ્રથમ અનુભવ કરનારને બાહ્ય  
વસ્તુમાં સુખ અને અંતરમાં દુઃખ લાગે છે પણ શિદ્ધયોગીને - યથાર્થ  
આત્મસ્વરૂપ જાણનારને કેવળ આત્મસ્વરૂપમાં જ સુખ લાગે છે અને  
બાહ્ય વિષયો દુઃખરૂપ લાગે છે. ૪૯

સો કહીએ સો પૂછીએ, તામે ધરીયે રંગ;

યાતેં મિટે અભોધતા, બોધરૂપ હુઈ ચંગ. ૫૦

માટે તે જ આત્મસ્વરૂપ કહેવું, તે આત્મસ્વરૂપ જ પૂછવું,  
તેમાં જ આનંદ ધારણ કરવો જેથી અજ્ઞાનદશા નાશ પામે અને સુંદર  
જ્ઞાનદશાને - જ્ઞાનમય - આત્મસ્વરૂપને પામે, ૫૦

નહિ કછુ ઈન્દ્રિય વિષયમેં ચેતન કું હિતકાર;

તો ભી જન તામેં રમેં, અંધો મોહ અંધાર, ૫૧

ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં ચેતનને કાંઈ હિતકારક-લાભ નથી. તો  
પણ મોહરૂપ અંધકારથી અંધ બનેલા જીવો તેમાં ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં  
રમે છે. આનંદ પામે છે. ૫૧

મૂઢાતમથું તે પ્રબલ, મોહે છાંઉ શુદ્ધ;

જગતે હે મમતા ભરે, પુદ્ગલ મેં નિજ બુદ્ધિ. ૫૨

મોહથી શુદ્ધાત્માસ્વરૂપની શુદ્ધિ જેણે છોડી છે એવા મૂઢાત્માને  
પુદ્ગલદ્રવ્યોમાં અહંપણની બુદ્ધિ જાગે છે અને પરદ્રવ્યમાં મમતા  
કરે છે. ૫૨

તાકું બોધન-શ્રમ અફલ, જાકું નહિ શુભ યોગ;

આપ આપકું બૂઝવે નિશ્ચય અનુભવ ભોગ. ૫૩

જે જીવને શુભયોગ પ્રગટ્યો નથી-પોતાના આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે  
રુચિ થઈ નથી તેને બોધ કરવાનો શ્રમ કરવો તે નિષ્ફળ છે. નિશ્ચયથી  
જોતાં પોતે જ પોતાના આત્માને સમજાવી શકાય છે, એમ અનુભવી  
મહાપુરુષો કહે છે. ૫૩

પરકો હિસ્યો બુઝાવનો, તું પર-શ્રદ્ધણ ન લાગ;

ચાહે જેમેં બુઝનો, સો નહિ તુજ ગુણ ભાગ. ૫૪

પરને-બીજાને કઈ રીતે બુઝવવો ? જેને બોધ કરવા ઈચ્છું  
હું તે હું નથી, અને હે આત્મા તું બીજાને ગ્રાહ્ય નથી. તું જે-તામાં  
બોધ કરવાને ઈચ્છે છે, તે તારા ગુણોને ભોગવનાર નથી. કેમ કે  
આત્મા સ્વસંવેદનગ્રાહ્ય છે. ૫૪

જબલોં પ્રાની નિજમતે, શ્રહે વચન મન કાય;

નબલોં હિ સંસાર ચિર, ભેદ-જ્ઞાન ચિટી જાય, ૫૫

મનુષ્ય જ્યાંસુધી મન, વચન અને કાયા એ ત્રણને વિશે  
આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, ત્યાંસુધી તેનો સંસાર સ્થિર જાણવો અને  
એ ત્રણથી આત્મા ભિન્ન છે, એવું ભેદજ્ઞાન થાય ત્યારે તેનો સંસાર  
મટી જાય છે. ૫૫

સૂક્ષ્મ ધન છોરન નવે, જ્યું કપરે ત્યું દેહ;

તાતેં બુધ માનેં નહિ, આપની પરિણતિ તેહ, ૫૬

જાડું વસ્ત્ર પહેરવાથી હું જાડો છું, એમ જ્ઞાની પુરુષ માનતો  
નથી તેમ શરીર જાડું થતાં આત્મા પણ જાડો છે, એમ માનતો  
નથી શરીર પાતળું પડતાં આત્મા પાતળો છે, એમ માનતો નથી;  
જ્ઞાની તો આત્મપરિણતિવાળો જ હોય છે. ૫૬

હાનિ વૃદ્ધિ ઉજવલ મલિન, જ્યું કપરે ત્યું દેહ;

તાતેં બુધ માને નહિ; આપની પરિણતિ તેહ, ૫૭

જેમ કપડાની હાનિ-વૃદ્ધિ થવાથી કે કપડું ઉજ્જવળ કે મલિન  
થવાથી જ્ઞાની પોતાને હાનિ કે વૃદ્ધિ પામેલો અગર ઉજ્જવળ કે  
મલિન થયેલો માનતો નથી તેમ શરીરની હાનિ-વૃદ્ધિમાં કે  
ઉજ્જવળતા કે મલિનતામાં પોતાના આત્માની હાનિ-વૃદ્ધિ કે  
ઉજ્જવળતા કે મલિનતા જ્ઞાની માનતો નથી. ૫૭

જેસે નાશ ન આપકો, હોત વસ્ત્રકો નાશ;  
તેસે તનુકે નાશતે, ચેતના અચલ અનાશ. ૫૮

જેમ વસ્ત્રનો નાશ થવાથી પોતાનો નાશ થતો નથી તેમ શરીરનો નાશ થવાથી આત્માનો નાશ થતો નથી, ચેતન તો અચલ અને અવિનાશી છે. ૫૮

જંગમ જગ થાવર પરે, જાકું ભાસે નિત;  
સો ચાખે સમતા-મુધા, અવર નહિ જડ-ચિત્ત. ૫૯

હંમેશા જેને હાલતું - ચાલતું જગત (શરીર આદિ) સ્થાવર પથ્થર આદિની જેમ જડ ભાગે છે, તે સમતારૂપી અમૃતરસને ચાખે છે, બીજો જડબુદ્ધિવાળો તે સમતારૂપી અમૃત ચાખી શકતો નથી. ૫૯

મુગ્ધતિ દૂર તકું નહિ, જાકું સ્થિર સંતોષ;  
દૂર મુગ્ધતિ તકું સદા, જાકું અવિરતિ પોષ. ૬૦

જેના મનમાં સ્થિરપણે સંતોષે નિવાસ કર્યો છે, તેને મુક્તિ દૂર નથી- મુક્તિ તેની નજીકમાં જ છે અને જેને અવિરતિની પુષ્ટિ થાય છે- જેના હૃદયમાં સંતોષ નથી તેમજથી મુક્તિ હંમેશાં દૂર છે. ૬૦

હોત વચન મન ચપલતા, જન્હે સંગ નિમિત્ત;  
જન-સંગી હોલે નહિ, તાંતે મુનિ જગ-મિત્ત. ૬૧

મનુષ્યોના સંસર્ગથી વચન અને મનની ચપલતા થાય છે, તેથી મુનિઓએ મનુષ્યનો સંગર્મ ત્યજવો અને સંસર્ગનો ત્યાગ કરનાર મુનિઓ જગતના મિત્ર છે.

અહીં મનુષ્યોનો સંસર્ગ તજવાની વાત છે, તે સારેશ્વરદષ્ટિએ અથવા અવસ્થાવિશેષે સમજવી. સંસારરસિક, ભવાભિનંદી, રજોગુણ

એ તમોગુણથી આવૃત્ત થયેલા અર્થાત્ રજોગુણ અને તમોગુણથી રંગાયેલા મનુષ્યોનો સંસર્ગ સાધકપુરુષોએ અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ. પરંતુ જ્ઞાની, ગુણી, યોગી, અધ્યાત્મી અને ધીતાર્થ મહાપુરુષોનો તો અવશ્ય સંગ કરવો જોઈએ. કારણ કે ગુરુકુલવાસમાં જીવનના અંતસુધી ગુણી પુરુષોની નિશ્ચયમાં રહેવાનું શારંગ્યમાં ભારપૂર્વક પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે તેથી તત્પર્યે એ છે કે આત્મસાધનામાં મગ્ન બનેલા યોગીઓ સામાન્યજનોને પ્રિય એવી લૌકિક પ્રવૃત્તિમાં પડે નહિ, મનમાં લૌકિક પ્રવૃત્તિને સ્થાન આપે નહિ. ૬૧

વાસ નગર વન કે વિષે; માને દુવિધ અબુદ્ધ;  
આતમ-દર્શીકું વક્ષતિ, કેવલ આતમ શુદ્ધ. ૬૨

નગર કે વન એ બંને તો અજ્ઞાની પોતાના નિવાસ માને છે- અર્થાત્ અજ્ઞાની પોતાને નગરમાં રહેતા નગરવાસી માને છે અને વનમાં રહેતાં વનવાસી માને છે પણ આત્મદર્શી એવા જ્ઞાનીને તો શુદ્ધાત્મ એ જ રહેવાનું સ્થાન છે.

મનમાં જે વસ્તુનો સંકલ્પ ન હોય તે વસ્તુ પર હોય તો પણ હોવા બદલાવર જ છે. તેથી વસ્તીમાં રહેવા છતાં મુનિઓ મનથી તો આત્મામાં જ - એકાંતમાં જ સ્થિત હોય છે, એમ સમજવું, જો મનમાં જે વસ્તુનો સંકલ્પ ચિકલ્પની બહુલતા હોય તો વનમાં રહે તો પણ એકાંત કહેવાય નહિ. ૬૨

આપ-ભાવના દેહમેં, દેહાંતર ગતિ હેત્ત;  
આપ-બુદ્ધિ જો આપમેં, સો 'વિદેહ' પદ્દ દેત. ૬૩

દેહમાં આત્મબુદ્ધિ કરવી તે ભવપરંપરાનું કારણ છે પણ જો આત્મામાંજ જો આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરે તો તે વિદેહપદ્દ = દેહરહિત પદ્દ = મોક્ષપદનો હેતુ છે. ૬૩

ભવિ શિવપદ દિઈ આપું, આપહી સન્ધુખ હોઈ;  
તાંતે ગુરુ હે આતમા, અપનો ઔર ન કોઈ. ૬૪

પોતાનો ભવ્ય આત્મા જ આત્માની સન્ધુખ બની આત્માને  
મોક્ષપદ આપે છે. એટલા માટે વાસ્તવિક રીતિએ-નિશ્ચયનયથી આત્મા  
જ આત્માનો ગુરુ છે પણ બીજો કોઈ આત્માનો ગુરુ નથી. ૬૪

સોવત હે નિજ ભાવમેં, જાગે તે વ્યવહાર;  
સુતો આતમ-ભાવમેં, સદા સ્વરૂપાધાર. ૬૫

જે વ્યવહારમાં જાગે છે તે આત્માભાવમાં ઉઠે છે, વ્યવહારમાં  
ઉઠે છે, તે હંમેશા સ્વ-પોતાના રૂપના આધારભૂત એવા આત્મભાવમાં  
જાગતા છે. ૬૫

અંતર ચેતન દેખકે, બાહિર દેહ સ્વભાવ;  
તાકે અંતર જ્ઞાનતે, હોઈ અચલ દ્રઢભાવ. ૬૬

જેઓ આત્માને અંતરમાં દેખી અને દેહસ્વભાવને બાહ્યરૂપે દેખે,  
તેઓ અંતરના જ્ઞાનથી અચલ અને દેહભાવવાળા થાય છે. ૬૬

ભાસે આતમજ્ઞાન ધુરિ, જગ ઉન્મત્ત સમાન;  
આગે દેહ અભ્યાસતે, પથર તુણ અનુમાન. ૬૭

પ્રારબ્ધયોગી-એવા આત્મજ્ઞાનીને પ્રથમ જગત ઉન્મત્તની જેવું  
જણાય છે પણ આગળ દેહઅભ્યાસથી તત્પર અને તુણ જેવું ભાસે  
છે. ૬૭

ભિન્ન દેહતે ભાવિયે, ત્યું આપહીમેં આપ;  
જયું સ્વાનહીમેં નહિ હુંએ, દેહાતમ ભ્રમ-તાપ. ૬૮

આત્માને શરીરથી ભિન્ન વિચારીએ તો આત્મામાં જ આત્મા

જણાય. જેથી સ્વાનમાં પણ “દેહ એ જ આત્મા છે.” એવા ભ્રમનો  
તાપ ન થાય. ૬૮

પુણ્ય પાપ વ્રત અવ્રત, યુગતિ દોઉકે ત્યાગ;  
અવ્રત પરે વ્રત ભી ત્યજે, તાંતે ધરિ શિવ-રાગ. ૬૯

પુણ્ય-પાપ, વ્રત-અવ્રત અથવા વ્રતથી પુણ્ય, અવ્રતથી પાપ અને  
તે બંનેના ત્યાગથી મુક્તિ થાય છે માટે મોક્ષાર્થી મોક્ષનો રાગ ધારણ  
કરી અવ્રતની પેઠે છેવટે વ્રતથી પણ નિવૃત્ત થાય છે. ધર્મસંન્યાસ  
નામનો યોગ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે યોગ સામર્થ્યના બળે પછી તેને  
વ્રતની જરૂર રહેતી નથી. તે અવસ્થામાં ઈચ્છા વિના પણ શુભયોગનું  
પ્રવર્તન સ્વાભાવિક રીતે જ ચાલુ હોય છે. જેમ પ્રથમ દંડની પ્રેરણાથી  
ચકનું ભ્રમણ થાય છે પછી દંડની પ્રેરણાવિના પણ પોતાની મેળે  
જ ચક્રભ્રમણ ચાલે છે તેમ યોગની ઉચ્ચભૂમિકામાં સહજ પ્રયત્ન  
વિના જ આત્માની પવિત્રતા જળવાઈ રહે છે. ૬૯

પરમ - ભાવ પ્રાપ્તિ લગે, વ્રત ધરિ અવ્રત છોડિ;

પરમ - ભાવ - રતિ પાપ કે, વ્રત ભી ઈન મેં જોડિ. ૭૦

પ્રથમ હિંસા વગેરે અવ્રતોનો ત્યાગ કરવો જરૂરી છે અને જ્યાં  
સુધી પરમ વીતરાગભાવ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી મહાવ્રતોને ધારણ  
કરવા જોઈએ. પછી પરમ વીતરાગતા રૂપ પદ પમાય ત્યારે વ્રતને  
પણ તેમાં જોડી દેવા. ૭૦

દહન સમેં જયું તુણ દહે, ત્યું વ્રત અવ્રત છોડિ;

ક્રિયા શક્તિ ઈનમેં નહિ, યા ગતિ નિશ્ચય ભેદ. ૭૧

જેમ અગ્નિ તુણને બાળીને પોતે તેમાં સમાઈ જાય છે, તેમ  
વ્રત પણ અંતે વિલયભાવને પામે છે. અવ્રતને છોડવાની ક્રિયાશક્તિ  
વ્રતમાં નથી. બાહ્ય અને અભ્યંતર બે પ્રકારના અવ્રતને છોડવાની

શક્તિ તો નિશ્ચયનયથી આત્માનાં સ્વભાવમાં રહેલી છે. ૭૧

વ્રત ગુણ ધારત અવ્રતિ, વ્રતિજ્ઞાન ગુણ હોઈ,  
પરમાતમકે જ્ઞાનતે, પરમ-આતમા હોઈ. ૭૨

અવ્રતી વ્રતગુણ ધારણ કરીને અને વ્રતી જ્ઞાનગુણ શ્રદ્ધા કરીને  
અનુક્રમે પરમાત્મજ્ઞાનથી સંપન્ન થઈને પરમાત્મા થાય છે. ૭૨

લિંગ દેહ આશ્રિત રહે, ભવકો કારણ દેહ;

તાતે ભવ છેદે નહિ, લિંગ-પક્ષ-રત જેહ. ૭૩

લિંગ એટલે જટા ધારણ કરવી, ભગવાં વસ્ત્રો પહેરવાં, દંડ  
ધારણ કરવો, અમુક શરીર ઉપર ચિહ્ન ધારણ કરવા, તે સર્વ દેહને  
આશ્રય કરીને રહેવા છે, અને દેહ તે સંસારનું કારણ છે, તેથી જેઓ  
માત્ર લિંગ-ચિહ્નમાં જ આગ્રહ રાખનારા છે એવા કઠાશ્રદ્ધાળા જીવો  
મુક્તિ પામતા નથી. ૭૩

જાતિ દેહ આશ્રિત રહે, ભવકો કારણ દેહ;

તાતે ભવ છેદે નહિ, જાતિ-પક્ષ-રત જેહ. ૭૪

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય આદિ જાતિ તે દેહને આશ્રીને રહી છે અને  
દેહ એ સંસારનું કારણ છે, માટે જેઓ માત્ર જાતિમાં જ રક્ત રહે  
છે- જાતિનું જ અભિમાન કરે છે, તેઓ સંસારનો છેદ કરી શકતા  
નથી- મુક્તિ પામતા નથી. ૭૪

જાતિ-લિંગ કે પક્ષમે, જિન્કું હે દ્રઢ - રાગ;

મોહ-જાલમેં સો પરે, ન લહે શિવ-સુખ ભાગ. ૭૫

જે મનુષ્યને જાતિ અને લિંગના પક્ષમાં જ એકાંત દેહરાગ છે  
એટલે જાતિ અને લિંગને જ મુક્તિનું કારણ માને છે, તે અજ્ઞાની  
જીવ મોહની જાળમાં ફસાયેલો છે. તે મોક્ષસુખ પામી શકતો નથી. ૭૫

લિંગ દ્રવ્ય ગુન આદરે, નિશ્ચય સુખ વ્યવહાર;  
બાહ્ય લિંગ હઠ નય મતિ, કરે મૂઢ અવિચાર. ૭૬

દ્રવ્યલિંગ છે તે આત્મગુણોનો સ્વીકાર કરવામાં હેતુભૂત છે,  
નિશ્ચયનયથી સાથ જે મોક્ષસુખ તેમાં દ્રવ્યલિંગરૂપ વ્યવહાર  
કારણભૂત છે, પણ દ્રવ્યલિંગ એકાંતે મોક્ષનું કારણ નથી, તેમ છતાં  
જે મૂઢ કેવળ બાહ્યલિંગમાં જ હઠ-કઠાગ્રહ રાખે છે, તે વસ્તુના  
યથાર્થસ્વરૂપનો વિચાર કરી શકતો નથી. ૭૬

ભાવ લિંગ જાતે ભયે, સિદ્ધ પનરસ ભેદ;

તાતે આતમકું નહિ, લિંગ ન જાતિ ન વેદ. ૭૭

ભાવલિંગ ઉત્પન્ન થતાં સિદ્ધના પંદર ભેદો થયા, માટે આત્માને  
લિંગ, જાતિ કે વેદ કશું નથી. આત્મા સ્વગુણોથી જ સિદ્ધ થાય છે,  
ભાવલિંગ છે તે આત્માના ગુણસ્વરૂપ છે. ૭૭

પંગુ દૃષ્ટિ જ્યું અંધમે, દ્રષ્ટિ-ભેદ નહું દેત;

આતમ-દૃષ્ટિ શરીરમેં ત્યું ન ધરે ગુન હેત. ૭૮

જેમ સમજુ માણસ પાંગળાની દૃષ્ટિને આંધળાની દૃષ્ટિ માનતો  
નથી તેમ જે દેહ અને આત્માના ભેદને જાણે છે તે ગુણના હેતુરૂપ  
આત્માની દૃષ્ટિને શરીરમાં ધારણ કરતો નથી. અર્થાત્ અંતરાત્મા  
શરીરથી ત્યારો વર્તે છે. ૭૮

સ્વપ્ન વિકલતાદિક દશા, ભ્રમ માને વ્યવહાર;

નિશ્ચયનયમેં દોષ-ભય, વિના સદા ભ્રમચાર. ૭૯

વ્યવહારનય સ્વપ્ન અને વિકલતા-ઉન્મત્તપણા આદિ દશાને  
ભ્રમરૂપ માને છે, નિશ્ચયનયમાં તો દોષનો ભય થયેલ હોવાથી સદાય  
ભ્રમનો ચાર નથી. અર્થાત્ આત્મદર્શી અંતરાત્માને સુષ્ટાદિ અવસ્થામાં  
પણ વિભ્રમ નથી તો જાગ્રત અવસ્થામાં વિભ્રમ ક્યાંથી હોય ? ૭૯

છૂટે નહિ બહિરાતમા, જાગતભી પઢિ ગ્રંથ;  
છૂટે ભવર્થે અનુભવી, સુપન-વિકલ નિગ્રંથ. ૮૦

બહિરાતમા ગ્રંથો ભણે, જાગતો રહે તો પણ કર્મથી ઘૂટતો નથી તેમજ અનુભવી અંતરાતમા મુનિ દેહ અભ્યાસને લીધે નિદ્રા લેતો હોય કે વિકલ હોય તો પણ સંસારથી ઘૂટે છે - કર્મરહિત થાય છે. ૮૦

પઢિ પાર કહાં પાવનો ? મિટયો ન મનકો ચાર;  
જ્યું કોલુકે બેલકું, ઘરહી કોસ હજાર. ૮૧

જો મનના વિકલ્પો ન મટે તો ભણીને પણ પાર શી રીતે પામી શકાય ? કોલુનો બળદ આખો દિવસ ફર્યા કરે અને મનમાં જાણે કે હું હજારો ગાઉ ચાલ્યો પણ તે ઘેરનો ઘેર જ હોય છે. ૮૧

તિહાં બુદ્ધિ ચિર પુરુષકી, જિહાં રુચિ તિહાં મનલીન;  
આતમ-મતિ-આતમ-રુચિ, કાહું કોન આધીન ? ૮૨

જ્યાં મનુષ્યની બુદ્ધિ સ્થિરપણે ચાંટે છે ત્યાં તેની રુચિ પણ થાય છે અને મન પણ તેમાં લીન બને છે, જેને આત્મવિષયમાં જ મતિ થાય છે, આત્મામાં જ રુચિ થાય છે - આત્મામાં જ પ્રીતિ થાય છે, તે પુરુષ બીજા કોને આધીન છે ? અર્થાત્ તે બીજા કોઈને આધીન નથી. ૮૨

સેવત પરમ પરમાત્મા, લહે ભવિક તસ રૂપ;  
બતિયાં સેવત જ્યોતિકું, હોવત જ્યોતિ-સ્વરૂપ. ૮૩

પરમાત્માની સેવા કરવાથી ભવ્ય જીવ તે પરમાત્માના રૂપને પામે છે, જેમ દીપથી ભિન્ન એવી વાટ તે દીપની જ્યોતિને સેવીને પોતે પણ જ્યોતિસ્વરૂપ બને છે. ૮૩

આપ આપમેં સ્થિત હુએ, તરૂથે અગ્નિ-ઉઘોત;  
સેવત આપહિ આપકું, ત્યું પરમાતમ હોત. ૮૪

આત્મા આત્મામાં સ્થિર થવાથી પરમાત્મરૂપ બને છે, જેમ વૃક્ષ પોતેપોતાની સાથે ઘસાતાં વૃક્ષમાં અગ્નિ પ્રગટે છે અને પોતે અગ્નિરૂપ થઈ જાય છે, તેમ આત્મા પણ આત્માનું ધ્યાન કરતાં પરમાત્મરૂપ થઈ જાય છે. ૮૪

યાહિ પરમપદ ભાવિયે, વચન અગોચર સાર;  
સહજ જ્યોતિ તો પાઈયે, ફિર નહિ ભવ-અવતાર. ૮૫

આ આત્મા જ મોક્ષપદ છે, એમ ભાવીએ અને તેવી ભાવનાથી વચનને અગોચર એવું મોક્ષપદ પમાય છે, અને તેથી આત્માની સ્વાભાવિક જ્યોતિ (કેવળજ્ઞાન) પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી ફરીથી સંસારમાં અવતાર-જન્મ થતો નથી. ૮૫

શાનીકું દુઃખ કછુ નહિ, સહજ સિદ્ધ નિર્વાણ;  
સુખ પ્રકાશ અનુભવ ભએ, સબહિ ઠોર કલ્યાણ. ૮૬

જ્ઞાનીને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ નથી, જ્ઞાનીને સહજ રીતે મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે. સુખનો પ્રકાશ કરનાર અનુભવ ઉત્પન્ન થતાં સર્વત્ર કલ્યાણની પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે. ૮૬

સુપન-દષ્ટિ સુખ નાશતે, જ્યું દુઃખ ન લહે લોક;  
જાગર-દષ્ટિ વિનષ્ટમેં, ત્યું બુધકું નહિ શોક. ૮૭

સ્વપ્નમાં જોયેલ સુખનો નાશ થવાથી જેમ લોક દુઃખ પામતો નથી તેમ જાગ્રત અવસ્થામાં જોયેલ શરીર આદિનો નાશ થવાથી પાંડિતજનને શોક થતો નથી. ૮૭

સુખ - ભાવિત દુઃખ પાય કે, જાય પાવે જગજ્ઞાન;  
ન રહે સો બહુ તાપમેં, કોમલ ફૂલ સમાન. ૮૮

સુખભાવિત જ્ઞાન-શાતાવંદનીયના યોગે ભાવિત જ્ઞાન, દુઃખ પ્રાપ્ત થતાં નાશ પામે છે- દુઃખના વખતમાં ટકી શકતું નથી. જેમ બહુ તાપમાં કોમળ ફૂલ કરમાઈ જાય છે, તેમ સુખભાવિત જ્ઞાન દુઃખ પડવાથી રહે નહિ. અર્થાત્ કષ્ટ વખતે સુખભાવિત જ્ઞાનવાળાને સમાધિ રહેતી નથી પણ તે અસમાધિમાં પડી જાય છે. ૮૮

દુઃખ - પરિતાપે નવિ ગલે, દુઃખ-ભાવિત મુનિ-જ્ઞાન;  
વજ્રગલે નવિ દહનમેં, કંચનકે અનુમાન. ૮૯

અને દુઃખના પરિતાપથી દુઃખ ભાવિત-સમતાપૂર્વક દુઃખને સહન કરનાર મુનિવરનું જ્ઞાન ગળી જતું નથી- નાશ થતું નથી. જેમ અગ્નિમાં વજ્ર ગળતું નથી અને સોનાને અગ્નિમાં નાંખવાથી પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ત્યાગતું નથી પણ ઉલટું વધારે શુદ્ધ થાય છે, તેમ દુઃખના પરિતાપથી- પરિષદ આદિથી મુનિનું જ્ઞાન ગળી જતું નથી પણ વધારે શુદ્ધ થાય છે. ૮૯

તાતે દુઃખસું ભાવિએ, આપ શક્તિ અનુસાર;  
તો દંઢતર હુઈ ઉલ્લસે, જ્ઞાન-ચરણ-આચાર. ૯૦

તેથી પોતાની શક્તિ અનુસાર શારીરિક આદિ કષ્ટ સહન કરી આત્માને ભાવવો કે જેથી આત્માનો ઉપયોગ સ્થિર થઈ ઉલ્લાસ પામે અને એમ કરવાથી જ્ઞાન અને ચારિત્રનો દંઢભાવ થાય. ૯૦

રનમેં લરતે સુભટ જ્યું, ગિને ન બાન-પ્રહાર ;  
પ્રભુ-રંજન કે હેત ત્યું, જ્ઞાની અસુખ-પ્રચાર. ૯૧

યુદ્ધમાં લડતા સુભટો જેમ બાણના પ્રહારને ગણતા નથી, તેમ

આત્મારૂપ પ્રભુને રંજન કરવા માટે કર્મરૂપી શત્રુની સાથે લડતા જ્ઞાનીપુરુષો પણ દુઃખના પ્રચારને ગણતા નથી. ૯૧

વ્યાપારી વ્યાપારમેં, સુખ કહિ માને દુઃખ;  
ક્રિયા કષ્ટ સુખમેં ગિને, ત્યું વાંછિત મુનિ-મુખ્ય. ૯૨

જેમ વ્યાપારીને વ્યાપાર કરતાં અનેક પ્રકારનું દુઃખ થાય છે, છતાં તેને તે સુખ કરીને માને છે, તેમ મુનિરાજ પણ આત્મસુખની વાંછા કરતા ક્રિયાના કષ્ટોને-દુઃખોને પણ સુખરૂપ માને છે. પરિષદ વગેરેથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખોને પણ સુખરૂપ માને છે. ૯૨

ક્રિયા યોગ અભ્યાસ હે, કલ હે જ્ઞાન અભંધ;  
દોનુંકું જ્ઞાની ભજે, એક-મતિ મતિ - અંધ. ૯૩

યોગ અભ્યાસરૂપ ક્રિયા છે અને અભંધ (કર્મબંધનો અભાવ) રૂપ ફળવાળું જ્ઞાન છે. જ્ઞાની પુરુષ જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેને સેવે છે. જે એકની મતિવાળો હોય - જ્ઞાન અને ક્રિયામાંથી એકને સેવે અને એકને ન સેવે તે અંધ છે- અજ્ઞાની છે. અર્થાત્ એવો એકાંતવાદી તત્ત્વને પામી શકતો નથી. ૯૩

ઈચ્છા શાસ્ત્ર સમર્થતા, ત્રિવિધ યોગ હે સાર;  
ઈચ્છા નિજ શક્તે કરી, વિકલ યોગ વ્યવહાર. ૯૪

(૧) ઈચ્છાયોગ (૨) શાસ્ત્રયોગ અને (૩) સામર્થ્યયોગ આ ત્રણે યોગ સારભૂત છે. (જે યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય આદિ ત્રિવિધોમાં બતાવ્યા છે.) ઈચ્છાયોગ એટલે પોતાની શક્તિ મુજબ સૂત્રાર્થનું ઈચ્છકપણું હોય પણ ક્રિયા આદિ આવરણ બરાબર શુદ્ધ ન હોય- વિકળ હોય - ૯૪.

શાસ્ત્ર-યોગ ગુન-ઠાણકો, પુરન વિધિ આચાર;  
પદ અતીત અનુભવ કલ્પે, યોગ તૃતીય વિચાર. ૯૫

ગુણદાણને યોગ્ય અવિકલ અર્થાત્ પૂર્ણ વિધિઆચારવાળો યોગ હોય તે શાસ્ત્રયોગ કહેવાય છે અને શાસ્ત્રમાં બતાવેલા જે ઉપાયો તેનું અતિક્રમણ કરીને શક્તિના અધિકપણાથી ધર્મવ્યાપારયોગ આદરે તે ત્રીજો સામર્થ્ય નામનો યોગ છે. ૯૫

રહે યથા બલ યોગ મેં, ગ્રહે સકલ નય સાર;  
ભાવજૈનતા સો લહે, વહે ન મિથ્યાચાર. ૯૬

યથાશક્તિ યોગબળમાં રહી જે સકલ નયનો સાર ગ્રહણ કરે છે. અર્થાત્ મધ્યસ્થપણું ધારણ કરે છે, તે મિથ્યાચારને ઈચ્છતો નથી અને તે જ ભાવજૈનપણું પામે છે. ૯૬

મારગ-અનુસારી ક્રિયા, છેદે સો મતિહીન;  
કપટ-ક્રિયા-બલ જગ ઠગે, સો ભી ભવજલ મીન. ૯૭

મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી જે જે શુભક્રિયાઓ શાસ્ત્રમાં બતાવવામાં આવી છે, તે શુભક્રિયાઓનો જે છેદ કરે છે, તે જીવ મતિહીન જાણવો. તેમજ કપટક્રિયાના બળથી જે જગતને ઠગે છે, તે પણ સંસાર સમુદ્રમાં મત્સ્યની જેમ પરિભ્રમણ કરે છે. ૯૭

નિજ નિજ મતમેં લરિ પરે, નયવાદી બહુ રંગ;  
ઉદાસીનતા પરિણમે, જ્ઞાનીકું સરવંગ. ૯૮

એક એક નયનો વાદ કરનારા પોત-પોતાના મતમાં પરસ્પર ખંડન-મંડન કરીને લડી પડે છે. તે નયવાદીઓનો એકબીજાનો ગધડો જોઈને જે જ્ઞાની છે તે તો સર્વ રીતિએ ઉદાસીન-મધ્યસ્થભાવમાં લીન રહે છે. ૯૮

દોઈ લરે તિહાં ઈક પરે; દેખનમેં દુઃખ નાંહિ;  
ઉદાસીનતા સુખ - સદન, પર પ્રવૃત્તિ દુઃખ છાંહિ. ૯૯

બે વાદીઓ લડે તેમાં એક પડે-હારે ત્યાં મધ્યસ્થભાવે રહીને નિરીક્ષણ કરવામાં દુઃખ નથી પણ તેમાં પ્રવેશ કરી નયવાદથી હઠ-કદાગ્રહ કરવાથી દુઃખ થાય છે. જ્ઞાની આવું નયવાદીઓનું સ્વરૂપ જાણીને ઉદાસીનભાવે રહે છે. તે ઉદાસીનતા એ સુખનું ધર છે. પરમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે દુઃખની છાયા છે, જ્ઞાની પરમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. ૯૯

ઉદાસીનતા સુરલતા, સમતારસ કલ ચાખ;  
પર-પેખનમેં મત પરે, નિજગુણ નિજમેં રાખ. ૧૦૦

ઉદાસીનતા એ કલ્પવેલી છે. તેના સમતારસ રૂપ ફળને ચાખો. પોતાના સ્વભાવમાં પોતાના ગુણને પોતામાં રાખી, પર-પદાર્થને જોવામાં પડીશ નહિ. ૧૦૦

ઉદાસીનતા જ્ઞાન-કલ, પર-પ્રવૃત્તિ હે મોહ;  
શુભ જાનો સો આદરો, ઉદ્ધિત વિવેક-પ્રરોહ. ૧૦૧

ઉદાસીનતા એ જ્ઞાનનું ફળ છે, અને પરમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ મોહ છે. જેને વિવેકનો પ્રરોહ ઉત્પન્ન થયો છે, એવા હે ભલ્લ જીવો ! જે સારું લાગે તેનો આદર - કરો. ૧૦૧

દોધક શતકે ઉદ્ધરું, તંત્ર સમાધિ વિચાર;  
ધરો એહ બુધ ! કંઠમેં ભાવરતનકો હાર. ૧૦૨

આ સમાધિના વિચારરૂપી તંત્ર સો દોધકછંદથી ઉદ્ધર્યો - બનાવ્યો હે પંડિતપુરુષો ! ભાવરતનો આ હાર કંઠમાં ધારણ કરો. ૧૦૨

જ્ઞાન વિમાન ચારિત્ર પવિ, નંદન સહજ - સમાધિ;  
મુનિ સુરપતિ સમતા શચી, રંગે રમે અગાધિ. ૧૦૩

જ્ઞાનરૂપ વિમાનમાં મુનિરૂપી ઈંદ્ર બેસે છે, હાથમાં ચારિત્રરૂપી વજ્ર ધારણ કરે છે. સહજ - સમાધિરૂપી નંદનવનમાં તે મુનિરૂપી ઈંદ્ર સમતારૂપી ઈંદ્રાણી સાથે અગાધ આનંદ કરે છે. ૧૦૩

કવિ જશવિજયે રચ્યો, દોધક શતક-પ્રમાણ;

એહ ભાવ જો મન ધરે, સો પાવે કલ્યાણ. ૧૦૪

કવિ યશોવિજયે (ઉપાધ્યાયજી મ.) દોધકઈંદ્રમાં સો શ્લોક પ્રમાણ આ ગ્રંથ રચ્યો છે. આ ગ્રંથનો ભાવ જે મનમાં ધારણ કરશે તે કલ્યાણને પામશે. ૧૦૪

✽

ખાના પીના સોવના, મિલના વચન વિલાસ;  
જયૌંજયૌં પાંચ ઘટાઈયેં, ત્યૌં ત્યૌં આત્મપ્રકાશ.

ખાવાનું, પીવાનું, સુવાનું, હળવા-મળવાનું અને બોલવાનું આ પાંચ વસ્તુ જેમ જેમ ઘટાડીએ તેમ તેમ આત્મપ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય. - વાંચનમાંથી તારવેલું.

## વૈરાગ્યશતક (ગુજરાતી)

પ. પૂ. શાસનસમ્રાટ તીર્થોદ્ધારક આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય નેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્મલંકાર કવિરત્ન પીયૂષપાણિ પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય અમૃતસૂરીશ્વરજી મહારાજ એક વિઠ્ઠલચર્ય શીઘ્રકવિ આચાર્યદેવ હતા. તેઓશ્રીનું આ ગુજરાતી વૈરાગ્યશતક હું ઘણી વાર (મિત્રાનંદસૂરિ) વાંચી ગયો છું. બાળજીવોને વૈરાગ્યપ્રેરક હોવાથી અહીં એને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

મંગલ

શ્રીઆદીશ્વર શાન્તિજિનેશ્વર, નેમિપ્રભુ ને પાસ જિણાઈ,  
વીરવિભુ એ પાંચ પ્રભુને, છટ્ટા શ્રી ગૂઠુ નેમિસૂરીન્દ;  
એ સર્વેને પ્રણયે પ્રણમી, સમરી સરસ્વતી માત ઉદાર,  
રચું "વૈરાગ્યશતક" આ સુખકર, પ્રાચીન ઉક્તિને અનુસાર. ૧

ધર્મક્રિયા કરવાની મોસમ

બહુકાલે બહુવિધ દુઃખ સહેતાં, ધર્મક્રિયા કરવાનો કાલ,  
નરભવરૂપે પ્રાપ્ત થયો છે, પુણ્યસંચયથી ચેતન હાલ;  
અલ્પકાલસ્થાયી સુખદાયી, સુર સમક્તિ જેને ચ્દાય,  
દશ દૈષ્ટાન્તે દુર્લભ એને, હારી જઈને જન પસ્તાય. ૨

દૈષ્ટાંત પહેલું 'ચૂલા'

ભરતક્ષેત્રમાં ઘર ઘર ભોજન, બ્રાહ્મણને આપે ચક્રીય,  
ચોસઠ સહસ્ર અંતેઉરી જસ નરપતિ સેવે સહસ્ર બત્રીય;  
દૈવયોગથી એક ઘરે તે, બીજી વખતે જમવા જાય,  
પત્ર સુકૃત વિણ ગત નરભય તે, પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૩

૭. 'રાધાવેદ'

રાધાનાં મુખ નીચે ચક્રો, સવળાં અવળાં કરતાં ચાર, તેલકટાહીમાં પ્રતિબિંબ, નિરખતો ઊભો રાજકુમાર; તે રાધાનું વામનેત્ર તે, ચપળ વીરથી પણ વીંધાય, પણ સુકૃત વિણ ગત નરભવ તે પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૯

૮. 'પૂર્ણચંદ્ર દર્શન'

કચ્છપ દેખી પૂર્ણચંદ્રને, દ્રહમાં દૂર થયે સેવાલ, આનન્દે એ જોણું જોવા, લઈને આવ્યો નિજ પરિવાર; મળી ગયે સેવાળ સુધાકર, કચ્છપથી ય કદી નિરખાય, પણ સુકૃત વિણ ગત નરભવ, તે પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૧૦

૯. યુગ અને સમીલા

પૂર્વ પયોધિમાંહે સમોલને, ધોંસરી પશ્ચિમ જલધિમાંય, દુર્ધર કલ્લોલે ખેંચાતા કોઈક સમયે ભેગા થાય; વળી સમોલ સ્વયં એ યુગનાં, વિવરવિષે પણ પેસી જાય, પણ સુકૃત વિણ ગત નરભવ તે પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૧૧.

૧૦. 'મણિસ્તાંભ'

કોઈ કુતૂહલી ઠેવ ચણિયય, સ્તમ્ભનું ચૂર્ણ કરીને જાય, મેરુશિરે એ ચૂર્ણ નંગીમાં, નાંખી સર્વ દિશા વિખરાય; એ અણુઓને વીણી વીણી, ઠેવે પાછો સ્તમ્ભ કરાય, પણ સુકૃત વિણ ગત નરભવ તે પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૧૨

પુણ્ય વગર નરજન્મ ન મળે

ઊગે સૂરજ પશ્ચિમમાં ને, પૂર્વદિશામાં અસ્ત જ થાય, સાગર મર્યાદા મૂકે ને, સિંહ ખડને પણ ખાય; ચંદ્ર થકી અંગાર ઝરેને, વાસીદે સાંભેલું જાય, પણ સુકૃત વિણ ગત નરભવ તે, પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૧૩

૨. ધાન્ય

ભરતથોત્રનાં સર્વ ધાન્યની ઠેવે કીધી ઢગલી એક, તેમાં પાલી સરસવ નાંખી, લાલ્યો ઝેસી વૃદ્ધ જ છેક; તે વૃદ્ધાથી કઠાય સરસવ, સર્વ ધાન્યથી ભિન્ન કરાય, પણ સુકૃત વિણ ગત નરભવ તે, પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૪

૩. 'પાસા'

દેવી ઘૂતકલાથી છૂતી, શ્રીમંતોને વારંવાર, જે ચાણક્યે ચંદ્રગુપ્ત નૃપનો, ભરપૂર ભયો ભંડાર; ગાની લે કે તે મંત્રી, વણિકજનોથી પણ છૂતાય, પણ સુકૃત વિણ ગત નરભવ તે, પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૫

૪. 'રાજસભા'

ઝેકહજાર ને આઠ સ્તમ્ભની, શાલા સ્તમ્ભે સ્તમ્ભે હાંસ, અષ્ટોત્તરશત હાર્યા વિણ તે, સર્વ છૂતવા નૃપની પાસ; એ ઘટનાથી જિતી જનકને, રાજપુત્ર પણ રાજા થાય, પણ સુકૃત વિણ ગત નરભવ તે, પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૬

૫. 'રત્ન'

દૂરદેશવાસી વણિકોને, શ્રેષ્ઠિસુતોએ આપ્યાં રતન, પિતૃવચનથી પચ્ચાત્પાપે, તે જ રત્ન મેળવવા યત્ન; કરતાં કોઈ દિન સર્વ રત્નથી, જનકહૃદય પણ સંતોષાય, પણ સુકૃત વિણ ગત નરભવ તે, પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૭

૬. 'સ્વાર્ણ'

પૂર્ણશશીને સ્વાને દેખી, રાજપુત્રને રંક વિશેષ, વિવેકવિકલ લહે રંક ક્ષીરને, નૃપસુત પામ્યો રાજ્ય વિશેષ; એ જ મઠે સૂતાં સ્વપ્નામાં, તેને પૂર્ણેન્દુ ય જણાય, પણ સુકૃત વિણ ગત નરભવ તે, પાછો ચેતન નહિ જ પમાય. ૮

‘ચેતન ને ચેતવણી’

શાને માન ધરે છે ચેતન, કેમ હસે છે ઘઈ મસ્તાન,  
કનકકામિની ઝંબે શાને, વ્યસનવિષે થઈને ગુલતાન;

મૃત્યુરાહસ જો આ આવે, નરકકૃપમાં નાંખણ કાજ,  
ચેત ચેત ચેતન ! આ સમયે નહીંતર તારી જાશે ધાજ. ૧૪

જ્યાંની દુર્ગન્ધાંશ થકી પણ, નગરલોકનું મૃત્યુ થાય,  
સાગરોપમનાં આયુધ્ય મોટાં છેઘાં પણ તે નવ છેદાય;

કરવતથી પણ કટિન સ્પર્શ, જાણે ભાલાનો માર મરાય,  
એ દુઃખ નરકતણાં હે ચેતન ! કહેને તુજથી કેમ ખમાય. ૧૫

- નારકીની ઠંડીનું વર્ણન -

કોઈ સમર્થ લુહારપુત્રથી, પણ દિવસ તક ખૂબ તપાય,  
લોઢાનો ગોળો તે ઘઈને, શીતનરકમાં જો મૂકાય;  
નિમેષમાત્રમાં તે ગોળો તે, શૈત્ય થકી ક્ષય પામી જાય,  
એ દુઃખથી નરક તણાં હે ચેતન ! કહેને તુજથી કેમ ખમાય. ૧૬

ગરમીનું વર્ણન

ગ્રીષ્મતાપથી આકુલ વ્યાકુલ, હસ્તી પુષ્કરિણીમાં ન્હાય,  
જે શાન્તિનો અનુભવ એને, શીતળ જળમાં ન્હાતાં થાય;  
મનુષ્યલોકનાં ઉષ્ણભેત્રમાં, પણ નારકીઓ યું હરખાય,  
એ દુઃખ નરકતણાં હે ચેતન ! કહેને તુજથી કેમ ખમાય. ૧૭

વિવિધ દુઃખોનું વર્ણન

સ્વીયમાંસનું ભોજન ને, ઉકળતાં તામ્રસોનું પાન,  
તીવ્રશસ્થથી છેદન ભેદન ને, વૈતરણી માંહે સ્નાન;  
દેહ તણાં જ્યાં ખંડ કરીને, તપ તેલમાં ખૂબ તળાય,  
એ દુઃખ નરક તણાં હે ચેતન ! કહેને તુજથી કેમ ખમાય. ૧૮

કરવતથી કાપે દેવોને વજ્ર પ્રહારે ચૂર્ણ કરાય,  
શાલ્મલી વૃક્ષ ઉપર આરોપે ને, ફુંભીપાકે પકવાય;

તપ લોહની પુતળી કેરું, આલિંગન તે કેમ કરાય,

એ દુઃખ નરકતણાં હે ચેતન ! કહેને તુજથી કેમ ખમાય. ૧૯

ઉછાળો આકાશે નીચે, તાપી છેદે તાકને કાન,

શેકે ઊની રેતીમાં, જેને નહીં પરનાં દુઃખનું જ્ઞાન;  
આંતરડા ખેંચીને રૌરવ દુઃખ, દીયે તે નૈવ કહાય,

એ દુઃખ નરકતણાં હેચેતન ! કહેને તુજથી કેમ ખમાય. ૨૦

સર્વક્ષેત્રનાં સર્વધાન્યથી, નરકજીવન નવ એક ધરાય,

સર્વસમુદ્રનું જલ પીવે પણ, તૃષ્ણા તેહની શાન્ત ન થાય;  
ઈર્ષ્યાથી ભળતાં એ જીવો, એકબીજાને ખાવા ધાય;

એ દુઃખ નરકતણાં હે ચેતન ! કહેને તુજથી કેમ ખમાય. ૨૧

કેવળજ્ઞાની જિનવરદેવે સર્વ લોકના ભાવ કહાય,

સર્વ સત્ય સદહતો, પણ તું, શાને સંસારે મૂંઝાય ?  
દીવો હાથ છતાં પણ અમૃત, શાને ઊંડે રૂપ પડાય ?

એ દુઃખ નરકતણાં હે ચેતન ! કહેને તુજથી કેમ ખમાય. ૨૨

સ્ત્રીમોહ વ્યાગાધિકાર

સર્વ ચેતનો ભવસાગરમાં, જેને ઘઈને રૂબી જાય,  
કર્મ નૃપતિએ એમ વિચારી, સુંદર શીલા એક ઘડાય;  
સ્ત્રી કામિની સુંદરી, મહિલા એવા એનાં નામ પડાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન શાને વ્હાય. ૨૩

સ્નેહ મનોહર વચન વધૂનાં, હરિણગીતની જેવાં જાણ,  
શશીસમ મુખ તે સુખકર નહિ પણ, પતંગ દીપની જેવું માન;  
નેત્રબાણ એ બાણ જ, કોમલ હેયું જેનાથી વીધાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન શાને વ્હાય. ૨૪

હાવભાવ હસ્તાદિકનો તે, કામપિશાચ તણો આવેશ,  
આભરણો છે ભારભૂત ને, ઈન્દ્રજાળ સમો છે વેશ;

ચાલ વગેરે જોતાં જીવો, કેંક દુઃખને દરિયે જાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન ! શાને ચ્હાય. ૨૫

દૂર રહેલી અલ્પમાત્ર, પણ દુર્ગન્ધિ દેખી દુહવાય,  
મુખ મરડેને નાસિકાને, ઢાંકી ઝટપટ દૂરે જાય;  
તે દુર્ગન્ધિથી જ ભરેલો, શું નવ નારીદેહ જણાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન શાને ચ્હાય. ૨૬

અસ્થિ મજજા આંતરડાને, રૂધિર માંસ તણો ભંડાર,  
યર્મસ્નાયુ, મલમત્ર તણી, કોઠીમાં શો લાગે છે સાર;  
અશુધિને અસ્થિર પદાર્થોના, કાંસામાં કોણ ફસાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન ! શાને ચ્હાય. ૨૭

વિપવલ્લી પણ ભોંય ન ઊગે, સિંહણ પણ ગુણ નહીં ઠામ,  
મોટો વ્યાધિ પણ વેધોનાં શાસ્ત્ર વિષે નહીં એનું નામ;  
મેહ વિનાની એહ વીજળી કહો કોણથી જાણી જાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી સ્ત્રીને ચેતન ! શાને ચ્હાય. ૨૮

દરમાં નવ રહેતી પણ નાગણ, લોહમયી નહીં પણ તરવાર,  
દેખા દે દિનરાત છતાં પણ, રાક્ષસીનો એતો અવતાર;  
નહીં પ્રવાહી પણ એ મદિરા, જોવાથી જનો મૂંઝાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન ! શાને ચ્હાય. ૨૯

ભણમાં રાગી ભણમાં દેષી, ભણ ભણ જેનું મન પલટાય,  
સ્વીયપતિને છંડી સત્વર, અન્ય કને ખંતે જાય;  
કામણ ટુંબણ ને દુહકર્મો, કાર્યો જેનાં નિત્ય ગણાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન ! શાને ચ્હાય. ૩૦

ભીકણ થઈને મોટાં મોટાં, સાહસ કાર્યો કરવા જાય,  
પતિપુત્ર કે ભાઈબહેન પણ, ભણમાં જેનાથી હણાય;

દિવસે કાગ થકી બીવે ને, નિશિએ નદીએ તરવા જાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન ! શાને ચ્હાય. ૩૧

મુખાવાઠનું મન્દિર કેઈ બોલે ને, કેઈ કરવાને ચ્હાય,  
કપટ પૂતળીનાં મન કેરો, ભાવ ન કોઈ થકીય જણાય;  
સુર્યકાન્તા સુકુમાલિકા, જેવાં દૈષ્ટાંતો બહુ સંભળાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન ! શાને ચ્હાય. ૩૨

આ ભવમાં પણ સ્ત્રીને યોગે, ચેતન ! ચિંતા અધિકી થાય,  
પુત્રાદિકનાં પાલણ - પોષણ, માટે ધંધા કેંક કરાય;  
શાંતિ ને સુખને વેચી, સંતાપ શોક વ્હોરી લેવાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન ! શાને ચ્હાય. ૩૩

નેમિનાવજી રાજિમતી, વજીને ચાલ્યા શ્રી ગિરનાર,  
શાલીભદ્રજી બત્રીશ નારી, છાંડી લેતા સંયમભાર;  
મિથિલા નૃપથી એક જ સાથે, એક હજાર ને આઠ તજાય,  
સર્વ દુઃખનું સાધન એવી, સ્ત્રીને ચેતન ! શાને ચ્હાય. ૩૪

સુવર્ણવેધકરસને યોગે, લોહ કનકતા પામે જેમ,  
જ્ઞાની ભાષિત ભાવનાભાવિત ચેતન નિર્મળ થાયે એમ;  
મંત્રપ્રયોગે ઝેરી નાગ તથું, પણ શું નવ ઝેર હણાય,  
કઈ વિભાવ રમણતા એવી જે, જિનવચને નષ્ટ ન થાય. ૩૫

### - ભાવના ભવનાશિની -

#### ૧. અનિવચભાવના

આયુ વાયુ તરંગ સમું ને, સંપત્તિ ભણમાં શીણ થાય,  
ઈન્દ્રિયગોચર વિષયો ચંચલ, સંધ્યારંગ સમાન જણાય;  
મિત્ર વનિતા સ્વજનસમાગમ, ઈન્દ્રજાલને સ્વાન સમાન,  
કઈ વસ્તુ છે સ્થિર આ જગમાં, જેને ઈચ્છે જીવ સુજાણ. ૩૬

## ૨. અસારભાવના

જે ષટ્પંડમહીના જેતા ચૌદ, રત્નના સ્વામી જેહ, ને જે સાગરોપમના આયુધધારી, સ્વર્ગનિવાસી તેહ; ફર કૃતાન્તમુખે ટળવળતાં, શરણ વિનાનાં દુઃખી થાય, તર્કન વનિતા સ્વજનસુતાદિક, કોઈ ન એને શરણું થાય. ૩૭

## ૩. સંસારભાવના

લોભ દાવાનળ લાગ્યો છે, જ્યાં લાભજળે જે શાંત ન થાય, મુગતૃષ્ણાસમ ભોગપિપાસાથી, જેતુગણ જ્યાં અકળાય; એક ચિંતા જ્યાં નાશ ન પામે, ત્યાં તો બીજી ઊભી થાય, એમ સંસારસ્વરૂપ વિચારી, કોણ ન વેરાગ્યે રંગાય. ૩૮

## ૪. એકવત્તાવના

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રસ્વરૂપી, એક જ આત્મા છે નિઃસંગ, બાહ્યભાવ છે સઘળાં એમાં, સ્વામીયતાનો નહીં છે રંગ; જન્મ જરા મૃત્યુને કર્મફળોનો, ભોગવનારો એક, એમ વિચાર કરતાં જાણ્યો, નમિરાજાને ચિંતાવિવેક. ૩૯

## ૫. અન્યત્તાવના

જેમ નલિનીમાં જલ નિત્યે ભિન્ન રહે છે આપ સ્વભાવ, તેમ શરીરે ચેતન રહે છે, અન્યપણું એ રીતે ભાવ; ભેદજ્ઞાન નિશ્ચળ ઝળહળતું, સર્વભાવથી જ્યારે થાય, તજી મમતા ગ્રહી સમતા ચેતન, તત્તજ મુક્તિપુરીમાં જાય. ૪૦

## ૬. અશુધિ ભાવના

છિદ્ર શતાન્વિત ઘટ મદિરાનો, મધાંબિંદુઓ ઝરતો હોય, ગંગાજળથી ધોવે તો પણ, શુદ્ધ કરી શકશે શું કોય ? દેહ અશુધિ છે છિદ્રાન્વિત, મલમૂનાદિકનો ભંડાર, ન્હાવો ધોવો ચંદન ચરચો, તો પણ શુદ્ધ નહીં જ થનાર. ૪૧

## ૭. આશ્રયભાવના

જ્યાં આ જીવ અનુભવી સુખદુઃખો, કર્મોશને નિહારે, ત્યાં તો આશ્રયશત્રુઓ સહોતજી કર્મો ઘણાએ ભરે; મિથ્યાત્યાદિક ચાર મુખ્ય શિપુઓ, રોકી શકાયે નહીં; ને આ ચેતન કર્મભાર ભરિયો, જાયે ન મુક્તિ મહી. ૪૨

## ૮. સંવરભાવના

સમ્યક્ત્વે મિથ્યાત્વદારને, સંયમથી અવિરતિ રોકાય, ચિન્તાતણી સ્થિરતાની સાથે, આર્તરોદ્રધ્યાનો નવ થાય; કોષ સમાથી માન માર્દવથી, માયા આજ્ઞવથી ઝટ જાય, સંતોષસેતુ ભાંધ્યો લોભસમુદ્ર, કટિ નવ વિકૃત થાય. ૪૩  
ગુપ્તિતયથી મન વચનને, કાયાના યોગો રૂંધાય, એમ આશ્રવનાં દારો સઘળાં, સંવરલેદે બંધ જે થાય; સંવરભાવના ઈશ્રવિધ ભાવી, જો આચાર વિધેય મૂકાય, તો હું સઘળાં સંસ્તૃતિનાં, દુઃખથી આ ચેતન મુક્ત ન થાય. ૪૪

## ૯. ગિર્વરાભાવના

તમવલિના તાપ થકી જેમ, સ્વર્ણમેલ તે થાયે દૂર, દાદશવિધ તપથી આ આત્મા, કર્મવૃન્દ કરે ચકચૂર; અગ્નિમાદિક લલ્લિઓ, એતું આનુષંગિક કર્યે ગણાય, દંઢપ્રહારી ચાર મહાહત્યાકારી, પણ મોશે જાય. ૪૫

## ૧૦. ધર્મભાવના

સૂર્ય ચંદ્ર ઊગે ને વરસે જલધર, જગ જળમય નવ થાય, શ્યાપદ જનસંહાર કરે નહીં, વહ્નિનથી નવ વિચ્ચ બળાય; શ્રી જિનભાષિત ધર્મપ્રભાવે ઈષ્ટ, વસ્તુ સક્ષમાંય પમાય, કરુણાકર ભગવંત ધર્મને, કોણ મૂર્ખ મનથી નવ ચ્હાય. ૪૬

## ૧૧. લોકસ્વરૂપભાવના

કટિ પર સ્થાપિત હસ્ત પ્રસારિત, પાદ પુરુષના જેવો જેહ,  
પદ્મવ્યાત્મક લોક અનાદિ, અનંત સ્થિતિ ધરનારો તેહ;  
ઉત્પત્તિવ્યય ક્રોધ્ય યુક્ત તે, ઊર્ધ્વ અધો ને મધ્ય ગણાય,  
લોકસ્વરૂપવિચાર કરતાં, ઉત્તમ જનને કેવલ ઘાય. ૪૭

## ૧૨. બોધિદુર્લભભાવના

પ્રથમ નિગોદ પછી સ્થાવરતા, ત્રસતા પંથેદ્રિયતા હોય,  
મનુષ્યપણું પામીને ધર્મશ્રવણથી, સમકિત પામે કોય;  
સુરમણિ સુરઘટ સુરતરુ મહિમા, એની પાસે અલ્પ ગણાય,  
બોધિરત્નની દુર્લભતા તે, એક જીભથી કેમ કહાય.

## મેત્રીભાવના

હિતચિંતનથી સર્વ સાત્વની સાથે ચેતન મૈત્રી જોડ,  
વેર વિરોધ બમાવી દઈને, ઈર્ષ્યા અન્ધાપાને છોડ;  
માતૃપિતાને બન્ધુરૂપે, સર્વ જીવ સંસારે હોય,  
દેશભાવના વિદ્ય આ જગમાં, સબળો શત્રુ છે નહિ કોય. ૪૮

## પ્રમોદભાવના

જીવ્યા ડાહી ઘઈને ગુણીના, ગુણનું પ્રેમે કરજે ગાન,  
અન્ય કીર્તિને સાંભળવાને, સજ્જ થજો હે બંને કાન;  
પ્રોઠ લક્ષ્મી બીજાની નિરખી, નેત્રો તુમ નવ ધરશો રોષ,  
પ્રમોદભાવના ભાવિત થાશે, તો મુજને તુમથી સંતોષ. ૫૦

## કરુણાભાવના

જન્મ જરા મૃત્યુનાં દુઃખો, અહર્નિશ સહેતું વિશ્વ જગ્યાય,  
તન ધન વનિતા વ્યાધિની, ચિંતામાં સારો જન્મ ગમાય;  
શ્રીવીતરાગ વચન પ્રવહણનો, આશ્રય જો જનથી ય કરાય,  
તે દુઃખસાગર પાર જઈને, મુક્તિપુરીમાં સૌખ્ય પમાય. ૫૧

## માઠ્યસ્થભાવના

કર્મતણે અનુસારે જીવે, સારાં નરસાં કાર્ય કરાય,  
રાગ દ્રેષ સ્તુતિ નિંદા કરવી, તેથી તે નવ યુક્ત ગણાય;  
બળાન્ધારથી ધર્મપ્રેમ, વીતરાગપ્રભુથી પણ શું થાય,  
ઉદાસીનતા અમૃતરસનાં, પાન થકી ભવબ્રાન્તિ જાય. ૫૨

અસાર આ સંસારમાં નથી, સૌખ્ય કે શાંતિ જરી,  
આધિ ઉપાધિ વ્યાધિઓથી, આ બધી દુનિયા ભરી;  
એમ જાણતો પણ જીવ તું, આલસ અરે રે! કેમ કરે ?  
કલ્યાણકારી ધર્મ જિનનો, કેમ તું નવ આદરે ? ૫૩

ધન પુત્ર પ્રભુતા લાડી ગાડી, ચિંતમાં નિત્ય ચિંતવે,  
આજે મળે કાલે મળે એમ, ઊર્મિઓ ઉરમાં ધરે;  
પણ અંજલિના જલ પરે જીવ, આયનું તારું ઘટે,  
તે કેમ તું જાણે નહીં, ડહાપણ ભરી બુદ્ધિ છતે. ૫૪

જે કાલ કરવું હોય શુભ તે, આજ કર ઉતાવળો,  
“શ્રેયાંસિ બહુ વિદ્યાનિ” એ, સિદ્ધાંત જાણ ખરેખરો;  
નવ સાંજની પણ વાટ જો, કલ્યાણકારી કાર્યમાં,  
હે બંધુ, પામર જીવની જેમ, સુખદસમયો હાર મા. ૫૫

જોડે રમ્યાં જેની અતિશય, પ્રીતથી જોડે જમ્યાં,  
જોડે નિશાળ વિષે જતાં, પરલોકમાં તે પણ ગયાં;  
સવારમાં જોયેલ તે પણ, સાંજ નવ દેખાય છે,  
હે મિત્ર ! આ સંસારનો, કેવો વિચિત્ર સ્વભાવ છે. ૫૬

આ જાગવાનો સમય છે, ત્હેને વિષે તું ક્યું સુને,  
આ નાસવાના સમયમાં, શાને વળી બેસી રહે;  
તુજ જીવનધનને લૂંટવા, ત્રણ તરફરો પૂઠે પડવા,  
એક રોગ બીજા જરા ત્રીજો, મૃત્યુ એ સૌને નડવાં. ૫૭

આ કાળરૂપી રેંટને, શશી સૂર્ય વૃષભો કેરવે,  
દિનરાત રૂપ ઘટમાળથી, તુજ જીવનધનને સંહરે;

પણ પરભવે પાંચેય સરખાં, ધર્મને નવ આદરે,  
હા હાથ થસતો જઈશ ચેતન, મધ તણી માખી પરે. ૫૮

જે શરીરનું સૌંદર્ય નીરખી, ચિત્તમાંડે તું હલે,  
લેને જ જ્યારે કાળરૂપી, નાગ જેરીલો ડલે;  
તે સમે કોઈ કળા નથી કે, કોઈ પણ ઔષધ નથી,  
નથી મંત્ર તંત્ર વિજ્ઞાન એવું, થાય રક્ષણ જેહથી. ૫૯

શેષ નાગ એ છે નાળવું ને, પૃથ્વી એ તો પુષ્પ છે,  
છે પર્યતો તે કેસરા, સર્વે દિશાઓ પત્ર છે;  
માણસરૂપી મકરંદ છે, એને અનાદિકાળથી,  
આ કાળખમરો ચૂસતો, સંતોષને ધરતો નથી. ૬૦

હિનરાત છિદ્ર ગવેષતો, છાયા તણે બ્હાને કરે,  
આ કાળરૂપ વિશાચ પાપી, છળ કરીને સંહરે;  
એના ઝપાટામાં પડેલો, ગૂરી ગૂરીને મરે,  
હા હા કરી નહીં ધર્મસિદ્ધિ, એમ પસ્તાવો કરે. ૬૧

ચઢી બોર મૂળા મોંગરીની, જાતિમાં પણ તું ગયો,  
ચિટ્ટાતણો કીડો થયો, થઈ શેઠ નોકર પણ થયો;  
એમ વિવિધ કર્મવશે કરી, સંસારનાટક સંગર્ષો,  
હા ! મિત્ર તું પરવશ થકી, દુઃખો થયો દુઃખી થયો. ૬૨

માતા પિતાને પુત્ર પુત્રી, બંધુઓ ભાર્યા તથા,  
મિત્રો સગાંબાંધાં સબંધો, શરીરનાં છે સર્વધા;  
સ્મશાનમાં એ દેહને, બાળી રૂને છે સ્વાર્થને,  
આ સ્વાર્થના સંસારમાં શો, રનેહ લાગ્યો છે તને. ૬૩

હે મુગ્ધજીવ ! વિચાર આ, સંસારમાં તારું કોણ છે !  
સર્વે સગાં તુજને તણ, અવવા તણને તું જયો;  
વીતરાગભાષિત ધર્મ કેવલ, તે સને સાધે ઘરો,  
દુર્વર્તિ કેરા કૃપથી, તત્કાલ તે જ બચાવશે. ૬૪

અડકર્મરૂપી બંધને, બંધાઈ કારાગારમાં,  
સંસારમાંડે તું સડે છે, મોહના સામ્રાજ્યમાં;  
એ બંધનોને આત્મબળથી, વીર થઈને તોડશે,  
તો મુક્તિનાં સામ્રાજ્યને તું, આત્મ સાથે જોડશે. ૬૫

જે લક્ષીમાં લલચાઈને તું, ધર્મકરણી નવ કરે,  
ને જે સગાંબાંધાં કૃતે તું, આનવૃત્તિ આદરે;  
જે વિષયસુખની લાલચે, લલના સદા ચિત્તે ધરે,  
તે સર્વ ક્ષણનાથી બરેખર, પત્ર જલબિન્દુ પરે. ૬૬

હે વૃદ્ધ ! તુજ યૌવનદશા ને, શક્તિ સઘળી ક્યાં ગઈ,  
તુજ અંગની શોભાતણી, હા હા દશા આ શી થઈ ?  
લાળા ઝરે તુજ સુખ થકી ને, મશ્કરી લોકો કરે,  
તે જોઈને પણ વૃદ્ધ તું, વૈરાગ્યને કેમ નાદરે ? ૬૭

અનકર્મરૂપી બંધનો, બાંધી અરે દસ્યુ પરે,  
ચેતન ! તને આ મોહરાજા, ભવનગરમાં ફેરવે;  
વિડમ્બના પામે ઘણીને, વિવિધ દુઃખોને સહે,  
નિઝારણ આ સંસારમાં, શો સાર છે તે તું કહે ? ૬૮

સર્વજ કરુણાગાર પ્રભુએ, લાભ ચોરણી કલ્યાં,  
આ જીવને ઉત્પન્ન થવાનાં, સ્થાન બહુ દુઃખે ભયો;  
એ સર્વ સ્થાનોમાં અનંતીવાર, ચેતન આશરવો,  
કર ધર્મ માનવજન્મહીરો, આજ તુજ હાથે ચલ્યો. ૬૯

બહુ જાતિઓમાં ભ્રમણ કરતાં, સર્વ સંબંધો ક્યાં,  
માતપિતા બન્ધુપણે તુજ, સર્વ સત્ત્વો સાંપડ્યાં;  
પણ કોઈથી અધાણિ તુજ, રક્ષણ કઠીએ નવ થયું,  
હે જીવ ! તારું જીવન ભવિ, એણે ગયું એણે ગયું. ૭૦

જેમ અલ્પજલમાં માછલી, નિઝારણ થઈને તરકરે,  
તેમ જીવન અરે જીવ આ, પીડાય છે ત્યાપિવરે;

‘મા મા’ કરે કોઈ કરુણસ્વરથી, અશ્રુની ધારા વહે, દેખે સર્ગાવહાલાં તથાપિ, કોઈ દુઃખ ન સંહરે. ૭૧

આ પુત્ર મુજ સુખહેતુ છે, આ સ્ત્રી સદા સુખદાયિની, મત જાણજે એમ મન વિષે, એ; બુદ્ધિ છે દુઃખદાયિની; એમ માનતાં કે નારકી, કેંક તિર્યંચો થયાં, નરજન્મહીરો હાથથી, હારી ગયાં હારી ગયાં. ૭૨

માતા મરી સ્ત્રી થાય છે ને, સ્ત્રી માતા બને, થાયે પિતા તે પુત્ર ને જે, પુત્ર તે જ પિતા પછે; એક જન્મમાં પણ જીવ આ બહુ રંગથી રંગાય છે, કુબેરસેન પરે અરે, પીડાય છે પીડાય છે. ૭૩ ચોરાશી લાખ યોનિ વિષે નથી, કોઈ યોનિ વિશ્વમાં, નથી જાતિ કે કોઈ કુળ એવું જીવ ન ગયો જેહમાં; વળી સ્થાન પણ એવું નથી, આકાશ કે પાતાળમાં, જ્યાં જન્મમરણો નવ કર્યાં, બહુવાર ત્યાસોચ્છવાસમાં. ૭૪

જે વિવિધ વિષયો ભોગવ્યા, બહુવાર ને જે જે વખ્યા, પરભાવમાં પકડાઈને તે, તે અરે પાછા ગ્રહ્યા; પણ વિષયસુખની લાલસા, તારી હજીવે નવ મટી, શું સીંચતા ધૃતથી, કદીએ અગ્નિની જ્વાલા ઘટી ? ૭૫

છે સ્ત્રી અરેખર શસ્ત્ર ને આ બન્ધુઓ બન્ધન ખરે; ને વિષય સુખ છે વિષ સમા, દોલત વળી દોલત અરે એમ જાણીને હે મિત્ર ! મારા, વિરમ આ સંસારથી આ લાકડાના લાડવામાં રસ તણો છાંટો નથી. ૭૬ જે કુટુંબને માટે કરે છે, વિવિધ કર્મો હોંશથી, પણ કર્મને ઉદયે કુટુંબી કોઈ તુજ સાથી નથી;

આવ્યો અરે તું એકલો જઈશ પણ તું એકલો, ને પરભવે દુઃખી સુખી વા થઈશ પણ તું એકલો. ૭૭ તુજ શત્રુ કે તુજ મિત્ર એવી કોઈ પણ વ્યક્તિ નથી તારા વિના આ વિશ્વમાં એ કોઈ પણ શક્તિ નથી. સંસારમાં સંસકત એવો તું જ ત્હારો શત્રુ છે સ્વભાવમાં રમતો અરેખર તું જ તારો મિત્ર છે. ૭૮ મિથ્યાત્વવિષયક વિષયો છે જે સમે આ આત્મને શ્રદ્ધાંગ થાય શિથિલને પ્રમાદી તે સમે; નિન્દે વિશેષે ધર્મિજનને નાસ્તિકોને સંગ્રહે, ખુલ્લાં કરે મર્મો ગુરુના પાપ પ્રવૃત્તિને વહે. ૭૯ જેમ પ્રબલ પવને શાંતજલધિ, પણ અતિશય ખળભળે, તોફાનમાં આવી તરંગી, પ્રાણને ધન સંહરે; તેમ ચિત્તાજલધિ વિષયવૃત્તિ, વાયુથી ડોળાય છે, સદબુદ્ધિ નીકા બહુ ગુણોની, સાથ તળીયે જાય છે. ૮૦

સંધ્યાસમયનાં વાદળાં, સરખી સમૃદ્ધિ જાણવી, જીવનદશા પણ પાણીના, બુદ્ધબુદ્ધસમ નિર્ધારવી; નદી વેગની જેવી જુવાની, કેટલાં વરસો રહે ? વિચારીને હે જીવ ? તારું, શ્રેય શેમાં તે કહે ? ૮૧

ગુલાબ કેરું પુષ્પ આ, શુભગંધથી મ્હેકી રહું, જનચિત્તને ખેંચી રહું, રૂપરંગને રસથી ભયું; સ્પર્શે સુંવાળું પણ અરે, જાણવારમાં પલટાય છે, જો જીવ ! નેત્રો ખોલીને જે, પગતળે ચગદાય છે. ૮૨

સુક્તિનગરમાં જો જવા, ઈચ્છા હૃદયમાં છે તને, વિશ્વાંતિ લેતો નવ ઘડીએ, વિષયવિષવૃક્ષો તળે;

છાયા ય તેહની સત્વનાશક, હ્યાતિકારક થાય છે,  
પછી મુક્તિપંથમાં જીવથી, પગલું ય નવ મુકાય છે. ૮૩

નિર્જનવને નિર્ભય થઈને, વિલસતો સ્વેચ્છ થકી,  
ખાવા તરતોં કિસલયોને, પાન ઝરણાં જલ થકી;  
તે હસ્તી વનનો પણ પ્રહારો, અંકુશોના જે સહે,  
સ્પર્શનવશે થઈ રાંકડો, બહુભારને માથે વહે. ૮૪

અતિથાયલ ઊંઝા જલરૂપી, નિર્ભય ગૃહે વસતો હતો,  
સ્વજાતિસંગે રંગથી, રમતો છતો સુખ પામતો;  
તે મચ્છ પણ હા ! દંદયભેદક, રીતથી ય હણાય છે,  
જીંદવા વિના એ કષ્ટમાં કહે, કોણ કારક થાય છે. ૮૫

ઝંકારના સળે કરી, દિગ્દેશ જેહ ગજાવતો,  
પુષ્પોત્પ્લો રસ ચૂસતો, ચાલાક શીશ્રગતિ છતો;  
તે મધુપ બંધન પુષ્પનું, ગજકર્ણની વાતો સહે,  
જો નાસિકાને વણ પડીને, ગૂરી ગૂરીને મરે. ૮૬

પતંગ પંચરંગી રૂપાળું, ગગનપંથમાં ગાજતું,  
આઘાતથી કે સ્પર્શથી, કાણવારમાં ઊડી જતું;  
થઈ નયનને વણ તે, બિચારું જ્યોતમાં ઝંપલાય છે,  
એમ જાણીને પણ શીઠ ચેતન, નયનને વણ થાય છે. ૮૭

રહેવું ગાઠ નિર્કુજમાં, વિહરવું નિર્ભય થઈને વને,  
સહેવું ના કંઠીએ કટુવયણને, ના દેખવું દુષ્ટને;  
જેહને તેહ મૃગે ય શ્રોનવશ, થઈ ખોવે અરે પ્રાણને,  
તે સર્પોય થઈ સુશબ્દરસિકો, કેવા પડે બંધને. ૮૮

ભયપાશીને મૃત્યુ થકી તું, શીઠ ગૃહ સંતાપ છે,

મૌક્તિપ્રાપ્તિની ભસ્મ શાને, શક્તિ માટે ખાય છે;  
ભયભીતને એ મૃત્યુરાશસ, નવ તજે પણ જન્મને,  
ને નવ ભજે તહેને ત્યજી કર, જન્મનાશક યત્નને. ૮૯

મૃત્યુતણી સાથે નથી, મૈત્રી કરી તેં માનવી,  
તેહના ભયથી રક્ષતારી, છે સુરંગો ક્યાં નથી;  
નિશ્ચય નથી કીધો મરણના, સમયનો જ્ઞાની કને,  
શાથી કહે છે આ સ્થિતિમાં, કાલ કરીશું ધર્મને. ૯૦

જે દિવસ ને જે રાત્રીઓ, તુજ જીવનમાંથી જાય છે,  
કોડો ઉપાયે કોઈથી, કંઠીએ ન એહ પ્રમાય છે;  
અપૂર્વ આવસર આ બધો, એળે ગુમાવે શીઠને;  
નિદ્રા ત્યજને સ્વસ્થ કર મિત્ર હું, તહાશ, ચિત્તને. ૯૧

તુષ્ટાશ્રજલબિંદુ સમું છે, જીવન ને આ દૈવવો,  
સમુદ્ર જલકલ્લોલ જયું, દેખાવ દે છે નવનવો;  
પત્ની પ્રમુખ પ્રેમ તે પછ, સ્વપ્નના ઝમ જાણવો,  
સમસ્ત આ સંસાર જાણો, લાકડાનો લાડવો. ૯૨

મોટું મંદિર ને વિનીત તનયો, લક્ષ્મી ન ખૂટે કંઠી,  
ને કલ્યાણ કરી વધુ વિરહને, મિત્રો શકે ના સહી;  
માની વિશ્વ સુરમ્ય એમ, પડતાં સંસારમાં કે જનો,  
જાણીને કાળમષ્ટ સંગ તજતા, કે સંત એ સર્વનો. ૯૩

કલ્યાણકાલી વિચારણાઓ

સકાળ શ્રી જિનદેવને નિરખશું ક્યારે અહીં નેત્રથી !  
ને વાણી મનોહારી ચિત્ત ધરશું ક્યારે કલો પ્રેમથી !  
શ્રદ્ધા નિશ્ચલ ધારશું જિનમતે શ્રેણીકવલ કે સામે,  
ને દેવેન્દ્ર વખાણપાન થઈશું ક્યારે સુપુષ્પે અમે ! ૯૪

ક્યારે દેવ ચલાયવાન કરવા શિયાણાતિ આવશે,  
ને સમ્યક્ત્વ સુરતની અમ લિષે સાચી પરીણા યશે,

ક્યારે પીષધને ગ્રહી પ્રણયથી સદ્ભાવના ભાવશું,  
ને રોમાંચિત થઈ તપસ્વીયુનિને ક્યારે પડીલાભશું. ૯૫  
સદ્વૈરાગ્યરસે રસિક થઈને દીક્ષેચ્છુ ક્યારે થશું,  
ને દીક્ષા ગ્રહવા મુનીધર કને ક્યારે સુભાગ્યે જશું,  
સેવા શ્રીગુરુદેવની કરી કદા સિદ્ધાન્તને શીખશું,  
ને વ્યાખ્યાનવડે સમસ્ત જનને ક્યારે પ્રતિબોધશું ? ૯૬

ગાને કે વિજને સુરેન્દ્રભવને ને યુંપડે ક્યે સમે,  
શ્રીમાં ને શબ્દમાં સમાનમતિને ક્યારે ધરીશું અમે;  
સર્પે કે મહિમાળમાં કુસુમી શય્યા તથા ધૂળમાં,  
ક્યારે તુલ્ય થશું પ્રકૃત્વિત મને શત્રુ અને મિત્રમાં. ૯૭  
યોગાલ્યાસરસાયણે હૃદયને રંગી અસંગી બની,  
ક્યારે અસ્થિરતા તજી શરીરને વાણી તથા ચિત્તની;  
આત્માનંદ અપૂર્વ અમૃતરસે ન્હાઈ થશું નિર્મળાં,  
ને સંસાર સમુદ્રના તમુદ્રના વમળથી ક્યારે થશું વેગળાં. ૯૮

ક્યારે સિદ્ધગિરિ પવિત્ર શિખરે જઈ શાન્તવૃત્તિ સજી;  
સિદ્ધોના ગુણનો વિચાર કરશું મિથ્યા વિકલ્પો તજી;  
વાસી ચન્દનકલ્પ થઈ પરિસહો સર્વે સહીશું મુઠા,  
આવી શાન્ત ઘશે અહો અમુ કને શત્રુસમૂહો કદા. ૯૯  
શ્રેણિ શીષ્યકથાયની ગ્રહી અને ધાતી હણીશું કદા,  
પામી કેવલજ્ઞાન સર્વજનને, દેશું કદા દેશનાં;  
ધારી યોગનિરોધ કોણ સમયે જાશું અહો મોક્ષમાં  
એવી નિર્મળભાવના પ્રણયથી ભાવો સદા ચિત્તમાં. ૧૦૦

શ્રીમત્તેમિસૂરીશની, કૃપાદષ્ટિથી આજ,

આ વૈરાગ્યશતક રચ્યું, સ્વપરશ્રેયે કાજે. ॥૧॥

## સ્વાધ્યાય... સ્વાધ્યાય... સ્વાધ્યાય

सञ्ज्ञायं कुण्डमाणौ खणे खणे जाइ वेखमं ।

પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયમાં મગ્ન આત્મા ક્ષણે ક્ષણે વૈરાગ્ય પામતો જાય છે. રાગનું ઝેર ઊતરતું જાય છે. અનંત ઉપકારી શ્રીતીર્થકરભગવંતોનાં તેમજ પરમઉપકારી શ્રીગણધર ભગવંતોનાં મુખમાંથી નીકળેલાં મંત્રતુલ્ય વચનોમાં રાગદ્વેષનાં ઝેર ઉતારવાનું અજબગજબનું સામર્થ્ય છે. અજ્ઞાનનાં ગાઢ અંધકારમાં અથડાતા આત્માને જ્ઞાનના દિવ્ય પ્રકાશમાં લાવી દેવાની શક્તિ એ વચનોમાં છે. પછી તો આત્મા તપ, ત્યાગ, જપ, ધ્યાન, યોગ, અધ્યાત્મનાં સોપાન ચઢતો ચઢતો સિદ્ધિના શિખરે પહોંચી જાય છે. એ સ્વાધ્યાય પ્રત્યેક સાધકનું કર્તવ્ય છે, અનિવાર્ય કર્તવ્ય છે. એમાં ભવ્ય જીવોએ-મુમુક્ષુ આત્માઓએ લેશમાત્ર પ્રમાદ ન કરાય.

— યા. વિ. મિશ્રાનંદસૂરિ